

ע"י חיים תשע"ג

חותם של זהב

בענין זיהוי חילזון התכלת

(ע"פ דברי ה"חוות יאיר" והיעב"ץ)

תניא היה רבי מאיר אומר גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת משל למה
הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו לאחד אמר הבא לי חותם של טיט
ולאחד אמר הבא לי חותם של זהב ופשעו שניהם ולא הביאו איזה מהן עונשו מרובה
הוא אומר זה שאמר לו הבא לי חותם של טיט ולא הביא. (מנחות מג.)
פרש"י חותם - היו עושים לבהמה ולעבד כשקונין אותן לשם סימן עבדות.
זה שאמר לו המלך הבא חותם של טיט - שמצוי הוא ולא הביא עונשו מרובה.
המשילו המושלים הציצית לחותם העבדים עבדי מלך מלכי המלכים הקב"ה,
פתילי הלבן לחותם של טיט ופתיל התכלת לחותם של זהב.
ואנן נענה אבתריהו, הכר נא מה חתמת והפתילים האלה.

סודר ונערך בעז"ה ע"י
בנימין זאב בן הרב דב הלוי הורביץ
מהדורה רביעית, בני ברק - תשע"ב

הודפס על ניר שאין בו חשש חילול שבת ח"ו

בכל עניני הקונטרס אפשר לפנות למשפ' הורביץ רח' באר מים חיים 12 ב"ב
טל': 054-8419444. פקס: 15336770709 דוא"ל: 6770709beni@gmail.com
הערות יתקבלו בברכה.

מס' טל. נוסף: 0548464198

”...כללו של דבר, הכל תלוי בעשיית המצות, אם סיפק בידו, וזהו צרי ומזור לנו, כי בעו”ה אנחנו בגולה רובי מצוות אין לנו לקיים, ובמה יתכפר ויתרצה עבד אל אדוניו, ואפילו מצות ציצית אין בידו בשלימות בעו”ה, כי אין לנו תכלת, אבל זאת נחמתנו, כי הואיל ואין סיפק בידו לקיים המצוות, יש לנו שכר כעושה מצוה, רק זהו למי שלבו דוי וכואב על מניעת המצוה, אבל מי שאין משגיח בזה, הלא כל לבבות דורש ה’, ואיך יש לו שכר כעושה מצוה, וקמיה שמיא גליא שאינו מקפיד בזה. ולכן חובה על כל איש בשומו ציצית בבגדו, לזכור במצות תכלת, ולהתאנח בשברון מתנים על אשר אי אפשר לקיים המצוה בשלימות” (יטרת דגש הי”ז דרוש ז)

תודתי נתונה לאותו ת”ח אשר משמיא קצבו ליה ואלמלי הוא נסתלקה מצוה מישראל, ה”ה הרב הגאון אליהו טבגר שליט”א וכן להרה”ג שלמה טיטלבוים שליט”א “בעמח”ס לולאות תכלת”, אשר חקרו את כל פרטי נושא זה מכל צדדיהם והשיבוני לשאלות והחקירות המרובות בסבלנות רבה מאוד. ועמהם יו”ר עמותת “פתיל תכלת” המזכה את הרבים בקיום המצוה יואל גוברמן שיחי לאו”ט, שאף הראני את כל תהליך הצביעה מפציעת החילזון ועד הצמר הצבוע.

כן נסתייעתי בספריהם, “לולאות תכלת” וקונט’ להבדיל בין תכלת לארגמן להרה”ג שלמה טיטלבוים שליט”א ובמאמרי הרה”ג אליהו טבגר שליט”א (הודפסו בספרו כליל תכלת), שמהם עיקר בנין המאמר. אף כי השתדלתי לבדוק את הדברים במקורם עד היכן שידי מגעת. והרוצה לחקור ענין זה ביתר הרחבה ימצא חפץ בספרים הנ”ל. (ניתן להשיג ע”י עמותת פתיל תכלת).

אודה גם להרב יחזקאל משה טופרוביץ שליט”א שעזרני הרבה מניסיונו הרב בתחום זה ואף עבר על הקונטרס והעיר הערות מועילות. ועמו להרב אי”ש רפמן שליט”א שידי רב לו בהרבה הוספות שהוכנסו בו. ולכל אותם ת”ח שעברו על הקונט’ והחכימוני בדבריהם ובפרט לחכם אחד מגדולי חכמי ירושלים שהרבה מדבריו שולבו בפנים. ולנדיב החפץ בעילום שמו, שאף העיר והאיר וסייע בנותן טעם לשבח בכמה ענינים בקונטרס.

כמו”כ הסתייעתי בספרי הגאון”ק מראזין זצוק”ל דפתח פיתחא להאי פרשתא בכוח פלפולו ובקיאותו העצומה. וכן בספר “התכלת” (להרב מנחם בורשטיין שליט”א), בקונטרסים להגר”י ברנד שליט”א ובמאמרי הרב שמואל אריאל שליט”א, בעלון מצוות התכלת בזמננו ובקונטרסים “תכלת לחושבי שמו” (להרב אי”ש רפמן שליט”א) ו”קרי זהב” וכן במאמרי ד”ר ישראל זיזרמן וד”ר ברוך סטרמן שיחי.

גם נעזרתי בקונטרסים “תכלת וארגמן” (להרב מנחם אדלר שליט”א) ו”בין תכלת לארגמן” שהתשובות כלפי השאלות שהעלו, שולבו בתוך הדברים.

כמו”כ נוסף במהדורה זו מהערותיהם בכתב ובע”פ של קוראי המהדורות הקודמות, ויישר כוחם. וזאת למודעי כי יש מהטענות המובאות בקונט’ הזה שאינו מן הראוי להעלותם עלי גיליון כלל, אך מ”מ כיון שראיתי ערומים בדעת אשר בענין הזה דוחקים בכל טצדקי דעלמא ראיתי לנכון לכותבם.

הסכמת הגאון רבי שמואל נדל שליט"א

בני ברק מוצש"ק י"ח באייר תשע"א

שליט"א

לכבוד הרב

עברתי על החוברת "חותם של זהב", וראיתי כי הדברים טובים ונכוחים, ואם כי יש דברים שאפשר להעיר עליהם ולא כל הראיות הם מוכרחות, מכל מקום **אין מקום להטיל ספק במסקנה כי החלזון מורקס טרונקולוס הוא המקור האמיתי לצבע התכלת**, וכי דרך הפקת הצבע הידועה לנו היום הזה היא פחות או יותר הדרך שבה הפיקו את צבע התכלת בזמן חז"ל.

אני סבור שהדבר ברור, מעבר לכל ספק שיהיה ראוי לקחת אותו בחשבון. וזאת מאחר וברור שגם בזמן חז"ל והגמרא היו הגויים משתמשים וצובעים בצבע תכלת, ובכל ספרי חכמי אומות העולם המפרטים את כל סוגי הצבעים שהיו נהוגים באותם זמנים, מופיע חלזון זה כמקור לצבע, ואין שום אזכור לחלזון אחר שמפיקים ממנו צבע תכלת. וכיון שהוברר שניתן להפיק צבע תכלת מחלזון זה - דבר שראיתי בעיני - אין טעם להטיל ספק בזיהוי החלזון. גם דרך הפקת הצבע מופיעה בספרי חכמי אוה"ע מאותה תקופה, והיא דומה לדרך ההפקה הידועה לנו היום, כך שגם מבחינה זו אין לערער על זיהוי התכלת ודרך הפקתו.

אכן אולי יש מקום לדון דשמה על אף שברור לנו שזהו התכלת שנהגו בה בזמן חז"ל, מ"מ אין לנו להטיל תכלת בטליות שלנו, משום שכבר למעלה מאלף שנים לא נהגו בישראל להטיל תכלת, ושמה יש שום טעם שאין לנו לחדש מצוה זו גם כשאנו בטוחים באמיתות התכלת, ואם כי אינני סבור כן, מ"מ הרי זו שאלה שיש מקום לדון עליה.

אמנם לאחרונה נשמעים טענות שונות והעלאת כל מיני ספקות בזיהוי החלזון ובצורת הפקת התכלת (או בגוון הצבע), דבר המנוגד לכל הגיון ואינו ראוי להתקבל אצל כל בר דעת. וכל הראיות לכאן שהם מביאים מהגמ' ומהמדרשים לשלול את זיהוי החלזון, הם דברים שאין בהם ממש, ואפשר לישבם בקל.

ולדעתי מה שמביאם לטענות אלו, היא ההנחה שבדורנו אין ראוי לחדש מצוה שלא נהגו בישראל למעלה מאלף שנים, **וכיון שאין כח ביד אדם לקבוע לבטל מצוה מטעם זה**, הרי הם נמנעים מלהכנס לבירור הענין, וטורחים להטיל ספק בדבר שבהגיון אין ראוי להסתפק בו.

בכל אופן אני בהחלט מסכים עם המסקנות שבחוברת, שהדברים מוכיחים שזהו חלזון התכלת ודרך הפקתו כפי הידוע לנו היא דומה פחות או יותר למה שהיה נהוג בזמן חז"ל. בכבוד הראוי, שמואל נדל

דברים אחדים

הנה אמת נכון, אשר חכמים יגידו כי מה לי ולדכוותי בענין חמור כזה לעורר על השבת מצוה שנעלמה. ועומדת היא לפתח חכמי ישראל, לפני הדיוטות. והרי כבר נודע מכתבו של מרן רבינו הגר"ש אלישיב שליט"א שאין לחייב בזה. ואיך ישרוק הזבוב קצוץ הכנפים אל הנשר הגדול בשמי שמים.

אמנם בא וראה היאך שקל בפלס מילותיו ובדקדוק וזהירות נאמרו שלא יתפרשו כהוראה בתורת ודאי, אלא כספקות במציאות. ובפירוש מבאר כל טענותיו שהם בפרטים שלא הובררו אצלו כמ"ש שם. ומשמעות דבריו שלא הובאו בפניו פרטי הראיות בשאלה, ואין תשובתו אלא על מה שנשאל אי בעי למיחש לטענות חוקרים שטוענים שמצאו החילזון. ומסיים בדברי ה"ישועות מלכו" "על כן א"א לסמוך ולסייע מלאכתו". (הספקות שהעלה הובאו לקמן אות כ ואות כח ומש"כ בענין עשיית החוטים בצבע הטלית ע"י לקמן אות כג וע"ע בהערה ב' כאן).

ומ"מ מדבריו למדנו, שאין כל חששא בעלמא מוגדר כספק דאורייתא ואי"צ להנהיג מצוות חדשות מחמת חששות רחוקים.^א אך מעולם לא שמענו שהורה שלא לעסוק בבירור הענין הזה, ככל מצוה בתורה, לראות אם אין בו צד מן הדין.^ב

ובאמת איני כדאי להורות הוראה, שאין מסורה אלא ביד החכמים. ולא באתי אלא לברר וללבן הצדדים ופרטי השאלה, להיות "יודע לשאול" ולא כסומא בארובה וכתם האומר 'מה זאת'. ואז נוכל לשאול בזה להוראתם.

ואחלה פני כל אשר עיניים לו ודעת מבינים, ליתן לבו לגופו של ענין זה, בכובד ראש ובמתינות כראוי, בדרכי היגיון ודעת שהתורה נלמדת בהם. ויבחון הראיות בנקיות במאזני צדק וטענות המערערים אחת לאחת ותשובתה.

ודע, כי פרטים הרבה בקונט' זה, עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר ואין נכון לחרוץ משפטו עד תומו. וכבר אמר החכם מכל אדם ע"ה "משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלימה".

^א וטעם גדול בדבר ובעי זהירות יתירה שלא תהא הנהגת ההלכה לרבים ביד קלי הדעת ותשתנה חדשים לבקרים. גם כמה חורבות דמצי למיפק מינה ובכל שינוי ודבר חדש אחריתו מי ישרנו. אך מ"מ ודאי לא ס"ל דבר זה כטעם להפקיע צד חיוב מן הדין. ולא הורה חכם מעולם דמאן דס"ל שזהו התכלת פטור מלהטילה ורשאי לבטל מ"ע וחיוב גמור מדאורייתא. (עי' הוריות ב: וז"ש הכא דלא שמענו הוראת חכם שהעלה בבירורו שאינו החילזון). וכיון שיש שר"ל דתכלת אינו מעכב את הלבן פירושו שאין חיוב גמור אף כשמציץ תכלת, ולכא' פשוט דאינו כן דמ"ש מכל מצוה שבתורה, מ"מ יש להוכיח כן מיבמות (ז': דסדין בציצית הוי עקירת דבר מה"ת במה שפטורוהו מתכלת [עי' אר"ח (ט, ו) דאין פטורוהו אלא מתכלת]. ועי' במנחות (מג: ר"מ אומר גדול עונשו וכו' ובב"מ (סא:)) אני הוא שעתידי ליפרע וכו' ושם תוד"ה שתולה.

^ב והנה מרן הגר"ש ועוד מחכמי זמנינו לא ראו להכנס בבירור ענין זה ובודאי ס"ל שאין חובה להם לבררו. ומרן הגר"ש ביאר טעמן, כיון דליכא למיחש לדבריהם אחר שכבר היו כמה שטענו שמצאוהו ונתבררה טעותם, כמבואר במכתבו. (וראה מש"כ בענין הזה לקמן עמ' 24)

ובודאי טעם גדול יש ביד אלו מרבותינו הרוצים למנוע עצמם מחקירת הענין הזה. אך מ"מ מי שבירר ועלתה בידו ודאי אינהו נמי ס"ל דחובה היא לו ככל מ"ע דאורייתא להשתדל בעושה ומעשה לאחריו, (עי' הגה י"ד רמב, ג' וכו' ש כאן שלא נאמרה הוראה בזה). גם יתכן שאין טעמם (שלא לברר) שייך אלא לפוסקי הדור ומנהיגיו, שמנהגם היא הוראה לכלל ויש להם לחוש דנפיק חורבא מיניהו, אך לא לכל יחיד ויחיד. (אמנם ודאי גם לדידהו אם יתעורר ספק דאורייתא שאפשר לבררו, לא ס"ל שיהא זה פטור).

2	א. העולה מן התוספתא ומהגמ'
4	ב. במהות חילזון בדברי חז"ל
5	ג. סימנים רבים מדברי חז"ל והראשונים
6	ד. דימיונו לקלא אילן
8	ה. חכמי ישראל על זהות החילזון
8	ראיה גדולה מעדותם של חכמי יוון ורומי
8	ו. חשיבות התכלת גם באוה"ע
10	ז. העולה מעדות חכמי אוה"ע
11	ח. הממצאים הארכיאולוגיים
12	ט. הסתברויות נוספות
13	י. האם בעינן חילזון מסוים
14	יא. סימני הגמ' במנחות
16	יב. גופו דומה לים
17	יג. ובריתו דומה לדג
18	יד. ועולה אחד לשבעים שנה
19	טו. לפיכך דמיו יקרים
20	סימני הרמב"ם
20	טז. והוא דג
21	יז. דמו שחור כדיו
23	יח. ובים המלח הוא מצוי
23	יט. אחרית דבר

טענות פוטרי הטלת התכלת ותשובותיהם

26	בעצם אפשרות החזרת מצוות התכלת
26	כ. חיסרון המסורת (ובענין מסורת שלילית)
29	כא. גניית התכלת
30	כב. דברי האר"י ז"ל
31	כג. ענין מין כנף
31	ובדמו צובעין תכלת (המקורות על הפקת תכלת מהפורפור"א)
31	כד. סופרי אוה"ע על התכלת
35	כה. השמטת מקור הארגמן מדברי חז"ל
35	עין התכלת
35	כו. לשון הרמב"ם בפיהמ"ש
36	כז. הגוון הנצרך
43	אופן הצביעה והסממנים
43	כח. "האי תכילתא היכי צבעיתו לה"
44	כט. העמדת היורה בחמה
44	הערות מכמה סוגיות
45	ל. הצד חילזון
46	לא. והפוצעו
46	לב. מן המותר בפיך
47	לג. "יום כנרת דאתי מתמן תכלת" (זיסק)
48	לד. האם יש לו גידים ועצמות
49	לה. מנין החוטים
52	לו. הכריכות

חותם של זהב

זה כמה שנים שנשמע הקול בין יראי ה' על מציאת חילזון התכלת, אחר גניזתה כאלף ות"ק שנה. ורבים שעשו מעשה בעצמם ואחרים נבוכו בו ולא ידעו היאך לשאול בו, כאשר אף רוב גדולי התורה לא ראו לעסוק בבירור ענין זה עם כל פרטיו, (אשר הרבה מפרטי הענין הזה, תליא בענינים שמחוץ לכותלי ביהמ"ד, אשר טורח גדול וזמן כביר נצרך לבירורם).

וראיתי לנכון לסדר למקום אחד, הרבה ראיות שיש בידי בענין הזה, והתשובות על הטענות שהעלו עליו. חלקם כתבתי בחלק התשובות בהמשך הקונט' ויש שיבוארו מאליהם מתוך הדברים והרבה מהם בתוך ההערות. (בד"כ השתדלתי לבוא בקצרה ויש שבמילים בודדות ממש).

ההוכחות יבואו בכמה פנים, יש שהם ראיות ברורות בפ"ע ויש שהם סימנים שאינם מובהקים, שהם סמך גדול עם הראיות האחרות. ומי"מ לא באתי אלא כמאסף ומסדר, לפרוש השולחן לפני החכמים והם ידונו בהם כפי דעתם. ויהא רעוא דאימא מילתא דתתקבל.

ובהקדם יש לדעת, כי כל נידון זה לא בא לעולם, אלא בדורינו שחזר ונתגלה כי בחילזון הנקרא "מוֹנְקָס טרונקולוס" ממיני הפורפור"א¹ ניתן לצבוע תכלת בצמר, אף ללא שום תוספת צבע ממקור אחר. ובאמת כבר נטען עליו כבר לפני כק' שנה ע"י חכמי הטבע שהוא חילזון התכלת של תורה, אלא שמאחר ולא שימש לצביעה בפועל, לא נודעה צורת הצביעה שיהיה תכלת ולא סגול. והיו שרצו לומר מחמת כן שתכלת שבתורה הוא סגול, אך לא נתקבלו דבריהם בבי מדרשא, כיון שאינו כמסורתנו שהתכלת כחול. והשתא שנתברר כי אפשר לצבוע כחול בצורה פשוטה בדרך צביעתו, תו אין שום קושיה להפריכו. וממילא אין להביא ראיה מגדולי הדורות שלפנינו שהרי לא הובא הנידון הזה לפניהם כלל (שאינו נמצא בהשג יד אלא משנת תשנ"ג).

והוא חילזון התואם לכל דברי חז"ל הכתובים בו ויש לו ראיות גדולות מדבריהם. ומתיישבים הרבה פרטים שהוזכרו בו בראשונים דבר דבור על אופניו. ובפירוש נכתב עליו ע"י סופרי אומה"ע והזכירוהו בשמו כמה מחכמי ישראל. ואף נמצאו במקומות רבים ערימות מקונניותיו כשניכר היטב ששימשו לצביעה וכן נמצא אריג עתיק הצבוע בגוון כחול מהפורפור"א.

¹ כלל מין (משפחה) החלזונות הזה, נקרא פורפור"א (או פורפיר"א) בימינו בלשון יוונית וכן הוא בלשון לטינית וכך הוא נזכר בכתבי היוונים והרומיים. (ואף הוזכרו בדבריהם שמות חלוקים למיני הפורפור"א) ובימינו נקרא כלל המין, מוֹנְקָס, ואילו הַזֶּן של חילזון התכלת בפרט, נקרא "מוֹנְקָס טרונקולוס" או "טרונקולוס" לבדו. המונחים דוברי עברית מכנים את כלל המין הזה ארגמונים ואילו הַזֶּן של חילזון התכלת בפרט, נקרא ארגמון קהה קוצים. ואמנם גם הקדמונים היוונים מתארים אותו בחידודיו, אך לא כינו את שמו ע"ש זה.

בד"כ בל"מ בקונט' השתמשנו בשם פורפור"א כדרכם של הקונטרסים האחרונים שיצאו בענין הזה, שהשתמשו בשם הזה. מלבד במקומות בהם באנו לחלקו משאר מיני הפורפור"א שאז כתבנו מוֹנְקָס טרונקולוס" או קהה קוצים. ולגבי מיני הפורפור"א של הארגמן השתמשנו בשמות העבריים האחד ארגמונית אדומת הפה [שהיוונים כינו לה חצוצרה (בוקינום) ע"ש צורתה] והשני ארגמון חד קוצים.

בענין זיהוי חילזון התכלת

א. העולה מן התוספתא ומהגמ'

איתא בתוספתא דמנחות (פ"ט): **"תכלת אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה"** למדנו מלשון זו, כי לא נודע להם שום דבר הפסול לתכלת אלא הבא שלא מן החלזון, ובשום פנים א"א שיבוא הלשון **"אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה"** אילו יש חילזון נוסף הפסול לתכלת שצובע באותו גוון כחלזון הכשר. ואפילו לשון עילגים אינו, ואצ"ל דלא יתכן בלשון חכמים שלא באו לסתום אלא לפרש, כדחזינן שפירטו בכל הפרק כל תנאי מצוות שבמקדש [מינס ומקומם], אפי' בדינים שהם למצוה ואינן לעיכובא. ואף כפלו דבריהם במצוה זו לצד הכשרות ולצד הפסלות, שלא ישאר מקום ספק בדבר כלל.² ולפי"ז אם ימצא דבר ששמו חילזון ששימש בזמנם לצביעה ויש בו גוון תכלת, ודאי הוא החלזון הכשר לתכלת.

גם מהגמרא יש להוכיח שקיים חילזון אחד בלבד שצבעו כקלא אילן, דאמר ר' במנחות (נ"ג): **"מר ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי בדקוה בדרב יצחק בדר"י ואיפרד חזותיה בדרב אדא ואישתנאי למעליותא סבר למיפסלה אמר להו רב אחאי אלא הא לא תכילתא היא ולא קלא אילן היא?!"**. מפשטות הלשון ומהא דבעי ר' אחאי להכשיר מכח סב' זו, (אף שאינו מתאים לסימני התכלת שהיו ידועים להם), ולא אסיק אדעתיה אפשרות שאולי נצבע במשהו אחר, (ולמ"ד דבדאיכא תכלת, פשתן פוטר בצמר ולא הוי בכלל גזירת סדין, אף יש בזה חשש כלאים), משמע דק"ל שמלבד קלא אילן אין צבע נוסף הצובע כחול כזה (היינו כקלא אילן), אלא חילזון התכלת. הרי שאין לחשוש למציאות של חילזון אחר הפסול לתכלת, שצביעתו יציבה ומראהו כקלא אילן.³ וחזינן דאם ימצא חילזון הצובע כגוון קלא אילן (אף ללא ערוב חומרים כימיים שלא היו בזמנם) נתברר הדבר שהוא הראוי לתכלת של תורה. ואין לחוש שמא הוא חילזון אחר הצובע בגוון זהה.

ובפרט אם נדע שהיה החילזון הזה משמש לצביעה בזמנם, אף אם היה שימושו לאוה"ע, כיון דאשכחן במקרא ובגמרא דתכלת היתה מצויה גם בין

² ולשון חילזון אינו דווקא לחילזון זה דהא שם חילזון כולל כמה מינים ואף חלזון שבארץ, כמבואר להלן (אות ב). וגם לשון חילזון אין בא לומר חילזון הידוע ולמעט חילזון אחר, דכמו"כ נקטו שם בכל דבר, כגון חצוצרה מן תכסף שלא בא למעט כסף אחר, ומנורה אין כשרה אלא מן תעשת, עשאה מן תגרוטאות פסולה דודאי לא בא לומר דווקא מגרוטאות מסוימות. גם אין לומר דיגיד עליו רעו ופירשו במקום אחר (בבב"א דמסכת ציצית שהובאה במנחות דחלזון גופו דומה לים וכו'), דהא הרבה מדיני הפרק הזה שניים במשניות ובתוספתא ומ"מ חזר עליהם כאן לשונותם, כ"ש בזה שאינו משנה בשום מקום אלא בבב"א במסכת ציצית, וביותר דהא בתוספתא איירי בבגדי כהונה ובבב"א לענין ציצית. וע"ע מש"כ לקמן (אות טז) דאין הברייתא דמסכת ציצית באה לומר סימניו כדי לומר דחלזון אחר אינו כשר, ומ"מ גם חילזון זה א"ש עם סימני הברייתא שם, כמו שביארנו במקומם, וא"כ דאי לא להפקיע לחילזון זה אתיא הברייתא.

³ ואין לומר שחז"ל לא ידעו מקיומו של צבע זה שהיה מרכז תעשייתו באזור מגוריהם, - כמבואר בכתבי הקדמונים - וחי' שנאמר כי למרות הפרסום הגדול שנודע לו בין אוה"ע נתעלם מחכמי ישראל חי' ענין זה ובפרט שהוא נוגע להלכה.

חותם של זהב

אוה"ע (ראה אות ו), על כרחינו שהוא הוא החילזון שהשתמשו בו חז"ל. ואי נימא דשמא יש כמה חלזונות שצובעים בגוון הזה ואף הם שימשו לצביעה בזמנם א"כ מוכרחים אנו לומר דכולם כשרים בו. ומעתה כדחזינו שדם הפורפור"א צובע כעין קלא אילן⁴ (ע"י אות ד), וביותר כאשר אנו יודעים מדברי חכמי האומות (ע"י אות ז' ואות כד) שהיה הפורפור"א "מוֹנְקֶס טְרוֹנוֹקוּלוֹס" מפורסם וחשוב מאוד לצביעה בזמן שנשנית משנה זו, ואף מקום הכנתו היה באיזור צור, שהוא אותו איזור של צביעת התכלת בזמן חז"ל (כדל"י בשנת כו. מסולמות של צור ועד חיפה, ועיי"ש ברש"י שהיה לומותם במלאכת צביעתו). ודאי הוא החילזון הכשר לתכלת, ואליה היו חז"ל כוללים פסולו בדבריהם וק"ו שלא היו כותבים נוסח המביא לידי טעות⁵. ואיך כתבו דרך שלא מן החילזון פסולה ולא פרשו פסול הפורפור"א הזה.

ואף בלא דיוק התוספתא, יש להעיר דאי איתא שהפורפור"א הוא חילזון פסול לתכלת, א"כ עצם הדבר שחז"ל מתעלמים לחלוטין מענף התעשייה הענק שלמרגלות ארץ ישראל, של הצביעה מהפורפור"א (כמתואר בספרים, על תעשיית צביעת הפורפור"א באיזור צור). ואינם מזהירים עליו מאומה, מעורר פליאה. (ועל הקלא אילן הוזהרנו במקומות רבים).

שאף אי לרוב יוקרו לא הוצרכו להזהיר על הרמאות, איך לא יזהירו מפני הטעות, בפרט בפורפור"א שהיה מצוי לצביעה באיזור הזה וממילא הטעות בו מצויה. ואפי' במצוות ערבה הידועה ומצויה לכל, האריכו בסימניה ובסימני הצפצפה כדי של יתחלפו, (סוכה לו. אחיז ערבה וכו'). כ"ש בזה שטעותו בחשש שעטנו דאורייתא, ודאי לא היו כותבים סימנים ברורים כ"כ. (אף למאן דפטר סדין בציצית, יש חשש שעטנו בטלית צמר לחוטי לבן שלו ד"א דבמקום שיש תכלת, פשתן פוטר).

{מכל הנ"ל יש להוכיח אף בתוך מיני הפורפור"א, ניש בים התיכון עוד 2 מינים שיתכן שבאמצעים של ימינו אפשר לצבוע מהם תכלת (ובארגומית אדומת הפה הצליחו בפועל), אף שהטרונוקולוס הוא המתאים ביותר לסימני הגמ'!, דאי ס"ד שרק אחד מהם כשר, צ"ל (מלבד ההתאמה לכל מה שהוזכר בו), שהוא אותו שהיו רגילים לצבוע ממנו בזמנם, דבלא"ה יקשה כל הנ"ל. (ופשוט שהצביעה הנפוצה שהזכירו חכמי האומות היתה בטרונוקולוס. כי ביחד קוצים ו'אדומת הפה' כמות הכחול שבהם מוערית ועשיית הכחול מהם קשה יותר ואין טעם שישתמשו בהם כשאפשר לעשות אותו

⁴ ואף להמתקשים לעיולי פילא בקופא דמחטא, דשמא ערבו בקלא אילן צבע אדום ולא היה כחול נקי. (ע"י הערה 77 דהיא סב' דחוי' ואין לה שורש וענף) מ"מ שאפשר לעשות בקלא אילן, אפשר גם בפורפור"א, (הצבוע שבהם הוא אותו חומר). וגם תערובות הצבעים היו מצויות בו כמש"כ פליניוס שע"י תערובות מיני החלזונות היו מקבלים גוון סגול. וא"כ אף אם צבע התכלת האמיתי היה סגול, מן הפורפור"א ג"כ היה אפשר לעשות את הזיוף שלו. וממילא על כרחינו כשחמנו חז"ל סתם "מן החילזון כשרה, הביא שלא מן החילזון פסולה" ולא פירטו מין מסוים ממיני החלזונות, הרי הפורפור"א בכלל.

⁵ על הינטינה לא הוצרכו להזהיר (אף שהוא חילזון שפולט הפרשה בגוון כחול) כיון שאינו צובע כלל. והם לא הזהירו אלא על דברים שיכולים לרמות בהם. גם אפשר שאין כחול שלו שווה לכחול של תכלת, משא"כ הפורפור"א דצבעו ודאי כתכלת כדחזינו מדמינו המובהק לקלא אילן. והדיון אינו חילזון כלל ואף אין עיקר צבעו מדם הדג, אלא מהסמנים המעורבים בו.

בענין זיהוי חילזון התכלת

דבר בקלות מהטרונקולוס. ולעד"נ דכל המורקסים כשרים דכולהו מין אחד הם. ובלא"ה נמי, כיון דמכולם החומר הצובע כחול הוא אינדיג'ו, צריך טעם וראיה לומר שרק אי מהם כשר) {

ב. במהות חילזון בדברי חז"ל

הנה חילזון הפורפור"א הוא מהמין הנקרא חילזון בפי כל מאז ומעולם, (גם טרם הטענות על זיהויו כחילזון התכלת), ואין אנו ממציאים דבר חדש בשם חילזון. כמו"כ הוא מתאים עם כל לשונות חז"ל על עצם שם חילזון בכלל, (ובפשטות כלול בזה כל מה שקרוי חילזון, ויש מהם שנכתבו להדיא על חילזון של תכלת). דהיינו : א. שנתיקו גדל עימו, (דצ"ר ז"א, ויחד) ב. שישנו ממין החלזונות גם בהרים אחר הגשמים. (סנהדרין 66. ועיי' ציד רמ"ה), ג. שהוא כצורת נחש (צרכות לח: וערש"י ויקרא כא, כ), ד. גופו אטום ואין בו איברים כמ"ש לקמן מהרמב"ן, (ריב"ז שנת פה) ה. הוא תולעת. (רש"י סנהדרין 66. רמב"ם שנת קלד, ר"ש ורמב"ם חורב מלכות פירוש א, יד) ו. ברמב"ם פיהמ"ש (כלים י"ב א) ביאר מילת חלזון, 'צדף' (כ"ה גם בכת"י בערבית).

כמו"כ הראשונים קראו לדבר זה בשם חילזון⁷, ובערבית נקרא השבול בשם הזה. (שורשים לר"י אבן ג'אח ערך ש.ג.ל. ויד רמ"ה שס). וכל עיקר שם חילזון הוא מלשון ארמי ובודאי יש ללמוד פירושו מלשונות העמים, וכמ"ש ביד רמ"ה בסנהדרין (66). בענין זה, שונה מאוד חילזון הפורפור"א, מדג הדיונון שטען הגה"צ מראדזין זצ"ל שהוא חילזון התכלת. שהוא רצה לחדש על דבר שאינו ידוע כחילזון כלל, שזהו חילזון התכלת. גם לא הביא ראיות לדבריו כלל, אלא את עצם מציאת בע"ח הצובע. (והסימנים שהביא אינם מיוחדים כ"כ לדג זה, או שאפשר לפרשם גם באופן אחר. מלבד עוד הרבה מאוד קושיות שיש על דבריו וכפי שהוכח⁸ לבסוף בודאות, שאינו חילזון התכלת). ולכך נחלקו עליו רוב גדולי דורו ולא קיבלו אף את עיקר טענתו דלכ"ה הוי כספק.

⁶ שם כ' ד"ש חילזון של ים ויש חילזון של יבשה ובתוס' שבת עה. ד"ה הצד משמע נמי דס"ל כיד רמ"ה ופליג נמי על רש"י בסנהדרין, דתוס' ס"ל דהחילזון שצובעין בו אינו יכול להיות יבשה, וכן הוא בריטב"א שם. ובערוך נמי מחלק להו לב' ערכים ומשמע דס"ל כהרמ"ה. וע"ע בבאר שבע שם (סנהדרין 66). ומסתבר דלא בכדי מכנים לתריוהו בחד שמא, אי לא משום דמיון צורתם ומשפחתם.

⁷ רש"י כ' (חולין קכג. ד"ה חומט) חומט - לימצ"א שתחלת ברייתו כבעדשה צא ובדוק בתיק שלה שגדל והולך עמה וכו'. הרי שהעתיק לשון המדרש על החילזון (דצ"ר ז"א, ויחד) כלפי החומט שהוא לימצ"א דהיינו חילזון שלנו (וע"ע רש"י פ"ז כת: ד"ה משקדי חלזי ובהנה' ולוינס טו ודבר שם. ובשורשים ריב"ז שכו"ה למעלה).

⁸ כי הצבע של ראדזין נוצר בעיקר מתעורבות הברזל שמוסיפים שם. והדם משמש בו רק כסממנים ובכה"ג אפשר להשתמש לזה גם בדם שור וכן נהגו לעשות בייצור צבע כחול פרוסי בעבר. (עי' בית אהרן וישראל קצא תשרי חשון תשס"ו) [ואפשר שהחז"א ידע מטענה זו - שנשמעה כבר בתקופתו - וכעדות הגר"ח קנייבסקי שליט"א שאמר החז"א לאדם ששאלו על צביעת ראדזין "קח דם שור ותצבע בו" ולא' הוא משום שידע שאין בזה ממש כלל ובסממנים כאלו, יצלח לזה אף דם שור במידה שוה]. גם היטנינה שהציע הרב הרצוג, לא היו כלפיה ראיות ישירות, אלא שהיתה אפשרות שכן הוא ולא היו לו ע"ז פירכות. וכבר האריך הר"א טבגר שליט"א במאמרו "ארגמון או ינטינה", לפורכו בראיות ברורות. אך מ"מ הנ"ל לא הגיע לדיון כלל, כיון שאין הפרשתו ממיני הצובעין, כדחזינון שא"א לצבוע בה וכן טענת החוקרים שאין בזה חומר צבען. ואף הגר"א הרצוג עצמו לא העלהו אלא כהשערה בלבד ואף לא צבע בו בפועל.

ג. סימנים רבים מדברי חז"ל והראשונים

אף דיש טעם להקדים הראיות המובהקות (שיבאו בהמשך), מ"מ ראינו לנכון להקדים גזרי וסימני החילון ממה שמצאנו בו בדברי חז"ל. אף דאינם ראייה בפ"ע, (וע"י הערה 52).

מצאנו במקרא ובחז"ל פרטים רבים על החילון הזה שצובעים בו, וכולם מתקיימים בפורפור"א. דהיינו א. שמצוי בא"י בחוף זבולון (מגילה ו¹), מסולמות של צור ועד חיפה (שנ"ט ב). וגם נמצא בעוד מקומות שאמרו בו, כגון בא"י אלישה דהיינו איטליה (יחזקאל כז¹, ויצי"ע שס⁹). ג. וכן מ"ש הראשונים דדמו מפקד פקיד, (תוס' שבת טז. וכתובות ה:)¹⁰. ד. דרך צידתו ע"י רשתות (שנ"ט עד: ה). הוא תקוע בקרקע הים, כלשון הכתוב וספוני טמוני חול, (פי' הראש"ד לספר יצירה בהקדמה נח"צ ח). דלא כחלק מהחלונות שצפים במים (כגון הינטינה).

יש לנו ג' סימנים נוספים בדברי חז"ל על טבע החילון שצובעים בו. כמבואר בסוגי' דשבת (טז), א. דצבעו טוב יותר כשהוא חי. ב. שאפשר להוציא ממנו צבע אף אחר מותו, אלא שאינו צלול. ג. שהוא מת בפציעתו להוצאת הצבע¹¹. וג' סימנים אלו קיימים בפורפור"א הנ"ל¹². נואינם בכל מיני החלונות, (וכגון

⁹ כי טבעו להיות בקרבת החופים הסלעיים שבים התיכון, (והטבע הזה מיוחד ב"מורקס טרונקולוס" יותר משאר חלונות). ומן התימה מה שראיתי בקונטרס אחד שהביא ממצאות זו ראייה לסתור. ובדברי חז"ל לא הוזכר שמציאותו אינה בשום מקום בעולם מלבד נחלת זבולון, ולא הובא ענין זה אלא ביחס לשאר אחיו, שנחלתו משובחת ופרנסתו מצויה ע"ז. כדאי' במגילה ו¹). עיי"ש ובודאי היו שאר אחיו לוקחים אותו מזבולון ולא מארצות אחרות. ובגבול א"י עד היום הזה כשרוצים לצודו צדים אותו בנחלת זבולון ששם הוא מצוי, ואדרבה בפירוש הוזכרה מציאותו באיטליה ובצור.

¹⁰ ערש"י שבת קלג: מופקד ועומד שם כנתון בכלי וכן הוא פירוש מייפקד בכ"מ וכן לגבי דם בתולים כמ"ר ערש"י בכתובות ה: "כמו פקדון כנוס ועומד ואינו נבלע" ומה שהעיר חכ"א מפני מה נקרא דם כיון שהוא רק הפרשה האגורה בכיס של החילון, אין הערתו על הפורפור"א אלא על דברי הראשונים הנ"ל, ובעצם הערתו באמת לא קשיא כלל, כי גם הפרשות טהורות של אשה קרויות דם, כמו דם הירוק באשה וכדו' ואדרבה דמו של חילון זה יותר מובן מפני מה קורים לו דם, מחמת צבעו שיש לו דימיון לדם. (אכן, אדממותו מופיעה רק אחר כמה רגעים מפציעתו).

¹¹ יענין עוד בדברי ערש"י שם, שאין זה מוכרח שימות מייד ממש אם יזהר בפציעתו שלא להורגו. (שגם זה מתאים לחילון הפורפור"א, שאפשר להזהר בשבירתו ולפוצעו רק במקום בלוטת הצבע ומת רק אחר זמן. ואי"צ להוציא דם חיותו, אלא המעט שנפצע עם השבירה ועם חיתוך מקום כינוס הדם, כדאי' בתוס' שם דבהוצאת דם הצבע יוצא אף דם חיות).

¹² וראיתי מעירים בעצם דברי הגמ' שם, דלכאור' מיירי שרוצה להוציא כל דמו לצביעה וא"כ דבר זה אפשר לעשותו מייד, ע"י הוצאת כל צבעו. וא"כ מאי איכפת ליה בהא שאח"כ מת, (שהרי ודאי אינו מת אלא אחר הוצאת הדם), והרי צבעו כבר יצא.

ובאמת בחילון זה א"ש טובא, דתחילת דישתו של החילון היא, ע"י פציעת הקונכיה בפטיש ועי"ז פוצע גם גופו. (וכ"מ מ"א בן הרמב"ם הדלשון פציעת חילון היינו בקונכיה (שרית צרכת אלכסנר יט) וא"ש טפי דנקט לשון פציעה ולא לשון חבלה, אי נימא דקאי דיוקא על הקונכיה שהיא דבר קשה. דבהרבה מקומות נאמרה לשון פציעה בדברי חז"ל על כגון דא כמו באגוזים ופציעת מוח וכדו'), ואם לא יזהר בפציעתו יוכל הוא להרגו מייד במכה ראשונה, טרם שהוציא את דם הצבע שבו ואז כשיבוא לחתוך השלפוחית שלו להוציא הדם יהיה כבר לאחר מותו ולא ייציל צביעה. ואף כשנוזהר בפציעתו צריך למהר להוציא דמו טרם מותו. ופעמים שצריכים לחזור ולחתוך שוב כדי להוציא כל דמו וצריך שלא ימות בינתיים. ובפרט כשפוצע הרבה חלונות יחד (כדרך הצובעים), שאז יכול להיות שפוצע כולם (היינו את הקונכיות) ואח"כ מוציא הדם וצריך להזהר שלא ימותו בינתיים, (שנפצע גופם מעט, בפציעת הקונכיה ומת עי"ז). וכ"כ חכמי האומות שצריך למהר בהוצאת דם הפורפור"א, שלא יפסד.

ויש עוד דרך להוצאת הצבע, שמופיעה גם היא אצל הקדמונים והיא ע"י ריסוק הקונכיה ומיצוי דמה,

בענין זיהוי חילזון התכלת

הינטינה שהציע הרב הרצוג).

גם סימני הגמ' במנחות (מג) דהיינו "גופו דומה לים וברייטו דומה לדג ובדמו צובעין תכלת" מתקיימים בפורפור"א. (ע"י לקמן אות יב- יג ובתמונות שבסוף הקונט) ומ"ש הרמב"ם שהוא צבע העומד ביופיו (שהוא סימן עיקרי בו בעצם מהותו), הוא סימן גדול אצלו. (ע"י לקמן טז- יח) דשאר סימני הרמב"ם נמי א"ש).

ד. דימויו לקלא אילן

מצינו בדברי חז"ל כי הקלא אילן שוה לתכלת במראהו בדימיון מוחלט, עד שאין מכיר בו אלא הקב"ה (צ"מ סה:). ואף מבחינת חוזק הצביעה, אף שהקלא אילן הוא צבע נדיר ביותר בחוזקו (ש"י צ"ק ג:). התכלת דומה לו אף בזה, ולא ניתן להבחין ביניהם אלא ע"י בדיקה מסוימת מאוד (מנחות מג). ואחר שנודע לנו מהותו של הקלא אילן (המזוהה ע"פ הערוך והגאונים עם האינדיגו¹³), ואנו רואים דימיון מוחלט בינו לבין הפורפור"א, יש בידינו הוכחה גדולה לזהות הפורפור"א כחילזון התכלת. ובזה אף מתבאר קושי ההבחנה ביניהם ע"י בדיקות, מכיון שהחומר הצובע שבהם הוא אותו חומר ממש. [דהיינו אינדיגו שהוא החומר שנותן את הגוון הכחול בשניהם. אלא שמ"מ החילזון מכיל גם ברום והקלא אילן אינדירובין ואף שאין ניכר הבדל ביניהם בגוון הצמר, אפשר שהשוני הזה הוא הטעם להבדל בעמידותם בבדיקת הגמ'. אך מ"מ תכלת המורקס עמדה

(וכך נהוג להוציא הצבע בחלזונות הקטנים). וההוצאה בצורה זו אורכת זמן רב יותר ובזה ודאי עלול למות בהוצאת דמו בינתיים ובעי ליה לשומרו בחיותו כמה דאפשר. וכן פשוט לשון רש"י שם הפציעה היא ע"י דחיקת התולעת עצמה.

איברא לקושטא דמילתא, יש לדקדק בלשון רש"י "כיון דכל עצמו מתכוין וטורח לשומרו שלא ימות בידו, אפילו מת אין כאן אלא מתעסק". ולכא' מה היה לשונו חסר אי הו' אמר "כיון דאין רוצה במותו". ומשמע שהענין אינו דווקא משום שעכשיו יש לו ענין שלא ימות, אלא דכיון שבכל התעסקותו בו טורח לשמרו שלא ימות, אזי גדר מעשהו לא יכול להחשב ככוונת הוצאת נפש. ואף שבאותו שעה ממש שמוציא הדם, תו לא איכפ"ל שימות אחר שעה. ולפי"ז גם בצורה שנוהגים היום להוציא הדם, יחשב גם חיתוך בשר התולעת כמתעסק אצל נטילת נשמה, גם כשגמר להוציא כל דמו ולא איכפת ליה שימות מייד בתר הכי.

[באמת נראה שא"א לדקדק מלשונות הראשונים על צורת פציעת החילזון, כי הם לא כיוונו אלא ללמדנו הדינים העולים בסוגי' ומרהיטת לשיניהו אין להוכיח בדבר כזה שלא הכירו החילזון כלל (ע"י רמב"ן בראשית לה, טז ד"ה זה כתבתי תחילה) ובפרט שבכל עניני המציאות בחילזון רבו דעות הראשונים בהם ובדאי המציאות אינה כדברי כולם].

¹³ ע"י ערך קלא אילן וכן בשו"ת הגאונים (גילגול, כד כ' עמוד 333) ובר"ח (אלה"ב צ"ק ג:). שכולם פירשו שהקלא אילן (הנזכר בגמ' כצבע חזק במיוחד ושהוא דומה לתכלת) הוא האינדיגו, שזהו שמו של חומר צבעי ידוע עד היום, המופק גם מצמח האיסיס (וכדמשמע ברמב"ם שהאיסיס הוא הקלא אילן ומ"מ שצבעו זהו לקלא אילן) ורובו מופק מצמח אחר בעיקר בהודו הנקרא ניל, שעושים ממנו צבע זה ונקרא אינדי' על שם מקומו. (והשוה למש"כ הגר"א הרצוג מחכמי אוה"ע הקדמונים שבהודו היו יודעים לזייף את הפורפור"א מצמחים) והנמו"י בב"מ (לד. מה"י ד"ס אלן) כ' דקלא הוא לשון אבן ואילן הוא צמח האינדיגו והיינו דכיון שדרך הצביעה באינדיגו שמיבשים אותו ומשתמשים בחתיכות יבשות כאבנים, לכך כינוהו אבן. [אמנם הגר"א הרצוג טען כי לשון קלא בלע"ז (בלשון סנסקריט) פירושו גוון כחול כאינדיגו]. גם א"ש לשון התוספתא (פ"ו ו) "קלאילן שדשו בעצי אשירה ישרף", דכן דרך עשייתו של האינדיגו ע"י דישוה. וכן מוכח גם המשך התוספתא שם, ע"י לולאות תכלת עמ' 237 בביאור תהליך ייצור האינדיגו וביאור המשך דברי התוספתא. (ע"ע אינצ"ע ערך אינדיגו)

חותם של זהב

בהצלחה בבדיקת הגמ' ע"פ הראשונים שם (מנחות מג:), ושם נתבאר דכל העומד בבדיקה זו ליכא למיחש שהוא ממקור אחר.

עוד אפשר, שטעם השוני ביניהם היה משום צורת הצביעה. כיון שבחילון התסיסה הנגרמת מריקבון בשרו מסייעת בפירוק המולקולה ועי"ז נקלט היטב בצמר. ואילו בקלא אילן שהיו צריכים להשתמש בחומרים אחרים, איכות הצביעה היתה גרועה יותר.¹⁴ ואף בתכלת גופה היתה אומנות מלאכת הצביעה ידועה רק לאומנים, כדלקמן (אות כ ד"ה ועצם) גם מה שמשמע בגמ' שתכלת וקלא אילן היו הצבעים העמידים ביותר (צ"ק ג: ומנחות מג:).¹⁵ כן הזכירו חכמי אומה"ע על הפורפור"א. וגם לפי הידוע היום צבעים אלו הם הצבעים הטבעיים העמידים ביותר.¹⁶

גם אילו לא היתה לנו ידיעה במהותו של קלא אילן, נראה שעצם הדימיון וההשוואה הגמורה של שני חומרים נדירים הצובעים כחול, - שהא' מן הצומח והא' ממיני החלזונות - יש בו כדי סימן לתלות שזו התכלת וזה הקלא אילן. ק"ו מעתה שיש לנו ידיעה מהראשונים במהותו של קלא אילן, ודאי דימיון מובהק זה הוא הוכחה גדולה לזהות החילון.

אף עצם מציאות של צבען כחול טבעי בכלל, הוא תופעה טבעית נדירה ביותר,¹⁷ הידועה רק בחילון הפורפור"א מכל בעלי החיים שבעולם וכ"ש שהוא יחידי במיני החלזונות, וזה לכשעצמו סימן יפה לו, גם לולא דימיונו המובהק לקלא אילן. ואף בכלל הטבע לא ידוע על צבען כחול טבעי לצביעת בגדים, מלבד האינדיג'ו והפורפור"א. (בין בזמנינו ובין בספרות אומה"ע שבזמן חז"ל. וגם בדברי חז"ל הוזכר רק החילון והקלא אילן). דימיון זה (של התכלת לקלא אילן) מסייע גם לקביעת הגוון המדויק הנצרך, שהוא כחול נקי. (לאפוקי מהסגול וכדו', בנוסף

¹⁴ ואפשר שמחמת שינוי שעושים היום בתהליך הצביעה של הקלא אילן, לכך אין הקלא אילן משתנה בבדיקת הגמ' במנחות (מג:). (ואכן שמעתי ממי שעשה הבדיקה בחוט קלא אילן עתיק, דאפריד חזותיה). או אפשר שאין יודעים לעשות הבדיקה כראוי, או שנשתנו הטבעים ואין החומרים הנז' חריפים כ"כ. ומ"מ אין זו קושיה על זהות החילון, (כי התכלת מהפורפור"א מתאים לבדיקת הגמ'). אלא על הקלא אילן, המזוהה בבירור ע"פ הראשונים.

ובתוס' (נחמס לז. ד"ה וזה) משמע דס"ל דאפשר שתכלת יורד ע"י צפון. (וקשה דבגמ' משמע דתכלת חזק מקלא אילן וכמש"כ ברמב"ם, וקלא אילן אינו יורד ע"י צפון. ועי' יש"ש ב"ק (פ כחל כ"י א' ד"ה ותימה לו) דכ' דלא כחוס', ועי' בצ"ב (מש"כ דנ"ז ב') מה שתמה על דברי תוס' ובדברי תוס' עצמם מוכח דרש"י שם נמי פליג עלייהו בהא. גם יל"ע לדבריו יש בדיקה נוספת בין תכלת לקלא אילן, ע"י צפון. ובגמ' לא משמע כן. מיהו מ"מ לא ידענן מהו אותו צפון שנוכל לבדקו. שהוא חומר חזק במיוחד, יותר מכל ז' סממנים המעבירים את הכתם (כדמוכח שם).

¹⁵ הנ"ל נובע מחמת צורת צביעה שונה לחלוטין, משאר מיני הצבעים. שמתרכב צבעם להיות אחד עם הצמר. ושיטה זו קיימת רק בשני מיני צבע אלו, הקרויים צבעני יורה. עי' מאמרו של פרופ' צבי קורן "צבעים וציבעונים באריגים קדומים" הובא בסר"ס לולאות תכלת (עמ' 257)

¹⁶ ואף שהקלא אילן שהיו צובעים בזמנם כנראה היה נעשה בתנאים אחרים מאשר היום, כמ"ש למעלה והיה חלש מעט ממנו, מ"מ עיקר ענין חוזק הצבע הוא משום שיטת הצביעה, כמ"ש בהערה לעיל. (וכמ"ש דאפשר שהממים שלהם לא היה טוב כ"כ וחלק מהצביעה נשאר חיצוני ולכן "אפריד חזותיה" כלשון הגמ', כי רק מה שמתאחד עם הצמר נשאר אחר הבדיקה).

¹⁷ עי' הערה 52 דאפשר דדבר זה חשיב סימן מובהק. [הדינן (ראדזין) אינו צובע כחול, אלא החומרים האחרים שמעורבים בו והינטינה אינה צובעת כלל. גם אין שום סמך לומר שצבעו בה בזמנם].

בענין זיהוי חילזון התכלת

למה שנודע לנו בזה מן הגמרא והראשונים. (עי' הערה 76) ועי' הערה 77 לדחיית דברי הסוענים שהקלא אילן היה מעורב באדום).

ה. חכמי ישראל על זהות החילזון

ובאמת חקירת הענין הזה אינה מוטלת לפתחינו, וכבר הוכרע הדבר ע"י גדולי העולם אשר מימיהם אנו שותים, הלא המה החוות יאיר והיעב"ץ ועוד מחכמי ישראל (אף שלכאן לא הכירוהו במציאות אלא מהספרים), ולא נמצא להם חולק בחכמי ישראל. ומי יבוא אחריהם להקל בדאורייתא ולבטל דבריהם בחששות רחוקים, ואוקימתות דחוקים אשר בדא מליבו, בלא שום ראיה. כתב ה"חוות יאיר" במקו"ח (סי' י"ח ס"ק ג') וז"ל "בחידושים כתבתי דם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלו"א רק צבע פורפר שנעשה מדם דג שנקרא הדג פורפר". (עי' אות טז דלשון דג כולל גם חילזון) ולרוב ברירותו בזהות החילזון הנ"ל רצה לעקור דברי כל הראשונים לומר שהוא סגול,¹⁸ נגד המסורת הפשוטה שהתכלת הוא כחול. וכן היעב"ץ במטפחת ספרים (פ"ד) הביא את דברי חכמי אוה"ע על הפורפור"א כדבר הברור שהוא חילזון התכלת. וכ"כ הג"ר דוד זינצהיים (נעמח"ס יד דוד, נספחו מנחת עי, ע' קי"א) "וכ"כ המספרים שהוא חומט ונקרא פורפור מושעל". וכבר קדם להם, החכם הר"ר אברהם רופא בספרו "שלטי הגיבורים" (פ' ע"ט)¹⁹ "...רמש הים שנקרא פורפור"א והוא חלזון שצובעין בו התכלת".

(ובודאי ידיעת החכמים הנ"ל בענין הזה, היא מספרי חכמי אוה"ע, והתיחסותם היא לאותו מין פורפור"א שתיארוהו חכמי אוה"ע שהוא צובע תכלת).

ראיה גדולה מעדותם של חכמי יוון ורומי

1. חשיבות התכלת גם באוה"ע

צבע התכלת הכשר לציצית היה צבע עולמי ושימש גם את אוה"ע ולא היה צבע למצוה בלבד או ליהודים בלבד. ודבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים

¹⁸ והרבה יש לתמוה על מי שרצה להוכיח מדברי החו"י שהחילזון אינו הפורפור"א ואוהב באויב נתחלף לו ור"ל דמהחו"י מוכח שצבעו בו רק סגול ולא כחול. והרי גם אי כוונתו כפשוטו דצבע הצמר הוא סגול, הרי להדיא דבר על דמו וא"כ ודאי כל ראייתו היתה מידעיתו על צבע דמו (שזהו דבר שכבר נודע בדורו על מציאות של דם צובע בחילזון הזה, אלא שלא ידעו אומנות צביעתו). ולדברינו מיושבת דעת החו"י שהוא הפורפור"א עם המסורת שהוא כחול. ופשוט שאילו ידע החו"י ממצאות צביעת הכחול בו, הוי נמי ס"ל הכי ולא הוי פליג על מסורת הדורות וכל הראשונים. גם אולי יש מקום לדחוק בענין שם, ולדקדק בלשונו דיותר נראה שכוונתו רק לדם בעודו דם ולא לצבע בצמר, דאמאי מאריך לומר "דם חילזון שצובעין בו תכלת אינו בלו"א" ולא אמר "תכלת אינו בלו"א". ולפי"ז כוונתו רק לאפוקי מפשטות לשון רש"י (חולין פ"ט) שכ' "ומראית דמו דומה לים" (ובדברי רש"י אפשר לפרש שכוונתו למראית דמו אחר תהליך הכנת הצבע), ומפשטות לשון הרמב"ם שדמו שחור כדיו, (עי' לקמן מש"כ בזה). וכן משמע קצת ממש"כ הוא עצמו ("מק"ח קי"ח הלכות ט, ה') ויש מדקדקים עושים ד' כנפות צבע בלו"א דומה לרקיע כטעם תכלת".

¹⁹ והוא ספר קדמון על עניני המקדש הביאו התו"ט כמה פעמים ומכנהו החכם הר"ר אברהם רופא. וכן הזכירוהו בפר"ח (י"ד פ') והברכ"י (ל"ח תקפ"ז) והחת"ס (נתיב י').

חותם של זהב

ומשולש בכתובים ותינא בברייתא וגמרינן בגמרא.

א. גבי אחשוורוש ובסחורת אי אלישה (יחזקאל כז.).²⁰

ב. בדה"י (ג, ג, וס' יג) איתא שביקש שלמה המע"ה מחירם מלך צור איש חכם שיעשה בארגמן ובתכלת. (והתם מיירי לצורך מקדש. שעי"ז מפורש בתוספתא דאינה כשרה אלא מן החלזון, כמו במצות ציצית). הרי שהיתה אומנות התכלת מצויה אצל אוה"ע, ואף יותר מישראל.²¹

ג. בגמ' בשבת (כז.) "ומדלת הארץ השאיר נבזראדן רב טבחים לכרמים וליגבים תני רב יוסף יוגבים אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה."

ד. בעירובין (טז:) "אמר רבי אלעזר המוצא תכלת בשוק לשונות פסולות חוטינן כשרין" דיש לו תלות דאדעתא דגלימא צבעינהו, (א"כ היו שזורים ומופסקים). וכן משמע מההוא גברא דמיכסי גלימא דכולא תכלתא (מנחות לט.).

ה. וכן יש לדקדק מדאיתא לתכלת בתרומת המשכן, ואי לא היה לדבר זה חשיבות אלא למצוה, מניין היה להם תכלת במדבר קודם שנצטוו. וכן איתא בפסיקתא זוטריתא (לקח טז שמות לה) "וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן. מלמד שהיו להם ממצרים כל מיני צבעונין הללו". (אמנם אפשר שהכינוס במיוחד עבור זה, כדאשכחן בעצי שיטים. אך מהמדרש יותר נראה שלקחוהו משכיניהם במצרים, וכי"מ בתנחומא (רש תהומם) שהיו נדבות המשכן מבית הים).

ובאמת מפורש במדרש, שהחילזון היה דבר חשוב בכל העולם דאמרינן בב"ר (מק"ל) קחו מזמרת הארץ בכליכם, רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי דברים שהן **מזמרינן בעולם** חלזון וכו'. הרי שבכל העולם משבחים לדבר זה. נואף עצם הלשון תכלת נמצא בכתובות אשוריות "תכילתו וארגמנו" והוזכר בכמה מגילות המלכים]. גם אין שום טעם לומר כי תכלת של אוה"ע היתה שונה מתכלת של תורה. וכשם שפשוט לכל בר דעת דזהב של תורה הוא זהב של אוה"ע, ה"נ תכלת וארגמן.

והשתא דאתינן להכא נודעת חשיבות מרובה לספרות אוה"ע מהזמן שהיה התכלת מצוי. **ועדותם נאמנת עלינו במסל"ת.** ועיין הערה²²

²⁰ ולכא' אינו עשוי מחומר אחר מכל תכלת שהוזכר במקרא שהוא דווקא מן החילזון ובודאי אי נימא כפשוטו לשון רש"י (שמות כז. ד). דעצם שם תכלת הוא צמר צבוע בדם חילזון. וכן ריהטת לשון סמ"ג (עין כז) תכלת האמורה **בכל מקום** היא צמר צבוע בדם חלזון.

²¹ ואי' שם דאף אבי חירם השתמש באומן זה שהיתה אומנותו לעשות בתכלת. ואף דאפשר דהאומנות שם היינו מעשה רוקם בתכלת, מ"מ מהא דמיבעי ליה רוקם בתכלת ובארגמן וכו' ומפרט כל מין ומין לעצמו משמע שיש אומנות מיוחדת לעשות בכל א' מהם, וא"כ היתה אומנותם אף בעשיית תכלת.

²² עי' רמב"ם הל' קידוה"ח (ח, כד). ובביאור הגר"א י"ד סי' ר"א שהוכיח מכמה דברים שכתבו חכמי הטבע וקיבל עדותם. (ועי' פנ"ג ספ"ד, י"ד סי', ס"ק י"ד). ורק לגבי סברתם יל"ע אם אפשר לקבלה בלא בדיקה, ומ"מ עדותם דאי נאמנת, ובעיקרו של דבר כתב הפר"ח (י"ד פ. ג) דבדבר כזה לא שייך למימר "אשר פיהם דבר שוא". ובכל דבר סמכין על עדות חכמיהם בעניני חולין ואפי' בדברים שיש בהם חיי נפש, ואיך לא נסמך להחמיר בקיום מ"ע דאורייתא. (ועי' כתבי קה"י החדשים ק"ע, כ, סוג' בלול"ת)

בענין זיהוי חילזון התכלת

ז. העולה מעדות חכמי אוה"ע

חכמי יוון ורומי (שחיו בתקופות שונות על פני מאות שנים, מחורבן בית ראשון ועד אחר חורבן בית שני) הזכירו את חילזון הפורפור"א בלבד, כחילזון המשמש לצביעה והאריכו בתיאורים מפורטים לגביו. כאשר בין הצבעים שהפיקו ממנו מוזכר גם גוון התכלת (ע"י להלן אות כד).

התיאורים שבספרים הנ"ל, מפורטים לפרטי פרטים בסימניהם, ומזוהים בודאות גמורה עם חילזון הארגמון\מורקס. (שהאריכו בפירוט מלא בפרוטרוט, על צורת קונכייתם ותיאור הטבעות המתוספות בהם כל שנה והצומח שעליהם. אורך חייהם בתנאים שונים (בטבע, במים מתוקים או בשביל), דרך רבייתם וצורת כוורותיהם באריכות גדולה, מקום מושבם (באיזה ים, היכן בים וסוג האדמה שהם יושבים בה), אופן אכילתם, זמני אפשרות צידתם, מיקום בלוטת הצבע ואופני הוצאתו בפרטות ועוד. (ע"י דבריהם באורך, בסוף ספר לולאות תכלת). ואין מקום לערער על זיהוי הפורפור"א עם הארגמון ולא נשמע מי שמכחיש לדבר זה). ועד היום נקרא בשם פורפיר"א ביוון, (אף שמשתמשים בו לאכילה ולא לצבע). [אף הגר"א הרצוג שחקר רבות בענין וערער על זיהוי הפורפור"א כחילזון התכלת מטעמים שיפורטו לקמן (אות יט), מ"מ לא עלתה על דעתו לומר שאי"ז הפורפור"א, אלא שר"ל שהפורפור"א של אומה"ע לא היתה תכלת דישאל, ובזמנו עדיין ניתן היה לומר כן, שאף עצם אפשרות צביעת הכחול מהפורפור"א לא נתברר].

הסופרים הנ"ל כתבו תיאור מקיף ביותר על הטבע, בכתבי אריסטו וכן באינצ' פליניוס על טבע העולם וויטריביוס ב"די ארכיטקטורה", שהאריך בתעשיית הצבעים ועוד סופרים נוספים ואיליאן). ורחוק מאוד מאוד להניח, שכולם כתבו רק על חילזון אחר - יקר מאוד - שאינו חילזון התכלת, ואילו התכלת, - שהיה צבע חשוב מאוד אף בין או"ה (כדמוכח במקומות רבים כנ"ל לעיל). נשכח מכולם, בעודם מתעסקים בצבעי החלזונות והעיקר חסר מן הספר. וביותר, שהסופרים הנ"ל מעידים שמרכז לכידת וצביעת הפורפור"א היה באיזור צור, מקום שבו היה מרכז ציד חלזונות התכלת (שנת כ"ו), ותעשיית צבע התכלת (כדמשמע דה"צ ג' א'). וכמו"כ הנ"ל מציינים את פרטיהם המקבילים למוזכר בגמ', כגון שצריך להוציאו בעודו חי כדי שיהיה צבעו טוב וכן את רוב יוקרו של צמר זה ושצריך טעימה במלאכת צביעתו.

המורס מכל האמור, כי בכדי להניח שהפורפור"א אינו חילזון התכלת, צריכים אנו לומר כי היו בזמנם ב' מיני חלזונות ששניהם היו יקרים ביותר וצבעם עמיד ביותר. ושניהם שימשו לצביעת צמר בגוון כחול השווה לקלא אילן ואף צידת שניהם ומלאכת צביעתם היתה נעשית באותם מקומות. וכמו"כ היו תכונותיהם שוות שבשניהם היו צריכים להוציא את הצבע בחייהם כי היכי דליציל צבעיה ובשניהם צריך טעימה במלאכת צביעתם.

וְיָקָר מִקֶּרָה, אֲשֶׁר בְּאוֹרָח פֶּלֶא חִילְזוֹן הַתְּכֵלֶת שֶׁל תוֹרָה הוֹכַח זָכְרוֹ וּשְׂרִידוֹ מִהָעוֹלָם לְגַמְרִי וְלֹא נִמְצָא שׁוֹם תִּיעוּד אֲרִכֵּאוֹלוֹגִי כִּלְפָּיו. וְכִמּוּ"כ שְׁמוֹ נִשְׁמַט מִכָּל וְכָל מִסְפָּרֵי כָּל חֲכָמֵי הַזְּמָן הַהוּא, בְּמִשָּׁךְ מֵאוֹת שָׁנוֹת כְּתִיבַת סִפְרֵיהֶם,

חותם של זהב

אף שכתבו על החלזונות שבאיזור הזה. (למרות שהיה מפורסם לצביעה גם לאוה"ע וכמ"ש לעיל, ולמרות שבאו לפרט על צבעי החלזונות באותו איזור). ולעומת זאת החלזון האחר הדומה לו, תועד רבות בכל ספרי חכמי אוה"ע בזמנו ונמצאו לו שרידים רבים בבתי צבע, המוכיחים שימוש לצביעה בימים ההם, (באותו איזור שהזכירו והוזכר החלזון בגמ', וכדלהלן). כמור"כ חז"ל לא הזכירו מהחלזון השני כלל אף במדרש מהמדרשים. ולא הזהירו מעשיית הציצית ממנו, אף שהוא צובע באותו גוון ומציאותו ואף מלאכת צביעתו באותו איזור, (ואף לשונם מוכיחה שאין חלזון נוסף, כדלעיל אות א). האפשרות הנ"ל תמוהה יותר ויותר כשנוסיף גם את ריבוי סימניו והתאמתו לדברי חז"ל (דלעיל ודלהלן). וזו סברה חזקה שאין עליה תשובה בדרך אמת.

ח. הממצאים הארכיאולוגיים

א. נמצאו בכמה וכמה מקומות (שזוהו כבתי צבע), ערמות גדולות של קונכיות מ"מורקס טרונקולוס", מנוקבות במקום בלוטת הצבע. הנ"ל נמצאו במקומות שבהם ע"פ דברי חז"ל ידוע לנו שהיו מקומות ציד החלזונות. ומוכיחים בבירור את השימוש בחלזון זה לצביעה בזמנם באזור זה. וזה יוכיח ג"כ שהוא הוא החלזון שהיה חשוב בתקופתם ולא זן אחר מהמורקסים, שנעלם בימינו. (חלקם אפשר לראות גם היום במוזיאון שע"י תל דור, ואי"צ לעדות ארכיאולוגים) כמור"כ ישנם עדויות, על ערמות ענק (של מיליונים רבים) שנמצאו ע"י צידון שהיו ממוינים בנפרד, ה"מורקס טרונקולוס" ("ארגמון קהה קוצים") שהוא חלזון התכלת בצד אחד, והחלזונות האחרים דהיינו חלזונות הארגמן ("יחד קוצים" ו"אדומת הפה") היו מעורבים יחדיו. הדעת נותנת שחלוקת מיני החלזונות הנ"ל נעשתה מחמת צורת שימוש שונה ביניהם ולכא' היינו לצביעת התכלת ולצביעת הארגמן. (פ"ע התכלת פמ" 228) וז"התכלת צישרל" להגרי"א הלל, ועי' איל"ש ערך ארגמן טרי).

גם נמצא מטבע צורי עתיק שמוטבע עליו צורת ה"מורקס טרונקולוס", שהיה חשוב מאוד ביניהם עד שראו להטביעו במטבע. כנזכר בכתבי הסופרים מימיהם שהיה הפורפור"א עיקר פרנסת אנשי צור. יש ליתן את הדעת גם לכך שלא נמצאו כלל שרידים שיהיו הוכחה כלשהי על צביעה בעבר בחלזונות אחרים.

ב. כמור"כ נמצאו תגליות²³, -מהתקופה שנהג בה התכלת-, של צמר צבוע בכחול, (ששרד -למרות טבעו²⁴ להכחד ברבות השנים- מחמת קיפאון שהיה שרוי בו). שנבדק והוא מהחומר הצובע של הפורפור"א. שגם זה מוכיח את הימצאות שימושו והפקת הצבע הכחול מחלזון זה, כבר בזמנם. (ראה תמונה בסוף הקונט').

²³ גם יש מחנוטי מצרים מחותלים בבגדים צבועים כחול, שנבדק ונמצא אינדיג'ו. שהוא החומר הצובע שבחלזון ובקלא אילן, [אמנם לא בדקו אם הוא מהחי או מן הצומח] (לולאות תכלת עמ' 178).

²⁴ שמחמת זה, לא נמצאים כלל חוטי צמר של ציצית מן התקופה ההיא.

בענין זיהוי חילזון התכלת

הסתברויות נוספות. ט.

א. יש להוכיח מהשם פורפור"א שנקרא כן החילזון הזה מאז ועד היום ואף התכלת נקראת בשם זה בדברי חז"ל ובתרגומים חיצוניים עד הדור האחרון.²⁵ שודאי הוא ע"ש שמקורם אחד (מהפורפור"א). גם העיר חיפה נקראה בעבר (בתקופה ההלניסטית) פורפיריון, ולכא' הוא משום שהיו ניצודים בה. (מדאי נשנת טו). כמו"כ התכלת קרוי טיריון (ערך ט' טריון) כדס הפורפור"א, וע"ש שמקורו מהעיר צור).

ב. אי' במנחות (מג): ושקלינא פורתא בביעתא וטעמין להו באודרא (ומצריך תחבולות מיוחדות לטעימה זו שלא יפסול שאר היורה). ומשמע שזהו חלק עיקרי בצורת הצביעה, דהא קאי על שאלת אביי היכי צבעיתו לה. ובפורפור"א א"ש טובא, כיון דאין ניכר בו מבחוץ אם צבעו מוכן לצביעת הכחול, צריך לטועמו קודם לידע טבעו. גם פליניוס כתב על הפורפור"א שצריך טעימה בסוף תהליך צביעתו. (דפעמים שאינו צובע כחול אלא אחר העמדתו בשמש בשלבי הכנתו, ומראה היורה בתהליך הצביעה, צהוב (מחמת פירוק הדם ע"י הסממנים), ואין ניכר אם יצבע כחול או סגול ורק אח"כ משתנה הצבע לכחול).²⁶ ג. גם א"ש טובא, שסוף זמן שימוש התכלת הוא מעט אחר האיזכור האחרון של צבע היאקינטון (כך תורגם תכלת) מהפורפור"א בספרות העתיקה.²⁷ (שאם הם שני חלזונות, תמוה העלמם באותה תקופה ב'מקרה' - אמנם אין זה מוכרח, דאפשר שסיבה אחת גרמה שיפסק השימוש בשניהם).

²⁵ בראב"ה (ח"א - נרכות כה) מביא גירסתו בירושלמי, "וגרסינן בירושלמי בין תכלת לכת' בין פורפירין ובין פריפינין", הרי שמכנה התכלת בפורפור"ר. גם ראיתי מביאים **שבתרגום השבעים 'כליל תכלת', תרגומו 'הולופורפורוס', דהיינו כולו מפורפור"א.** ולשון פורפור"ר אינו שם הגוון, כי השתמשו בשם זה גם כלפי שאר גווני החילזון, אלא הוא שם הצבע של דם חילזון ע"ש מקורו מן הפורפור"א. (אף שבלשון אשכנז המודפס בערוך נקרא התכלת בלשון פארפער' וארגמן פערפ'ל 'ע'י' ערך תכלת וערך ארגמן מ"מ בחרגומי התורה נקרא גם הארגמן בלשון הזה).

ובפרקי דרבי אליעזר (מט) 'ר' פנחס אומ' מלך מרדכי, שנ' ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור וכו', מה המלך לובש פורפריא כן מרדכי, שנ' ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור' ועוד מקורות רבים והאריך בזה בספר לולאות תכלת ע"י ש. ואף דנקרא בגד מלכות 'פורפיר'א' (אף שאינו דווקא של תכלת) במדרש מן המדרשים כמו שהביאו בקונט' "תכלת וארגמן" ר"ב תל"א", מסתבר שהוא ע"ש התכלת שהיו עושים בה מעילים יוקרתיים, כמ"ש רמב"ן בפרשת תצוה, על שימוש אצל המלכים. ובערך ערך תכלת מייית' להא דתחיל ימא תכלתא דבבל וביאר "מה תכלת מובחר שבגלימא וכו' ועי' במוסף הערוך ערך פרפירא שבלשון יווני ורומי נקרא כן בגד תכלת.

²⁶ אמנם אי' ר' ראיא כ"כ דהא גם באופנים שא"צ שמש כלל, צריך לטועמו כיון שאינו נראה לעין אם מסוגל לצביעה כבר וא"כ אפשר דאף בשאר מיני צבעים כן הוא. ואגב דאיידין בצורת מלאכתו, ראיתי להביא רמז נאה דבזוה"ק (תחומי קמט): כתב דהתכלת יוצא מגוון סומק ועוד כתב שם דירית גוונא דהבא ואח"כ נעשה תכלת. והביאו הרמ"ע מפאנו (מלמד נפלות ה' ח"ט) גם לגבי תכלת של משכן וכתב "תכלתא נפיק מגוון סומק כדאיחא בזוהר פ' תרומה" וכן הוא המשמעות בזוה"ק שם. ואף שאין לנו עסק בנסתרות ואין אנו מביאים ראיה מן הסודות, מ"מ רמז יש בו למעשה אומנות צביעת התכלת, שבתחילה יש בדמו אדום ואח"כ במעשה הצביעה נעשה גוון דהבא ואח"כ נעשה תכלת.

²⁷ עי' מאמר התכלת להרב אליהו טבגר הערה 144 (מובא גם בספרו כליל תכלת).

ד. עוד ניחא טפי לפי"ז הא דאיכא למי"ד דפסל מראה שני (שמראה שני הוא חלש יותר. ע"י הערה 79), משום דדריש כליל תכלת. ובחילזון זה א"ש טובא, כיון דטבעו שבצביעה שניה שלו נגרע איכות הצביעה. משא"כ בהרבה צבעים אחרים דאין בין מראה ראשון למראה שני ולא כלום. (אמנם דבר זה מצוי בכמה מיני צבע כמו בתולעת שני דג"כ הכי הוא, כמשמעות סוגי' הגמ' וכ"כ הגר"א (שפי"א, יח).
ה. ראיתי מי שכתב כי אחר שכתבו הראשונים על אפשרות המצאו של החילזון גם בימינו, (ע"י לקמן אות כא ד"ה ומי"מ ובהערות שם וכן בהערה 67) א"כ עצם הדבר שלא נמצא עד היום הזה - לאחר הידע הגדול ממני בעלי החיים - שום בעל חי המתאים לתיאורי החילזון מלבד הפורפור"א, הוא גם מחזק זיהוי זה²⁸, וכבר רבות בשנים שלא נמצאים בים התיכון מיני דגים חדשים²⁹.

י. האם בעינן חילזון מסוים

עוד יש להוסיף, דכל הנידון בכלל, הוא רק על סמך הנחה, שהחילזון הכשר הינו דווקא חילזון מסוים. אך אי נימא דכל חילזון כשר אזי א"צ שום ראיות לזהותו ובכל חילזון שצובע בגוון קלא אילן בצביעה עומדת ביפיה, תתקיים המצוה³⁰. ויש לדקדק לשון הברייתא "אין כשרה אלא מן החילזון הביא שלא מן החילזון פסולה" ולכא' לא הגבילה במיני החלזונות, (וע"י לעיל

²⁸ ואמנם אי נימא ד'נגז' הוא שלא בדרך הטבע, והחלזון נמצא שלא במקומות גידולו הטבעיים שהם מסולמות של צור ועד חיפה אלא יצא ונודד לימים אחרים (כנגד טבעו שכמעט לא יז ממקומו), אזי אין בזה ראיה כלל. גם אפשר דנסתמא עינינו בזמנ"ז כדי שלא נמצאו. (וע"י הערה 67)

²⁹ ע"י מקורות לזה במאמר התכלת לד"א טבגר עמ' 7. אמנם נמצאים מינים חדשים בגדלים מיקרוסקופיים, או דגים שהגיעו דרך מקרה למקום זה מימים אחרים וכן נמצאים מינים רבים בימים אחרים הרחוקים ממקום יישוב. ועליהם ידוע שעדיין לא גילו אלא מיעוט מן החיים בים, אך לא בבעה"ח הגדולים. (כך שמעתי מאדם נאמן שחקר בזה).

³⁰ ומסברא יש לדון דהתורה אמרה תכלת ולכא' תכלת הוא שם הגוון, כדמשמע ממה שמוזכר במדרשים רבים שכל לשון תכלת גם בלי שייכות לצמר, כגון תכלת ירוק שמקיף את העולם וכהנה רבים. (פסוקתא זוטרתא (לקח טוב) נרחבת פ"א וכן בתיקוני זוהר תיקון שצ"ח דף קנז עמוד ז ג"י גוון השמיים, וכן משמע בריש"א הל' א"לית ז"א. וז"ל מה שלא מצינו תנאי בתושבע"פ לקיום המצוה מנלן לחדשו נגד פשוטו של מקרא. (וע"י לקמן הערה 79). וז"ל שאמרו דדווקא מן החילזון, יש לדון אי הלמ"ס הוא, או דילפי לה מהא דאי' בירושלמי (פלאס ט, ה) לגבי משכן, "מה שני תולעת דבר שיש בו רוח חיים אף כל דבר שיש בו רוח חיים" ולכא' איירי לגבי תכלת וארגמן הכתובים עמו בפסוק וכבהמשך שם שמשוה צמר לפשתים הכתוב עמו.

אמנם משמעות רש"י דתכלת הוא שם לצמר צבוע בדם חילזון. ואפשר דקי"ל לחז"ל דשם תכלת קאי דווקא על איכות מסוימת של הצבע, שאינו מצוי אלא בחילזון מסוים דווקא. (וכן שמעתי מחכ"א להוכיח מהלשון בין תכלת לקלא אילן, אך אין זה ראיה ברורה, דהתם קאי לשון תכלת על תכלת הכשר). ואף אי אינו בעצם שם 'תכלת', י"ל דקבלת חז"ל היתה דהתכלת היא בחזק צביעה מסוים ואיכות זו קיימת רק בחילזון מסוים. אך כדי לפסול הפורפור"א ע"פ זה (אף אילו לא היתה החילזון שהשתמשו בו חז"ל) נצטרך לומר שהחומר הצובע שבחילזון המקורי אינו אינדיג'ו (שהוא הצובע בפורפור"א), אף שגוונו יהיה ממש כמו אינדיג'ו. ואף שבכל משפחות הארגמונים למיניהם (אף אלו שאינם צובעים כחול, אך יש בהם צבען כחול מעורב בתוך צבענים אחרים), החומר הכחול שבהם הוא אינדיג'ו. (או שנאמר שיש לו חומר נוסף על הדם הצובע שגורם לצבע להקלט היטב, יותר מבחלזון הטרונקולוס)

בענין זיהוי חילזון התכלת

(הערה 2) דלשון החילזון, אינו בא לומר החילזון הידוע דווקא, דכן הוא לשונם שם בכל מילי). ואין להוכיח מברייטא דמנחות (גופו דומה לים וכו') דבעינן חילזון מסוים, כי שם אין משמע אלא שבאו לתאר מציאות החילזון שהיו צובעים בו. ואין בזה מקור לפסול אם ימצא עוד חילזון שצובע כמותו. נע"י לקמן אות יא במש"כ לדקדק דאין הברייטא הזו באה לומר דין לעיכובא].(וואף כותבי הסימנים לזיהוי החילזון מהראשונים והאחרונים, לא כתבום אלא כדי למוצאו, ולא הזכירו פסול חילזון אחר אם ימצא שהוא צובע כמותו).

ונראה דאף דסברא הוא לומר דלא אמרה תורה חילזון אלא משום איכות הצביעה המיוחדת שיש בו וממילא רק החילזון שיש בו את האיכות המיוחדת הזו יהיה כשר (נע"י הערה 30), מ"מ לדברי המכחישים זיהוי החילזון ואומרים כי שני חלזונות היו, חדא הא דכשר לתכלת והשני הוא הפורפור"א, שגם הוא שימש בימי חז"ל וגם צובע היה בצבע כחול, (כפי שרואים בעינים וכפי שזכר בספרות הקדומה, ע"י לקמן אות כד). הרי לנו ראייה ברורה, מסתימת התוספתא שבאה לפרט כל הכשרים והפסולים (עיי"ש כל הפרק), וסתמה לגבי תכלת שאינו כשר אלא מן החילזון, ולא פירטה את חילזון הפורפור"א בפסולים. א"כ לטעמייהו, יש כאן ראייה גדולה שכל חילזון כשר.³¹

(ועי"ע הערה 4 דאפי"א אי היה מקום לחוש שהקלא אילן היה מעורב בגוונים נוספים, אין בזה פירכא).

יא. סימני הגמ' במנחות

אף שאין הראיות מתבססות על הגמ' הנ"ל, מ"מ ודאי יש לנו לראות דלק"מ מהתם, ובאמת אף סיועי נמי מסייעא. (והרבה מהמפקקים בזה חסרו בידיעת הפרטים במציאות החילזון).

דאמרי' שם (מד). ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים וברייטו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים. (והוצאה ברייתא 12 במסכת לילית). ובהקדם לביאור מאמר זה יש להבין לשם מה נאמרו סימנים אלו, אי משום דראו חז"ל ליתן סימן לדור אחרון שיגנו להם החילזון ויגלוהו, ועי"ז אמרו שלא יוברר להם החילזון אלא עי"פ סימנים אלו. או שר"ל גם לבני דורם דאותו חילזון שעדיין משתמשים בו זוהי צורתו, והוצרכו לזה או כדי ליתן סימנים למבקשים אחריו כדי למוצאו בקל, או משום טעם אחר בעיני אגדה. (ובאמת גם אילו ענין הברייטא הוא בדברי אגדה מ"מ ודאי יש להם ביאור כפשוטו ובודאי לא יתכן לזהות את החילזון אלמלא א"ש עם סימני הגמ'). ונראה דאם כוונת הברייטא לומר סימן לדור אחרון כדי לגלותו עי"י ג'

³¹ אליבא דאמת שהפורפור"א הוא התכלת של תורה אין משם ראייה, דהא לא נודע על צבע אחר כמותו שצבעו בזמנם, לכך לא ראו צורך לכתוב שצביעתו דווקא בחילזון מסוים, (כי רק הפורפור"א צובע כחול). ומסתבר דנכון מה שכתבנו בהערה לעיל לפסול חילזון אחר, (אם ימצא עוד חילזון צובע כחול, מחומר אחר שאינו אינדיג'ו). אך לדברי הדוחקים דשמה שתי חלזונות יש ושתיים צובעים כחול, יש ראייה כנ"ל. וממילא לדבריהם יש להם לחייב במצוות תכלת, לכה"פ מטעם זה דאינו מעבב דווקא חילזון מסוים.

סימנים אלו דווקא ולא ע"י שום דבר אחר, ולחלק בינו לחלזון פסול אחר הצובע תכלת, היו אומרים סימנים ברורים יותר וכמו שכתבו בכל מקום, כגון בסימני כשרות החיות (חולין נט), עם פרטים מדויקים ובידורים מזוקקים להעמיד הדין על בוריו. ולא דברים מעורפלים על דימיון שלא נתפרש לאיזה נקודה בו כוונתם. ובפרט ע"פ דברי רדב"ז (ח"ג תרי"ג) דהם סימנים העשויים להשתנות, (דאינו עולה

אלא בזמן ביהמ"ק). וכ"מ מדברי הראשונים (רמב"ם, סמ"ג ועוד) שנתנו סימנים אחרים לזהות. והביאור הפשוט יותר הוא דהסימנים נועדו למבקשים אחריו, לזהותו משאר חלזונות. ואף דאין חשש טעות כיון דאין חלזון נוסף הצובע תכלת, רצו להודיע איך לזהותו יותר בקל אף למי שאין מכירו.³²

וגם לשון גמ' דידן, חלזון זהו (ובנוסחאות ישנות הגירסא 'זה') וכו' הוא כעין הלשון בסוטה (מ"ה): שמיר 'זה' וכו' שאינו בא ללמד דדווקא ע"י סימנים אלו שרי להשתמש בו. (דבשמיר ודאי לא בעינן דווקא לתולעת זו ובכל החותך כמותו סגי). ומ"מ עתה יש לבאר סימני הגמ' ולבחון אם מתקיימים בפורפור"א.³³

³² ראיתי מי שהקשה, מפני מה לא אמרו מביא חלזון ושמו פורפור"א, אך כל קושייתו אין לה ביאור, דהא ודאי דברי חז"ל שם לא באו לזהות את החלזון למכירים אותו אלא למי שאינו מכירו. ולטעמיה שהפורפור"א אינו החלזון יש להקשות דאי כוונתם ליתן סימנים איזה חלזון הוא זה, אמאי לא אמרו את שם הלע"ז של החלזון הזה דהא גם שם חלזון אינו מלשון"ק. (דשם 'חלזון' אינו הגדרה דווקא למין מסוים, שהרי הוא שם כולל גם לחלזונות היבשה), וכמו שאמרו בדיני כשרות הבהמות והעופות את שמות הלע"ז שלהם. (חולין ס"ג ע"ג נ"ג). ויהיו דבריהם ברורים אף בלא הסימנים הללו. (וכבר נזכרו אצל היוונים בזמנם שמות למיני חלזונות שונים ואין נראה שדווקא לחלזון התכלת שהיה כ"כ שימושי ויקר, לא היה להם שם מיוחד). אלא ודאי דבעו חז"ל לתאר צורתו משום איזה טעם. אכן אליבא דאמת לא השתמשו חז"ל בשמות לטיניים אלא בשמות בארמית וקושייתו מעיקרא ליתא.

³³ הקדמנו כל הקדמה זו להוציא מלב האומרים כי לדברינו אין סימנים אלו סימנים מובהקים לגמרי, ויתכן שאפשר למצוא לפי ביאור זה עוד חלזון בסימנים אלו. (ואף לדבריהם, מ"מ אי אפשר למצוא את התנאי המרכזי שבדמו צובעין תכלת אלא במיני הפורפור"א וה'טרנקולוט' הוא הכי מתאים לסימנים). גם יש להוסיף שבהרבה דימויים של חז"ל לא היינו מבינים ענינם בלי להכיר את הדבר בדרך אחרת כגון חוסטמו של אתרוג והא דהדס הוא מעשה גדילה (עבות). וכי"ב (וי"ע להלן הערה 42). וכמ"ש רש"י והריטב"א שהובאו לקמן (אות כז ד"ה ויש להוכיח), דלשון דומה לאו היינו ממש כמותו, וכמ"כ כאן אלמלי ידענוהו ה"א דדומה לים הוא דווקא כחול, והשתא אמרינן ע"פ חז"ל דירוק נמי חשיב דומה לים וכמ"ש במקומו.

ובפרט שיש בזה הרבה מדברי אגדה וכעין הברייתא שהביאה הגמ' לפני כן תניא משום ר"מ על דמיונו לים, ממשיכה הגמ' בברייתא נוספת על עוד דברים שהוא שייך לענינו של הים. דהיינו לא רק הצבע שצובעים ממנו דומה לים, אלא אף הוא עצמו דומה לים בתבניתו או בצבעו (ע"י משכ"ת שם), וכן בצורתו שדומה לבצ"ח שבים דהיינו דגים, ואף במקום חיותו דהיינו שאינו עולה מן הים אלא א' לע' שנה. ובעלי האגדה הרחיבו בזה בספרי הקבלה. (ש' זכר של קס: ועד). וכן משמע ברש"י (חולין פט) שכ' "שהתכלת דומה לים - שהחלזון מן הים הוא עולה אחת לשבעים שנה ומראית דמו דומה לים וכו' ", שלכא' הוא נראה כדבר שאינו שייך לשם כלל. וחזקין שמקשר ענין זה של התכלת דומה לים, שענינו לדמיון כסא הכבוד, עם המשך הברייתא דעולה א' לע' שנה, ור"ל דגם בענין זה שהוא עולה מן הים, הרי הוא מזכיר בזה את הים שהוא זיכרון לרקיע, וזיכרון לקריעת ים סוף (עשר' מנחות מ"ג: ד"ה דומה לים). וכן משמע קצת מלשון הברייתא במסכת ציצית חלזון "למה הוא דומה", ד"ק ותשכח שלשון זו מופיעה תמיד רק בדברי אגדה. וכ"מ נמי מהשמטת גמ' זו מהיר"ף.

עוד יש להוסיף, דאי כל דברי הברייתא לא אתו אלא למימר דיני צביעת התכלת, לכא' לא היו מסיים ביה בלשון "ובדמו צובעין תכלת" כאילו פרט זה הוא אחד מסימניו. והלא כל הברייתא לא באה אלא לומר דבר זה, והול' איזהו חלזון שצובעין בדמו תכלת, גופו וכו'. (עוד יש מבארים דכל דברי הברייתא אזלי בתר סיפא ד"לפיכך דמיו יקרים". דהיינו דהברייתא באה

ענין גופו דומה לים, לכאוי ב' פירושים אפשר לפרש בו, אי דומה הוא בתבנית או בצבע³⁴. והנה כשהוא בים, צבע הקונכיה³⁵ מגוון בצבעים ומצוי בו ממיני ירוק עד תורכיז וסגול, (והים עצמו הרי גווניו משתנים ממקום למקום ובודאי גם ירוק חשיב דומה לים³⁶ ואפי' לרקיע, דאמר' בירושלמי ים דומה לעשבים ועשבים לרקיע (נדרות א, ה"ב וכן נמדרש תהלים כד, וכע"ז צנמדר' נא יד) ובמדרש תהלים (ט, אילנות לרקיע ובברכות (ט:)) משיכיר בין תכלת לכתית, הרי דמיון להדדי). ולדעת הרמב"ם ד'דומה' הוא בגוון בודאי דבר זה חשוב כצבעו דאפילו אדם אדמוני נקרא כן מחמת שערותיו, כ"ש בהא דנראה כגוף הקונכיה ממש. וצבע זה דבוק בו דרך קבע, (ואמנם אחר שמוציאים אותו מן הים, אז מלבין צבעו אחר זמן), ובספר התכלת (עמ' 295) מביא שטבע זה מיוחד ב"טרונקולוס", אך בשאר חלזונות אינו מצוי בהם כ"כ בקביעות. (הטעם לזה הוא כיון שבד"כ הם נמצאים בעומק אחר בים, או שמחמת חלקקותם אין נתפש בהם). וא"כ גם יש בזה סימן, להבחין בינו לחלזונות אחרים.

ואף שבקרב החוף דבוקים עליו בע"ח אחרים עם הפרשותיהם, ואין בו את הירוקת המצויה בעומק הים, ואז רובם בגוונים אחרים (הדומים לקרקע הים ועי' הערה 37), [אשר מחמת כן, אפי' צורתו אינה ניכרת היטב בשלימותה]. צ"ל שחז"ל מדברים רק כלפי הירוקת הנראית כחלק מגופו, כשהוא נקי מדברים חיצוניים שאינם נראים חלק מגופו. ועוד דהדבר הזה משתנה ע"פ מקומו ודרגות הזיהום שם וכדו', ואפשר שבזמן חז"ל מחמת ריבוי צידתם לא היו מצויים אלא בעומק יותר והיו רובם ככולם ירוקים. (גם אריסטו כתב שהפורפור"א, מכוסה באצות ובעשב הים והוא מין צמח ירוק).

לפרש קושי צידתו, כיון שהוא מוסתר מחמת דימיונו לים, וגם כשרואים אותו הרי הוא נראה כמין דג (ואולי ר"ל דומה לדג, שהוא חי במים), ואינו יוצא לחוץ אלא א' לע' שנה שרק אז אפשר לגלותו בקל. ומסיים דלפיכך דמיו יקרים. כיון דכ"כ קשה צידתו).

³⁴ ויש שהוכיחו ממשכת ציצית כהרמב"ם (שהדימיון הוא בגוון) דשם גרס דומה לרקיע. אך אינו מוכרח כ"כ, דכיון שהוא אותה ברייתא המופיעה בגמ' דילן, גירסא שלנו עיקר וכדך הגר"א להגיה ע"פ הבבלי.

³⁵ והקונכיה דאי חשיבא 'אופר', שהוא כמו עצם הגולגולת שלו ומחמתה יכול להיות יותר מ' חודש אף שהוא בריה שאין לו גידים ועצמות רגילים, וכמו שהוכחנו לקמן (אות לד) מהירושלמי.

³⁶ וכבר קדמנו בסב' זו בספר חזון נחום להגאון רבי אליעזר נחום זצ"ל רבו של החיד"א (אשר מכנהו (נכ"י ח, ט) "פה קדוש"), וז"ל "ונראה שהר"ש סירליו ז"ל על צבע הדג עצמו קאמר שהוא וירדנ'י בלע"ז (היינו ירוק גרין בלשונינו) ונתגלה לו מסוד ה' ליראיו". ואף אם אין זה פירוש הרש"ס מ"מ חזינן שהבין ה"חזון נחום" בפירוש הגמ' דדומה לים הוא ירוק גרין.

³⁷ ויש שפירשו שדומה לים פי' לקרקע הים וא"ש אף אי נמא דדעת רש"י דדומה לים היינו במראיתו, מ"מ לא כתב שצריך להיות דווקא בגוון כחול כים. ואף למ"ש רמב"ם דדומה עינו לעין הים. (עי' ברמב"ן פרשת בראשית (א, י), שהוכיח מהפסוקים שקרקע הים קרוי ים) ומראה הפורפור"א הזה נראה תמיד כקרקעית הים אף בצבעו, ואף במקומות שהים מחופה באצות בגוונים שונים, מראה הפורפור"א כמותו. [ראה תמונה בסוף הקונטרס] ומחמת טבע זה קשה מאוד לדעת מקומם וקשה לצודו וממילא זו גם סיבה ליקרות דמיו.

חותם של זהב

נומדוקדק היטב, דחילוון מדמה הרמב"ם (פיקל) לים ואילו את התכלת לרקיע.³⁸ (אף דלשון הגמ' גם גבי תכלת 'דומה לים') והיינו משום דים אינו רק כחול, שיש בו גם ירוק וכיו"ב, אך הרקיע יש בו רק כחול וזהו צבע התכלת כמ"ש לקמן).
אך לגירסא שלפנינו³⁹ בפרש"י כי ביאור גופו דומה לים אינו על הגוון כפי הרמב"ם, אלא כמ"ש שם "גופו: מראה גופו תבנית דיוקנו", הרי שדמיונו הוא בתבניתו ולא בגוון. וא"כ אפשר לבאר דענינו דמחזי כאידוותא דימא (כחא דנ"ד ד). ומצינו בכמה מקומות במקרא שמצינים את הים בגלים שלו.⁴⁰ וגם ענין זה מיוחד בטרנוקולוס, וא"כ גם בו יש סימן לזהותו ולהבדילו משאר חלזונות.

יג. וברייתו דומה לדג

יש לבאר, דהנה מצינו בחז"ל שחילוון צורתו היא כנחש, דבבכורות (לח: וערש"י ייקרא כחא, גבי מומין שבעין אמרי' דחילוון היינו נחש. וכ"מ בריטב"א (שבת עה:). וז"ל "ורבינו ז"ל בשם רבו רבינו הגדול ז"ל פירש דשאני חלזון שאינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שבאשפות"⁴¹. הרי דאין צורתו כצורת דג, בחיתוך סנפירים וקשקשת וזנב. וכ"כ הראשונים שהוא תולעת. (רש"י סנהדרין לא:). ראש"י שבת קלד: ר"ש וראש"י ח"ב מ"ט פ"ה א' (ד), וגם ברמב"ם (פיה"ש כל"ס י"ב א') ביאר מילת חלזון 'צדף' וא"כ הרי הוא כחלזונות שלנו שצורתם כתולעים. (וכ"מ במתני' דכלים (יג: ע"פ רש"י ורש"י שם) שהוא מתפתל). הרי שאין כוונת חז"ל "ברייתו דומה לדג" לצורת גופו. וע"כ דאיירי על הקונכיה ולא על צורת התולעת עצמה. ולגבי הקונכיה, הרי כל רואה חילוון זה, דימיונו לדג ברור.⁴² [נראיתי תמונות מחלזונות רבים מאד והוא מיוחד ממש בענין הדימיון הזה] וא"כ אף סימן יש בו, להבחין בינו לחלזונות אחרים.

³⁸ והעירוני דהא הרמב"ם לא ידע את החילוון ואיך יתכן דכוונתו לכן, אך לדבריהם נמי, הא גופא הוא טעמו של הרמב"ם דמש"ה לא כתב אלא לשון הגמ' בדקדוק, ורק לגבי תכלת שידוע היה שכוונת הדין לגוון הכחול בכללות, שינה בו ואמר כעין הרקיע ולא כעין הים.

³⁹ אמנם יש שמגיהים שם בפרש"י דתבנית דיוקנו, קאי על ברייתו דומה לדג וכן נראה שהיא הג' הנכונה ולפ"ז אפשר"ל גם ברש"י שכוונתו על הגוון ויחפרש כמ"ש בדברי הרמב"ם. ומ"מ גם אם אי"צ לפרשו בפרש"י, עדיין יש מקום לפרש כן בגמ'.

⁴⁰ והמקרא מלא בהתייחסות לים כלפי גלים שלו. ולא מצאתי במקרא כלל דימיון הים כלפי מראהו וצבעו. אלא לפי שלגבי תכלת הזכר בגמ' דימיון זה, דימו לומר שפשטות הגמ' הוא כרמב"ם דקאי דווקא לגבי המראה, אך אין זה מוכרח כלל. ובירושלמי "ממולאים בתרשיש. כימא רבא, רשב"ל ... מה הים הזה בין גל גדול לגל גדול גלים קטנים וכו' " (סנהדרין פ"ה ה"א). ועוד במדרש "מה הים מסעיר אף הלשון מסעיר", (אורי מדרש עמ' 352) ובב"ב (ד) ובסוכה (נא:) אמרינן על בנין הורדוס, מחזי כאדוותא דימא, משמע שהגלים הם מאפיין מיוחד בים, שראו לדמות לו את ביהמ"ק.

⁴¹ אך אפשר דהתם לא קאי על צורתו, אלא שאין בו חילוק איברים פנימיים.

⁴² וזה פשוט לכל מתבונן (כשהוא מונח כדרכו) ובעינינו ראינו דאפי' תשב"ר מכירים בו. וע"ע ערוך (עקד ל"ט) מה שפירש שם לגבי סנדל דומה לדג של ים "שהוא רחב ודק וחד כלפי ראשו", וכ"ש בזה שדימיונו פשוט ביותר. וגדולה מזו אמרו (מדות ד, ז) "וההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו ודומה לארי שנאמר הוי אריאל קרית חנה דוד מה הארי צר מאחוריו ורחב מלפניו אף ההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו" הרי שאף בדימיון קל כזה פירשו חז"ל מה שדימה הנביא המזבח לארי.

בענין זיהוי חילזון התכלת

נזיש שפי' דברייתו דומה לדג היינו בצורת חייו שהוא חי במים כדג ויש מהראשונים שאף כינו לדבר כזה בשם דג, (עי' לקמן דברי הרמב"ם, ועי' בסידור יעב"ץ (נפי' לק"ש) לשונו שם "דומה לדג וחומט ימיי"). ואף צורת רבייתו כדגים, ובדברי חז"ל לשון ברייתו בכ"מ משמעותו בריאה. (פי' נזר נב. זכחס כב. וכן הלשון 'ברייתו' של טולס נכמה דוכחי).

ד. ועולה אחד לשבעים שנה

ענין זה אפשר לפרשו בכמה פנים, דרש"י במנחות כ' עולה מן הארץ ובמקו"א (כ"ג סא: וסנהדרין 65) כ' עולה מן הים. ובמושכל ראשון היה נראה כי אין הסימן הזה מתקיים בפורפור"א, כי לא שמענו על תופעה של עליה המונית של הפורפור"א לארץ פעם בע' שנה.

אך באמת הרי הפשטות היא שבמשך כל תקופת גניזת ההתכלת לא היה החילזון עולה אחת לע' שנה, וא"כ יש לנו לדעת אם יש כורח לומר דכשיחזור ויתגלה חייב לחזור לו גם טבעו זה שעולה אחת לע' שנה.

ויש לנו לדון בעצם ענין הזה דעולה א' לע' שנה, אם הוא ענין ניסי או טבעי. ואם הוא ניסי אין שום קושיה אם אין הנס נהג בזמנינו. וכמ"ש רדב"ז (שי"ה ח"ג תרפ"ה) שלא עלה אלא בזמן ביהמ"ק, ובחלקו של זבולון. ואם ענינו טבעי, לכאוי אין ענינו משום טבע החילזון עצמו, כי אין בריות כמותו חיות ע' שנה, אלא אפשר כי ענינו הוא שהחילזון תקוע ונועץ עצמו בארץ, (כמ"ש בספר הקנה) והגלים כשהם חזקים מאד, עוקרים אותו ממקומו. וגלים חזקים כ"כ מצויים אחת לתקופה ארוכה מאד שאמדה חז"ל בע' שנה⁴³. והנה יתכן שמחמת ריבוי בימינו, (מחמת מיעוט צידתו במשך קרוב לאלף ות"ק שנה), הוא נמצא קרוב יותר לחוף ולכן הגלים הודפים אותו אחת לכמה שנים ולא לע' שנה, אך בזמנם שהיה בריחוק יותר היה זה פעם בע' שנה. או אפשר דעולה וכו' הכוונה שעולה בכמות גדולה א' לע' שנה, (והיינו ע"י הגלים כנ"ל) וזה אולי קיים גם בזמנינו ובפרט לגירסת מס' ציצית "ואינו עולה אלא לשבע שנים". (ואף לדעת רש"י יתכן לדחוק שיהיה מאורע נדיר מאוד, דהוא כתב דעולה להרים ולטעמיה אזיל דהחלונות שבהרים דסנהדרין 65) הוא חלזון התכלת, אך רוב ראשונים פלגי עליה, כמ"ש לעיל (הערה 6) מהיד רמ"ה שם ותוס' וריטב"א והערוד). ומ"מ אף אם ענינו מחמת טבעו בעצמו הרי בכל תקופת גניזתו לא היה החילזון הזה עולה ונשתנה בו הטבע הזה, ומנלן לומר דמוכרח הדבר שכאשר יחזור החילזון ויתגלה יחזור עמו מיד גם טבעו זה.

ואם נאמר דבאמת לא נשתנה טבעו גם במשך כל תקופת גניזתו ועדיין היה עולה לארץ אחד לע' שנה ואין איש שם על לב, א"כ גם בחילזון זה אפשר דכן

⁴³ כי ענין ע' שנה הוא ענין לזמן מופלג בדברי חז"ל שהוא שנות חייו של אדם. וע"ע מכות ז, ע"ז יא, מ:, הוריות יג: ובמעילה יא:

הוא, ועדיין לא בדקו במשך שבעים שנה לומר לא זהה ידיו מתוך ידו.⁴⁴ (גם יש להעיר כי ברמב"ם מזכיר סימני הגמ' במנחות ומדלג על סימן זה, ואולי טעמו משום שאין זה טבע גמור בו (כהרדב"ז דלעיל), וא"א לבדקו ע"פ סימן זה). ומה שמשמע מדברי רש"י שזוהי סיבת יקרות דמיו, ולכאור' משמע שצדים אותו רק כשעולה א' לע' שנה. הנה זה ודאי אינו כוונת רש"י, דהא מדכרינן בכמה דוכתי על צידי חילזון שצדוהו **ברשתות**. (ש"י שנת נד:). וא"כ היו צדים אותו מן הים, ורש"י עצמו מבאר בכל מקום שעולה היינו שעולה ליבשה,⁴⁵ וא"כ ודאי כשאומרים שצדים אותו בים מוכח שגם בתוך ע' שנה היו צדים אותו, אלא דכיון דהיו צריכים לצודו ולא היה עולה מאליו היה זה ביוקר. ובפרט כי צידתו קשה (אפי' ברשתות) כיון שא"א לזהותו מחמת צבעו ועשבים הגדלים ע"ג, וקשה לידע היכן מקומו בלי צלילה. גם רק בב' זמנים בשנה הוא עולה לרשתות הדייגים. וכ"כ פליניוס, שהיו אנשים מסכנים נפשם לצודו. ואמנם אפשר דדבר זה הוא חלק מענין גניזתו, שהוא גנוז בעומק הים ואינו עולה. ומ"מ ודאי נמנעה צידתו לתכלת מאיזה טעם, אולי משום הסכנות שבצידתו, שבלי ציוד צלילה מתאים, קשה מאוד צידתו במעמקים. (וכ"כ רדב"ז ע"י לעיל הערה 67) או משום גזירת המלכות. ועי' מש"כ בהמשך אות טו ד"ה ובלא"ה, ומתיישרים גם דברי הטוענים כי הא דעולה א' לע' שנה הוא ביטוי לכה"פ לנדירות מופלגת, והטרונקולוס אינו נדיר כ"כ.

טו. לפיכך דמיו יקרים

פרש"י דדמיו יקרים מחמת נדירותו. (וכ"מ במסכת ציצית), אמנם לגי' דידן פשטות הלשון דדמיו יקרים משום דצובעים בו תכלת. (ובמסכת ציצית אפשר דהגי' כש"ס שלנו). ומ"מ אף דבימינו אין החילזון יקר כ"כ, הא חזינן דבזמנם היה הפורפור"א יקר וכפי שתיארו כל סופרי האומות על יוקר דמיו. ובדאי גם לפירש"י שיוקרו מחמת נדירותו, הוא תלוי בביקוש שיהיה אליו, דאף אי יבוקש אחת לע' שנה ולא ימצא, כל שאין לו דורשים ודאי לא יהיה יקר. ובפרט שע"י ציוד הצלילה שבזמנינו כל ענין צידתו הוא קל ופשוט וממילא הוא זול יותר.

⁴⁴ ובלא"ה יש מדברי חז"ל שכוונתם בדרך רמז לענין אחר ואף כי אין יוצא מידי פשוט, הפשט בזה יוכל להיות בדוחק יותר. כמו שדחק הגר"א (נ"אורי אגודת תש"י כג.) בבבאור הא דחרוב טעין לע' שנה (תענית כג.) ובבבכורות (ט.) "חרוב זה משעת נטיעתו עד שעת גמר פירותיו שבעים שנה" ופירש רבינו הגר"א דהיינו שמוציא פירותיו כל ע' שנה, ודלא כהפשט הפשוט שם שפרש"י שמוציא פירותיו רק אחר ע' שנה. ובמקובלים דמו ענין החרוב לחילזון ואף מוהר"ח מוולוז'ין משה הענין כאן לחרוב הגדל לע' שנה (חזק חס אגודת חס, א.) "ועולה אחד לשבעים שנה סוד אילן חרובין עלמא דחרובא כידוע", ולפי"ז גם בפשוטם של דברים אפשר לפרש כמ"ש הגר"א בחרובין והיינו דזמן גידול מושבותיהם הוא עד ע' שנה ובסוף ע' שנה קל יותר ללכדם משום ריבויים הגדול ואפשר דעולים ומעתיקים מקומם למקום קרוב שבו יותר קל לצודם. [וברמ"ע מפאנו (מאמרי אגודת חס י"ד ט"ז) פי' דעולה א' לע' שנה הוא בצורת דומם ולפי"ז אפשר לפרש שעולה אחר מיתתו וא"ש טפי לפי גי' מסכת ציצית שעולה א' לשבע שנים. דשנות חייתו של הפורפור"א הם ז' ואחר מיתתו הרי הוא נפלט ללבשה. (אך זה אינו כרש"י שהיו צובעים בו כשעלה, ואחר מותו הרי לא יצלה לצביעה), וד"ל בזה, תן לחכם ויחכם עוד]. ועי' זוה"ק (ויקרא טו, א.).

⁴⁵ דחמר נמי עולה לע' שנה, ואף דבעינינו לא ראינו כן. ולא כפי שאפשר היה לומר, דעולה ברשתות הדייגים, או שעולה מקרקעית הים למים למעלה.

ובלא"ה נמי אין כאן קושיה, שודאי היום הוא מצוי יותר. והענין, כמו כל בע"ח שהוכחדו ושנתמעטו, שסיבת הדבר משום ציד מוגבר ולכן אחר שנעשה נדיר יותר ונשאר רק במעמקים, ובלשון חז"ל 'נגנז' (וכמ"ש על שירא פרנדא וזכוכית לבנה שבטל וכ' הראשונים (ע"י שנת כ: תר"ה א"ן) דהיינו שנעשה נדיר, וכ"ש בזה דיתכן שאף לא היה אפשר למצאו כלל), וממילא הופסקה אפשרות הצביעה בו להמונים. וכן ידוע שגזירת המלכות (אפשר שזוהי הגזירה הנז' בסנהדרין יב.) אסרתו להמונים. ולפיכך נשתכחה ידיעת אומנות צביעתו, וממילא הרצון לצידתו נמוג. ומאז הלך והתרבה, עד שנעשה בריבוי גדול כפי שהוא היום.

סימני הרמב"ם

טז. והוא דג

שאלה: יש שהעירו על הפורפור"א מדברי הרמב"ם שכתב שהוא דג. והפורפור"א הוא מהמין הידוע הקרוי חילזון ולא דג (לפמ"כ בל' מאכליא ב. יב). תשובה: הנה רש"י בסנהדרין (פ"א) וראב"ה (שנת ק"ד) כ' שהוא תולעת וכ"כ ר"ש וראב"ד (תרי"ג מנורע פ"ה פ"ה א' יד) וכן בריטב"א (שנת ט"ה) בשם הרמב"ן שהוא כתולעת. ואין כאן פלוגתא, דתולעת שבים גם חשוב מין דג. כמ"ש רש"י עצמו (שנת ע"ד ד"ה לדי חלזון) שהוא כמין דג. והעד, "וירדו בדגת הים" (בראשית א' כו, וכן שם ב"ה, וע"ש ט. ב) ואי לא נימא הכי א"כ חיות שבים נשתנו מכל בע"ח שבעולם ולא ניתנו תחת האדם.

ודברי הר"מ בהל' מאכלות אסורות אינם מן הענין כלל. דהתם אין ענינו אלא בהגדרת הנכלל בקרא ד"שרץ השורץ", ולמימר שאין הדג קרוי שרץ, אך לא אתא למימר שאין השרצים קרויים דגים, שאין זה מן הענין שם כלל, דגבי איסור דג טמא הכל בכלל. (דלא אמרה תורה לשון דג, אלא "כל אשר במים") וכ"כ בסה"מ (ל"ה קפ"ט) "כי הנה יתכן שיהיה דג ושיהיה שרץ המים", וענינו למימר שיתחייב משום שניהם. ומ"מ לשון דג קורא לכל שהוא חי במים אף שאינו בצורת הדגים, ולא דימה הר"מ לחלק בזה מעולם.

ועוד דאי כוונת הרמב"ם בלשון 'דג' שכתב לגבי החילזון, לאפוקי משרץ המים, הוא תמוה דאין לזה מקור בש"ס, ואי נימא דמקורו מהא דמנחות דאמר' ברייתו דומה לדג, הא משם גופא הוכיח הנו"ב (תנינא א"ה ג) שאינו דג ממש, מדאמר דומה לדג ולא הרי הוא דג. וע"כ כמש"כ דכוונת הרמב"ם לכל שהוא חי בים, וזה באמת הוזכר בש"ס בדוכתי טובא שמקומו בים.

והרמב"ם עצמו בפיהמ"ש (כלים י"ב א) ביאר מילת חלזון, 'צדף' (כן הוא גם במקור בערבית. ואף ר"א בנו (המספיק לשינוי ה'), מהד' יוסף דגה עמ' 273) כתב מילת חילזון בלשון ערבית שהוא ידוע עד ימינו שהם חלזונות שלנו שהם שרץ המים, וע"י פ"י הגר"א בכלים (א"ר י, א) "דכל שבים מין דג הוא" (וכן הרמב"ם גופיה כתב לשון 'חיה שבים' (כלים א' ג) ובמקו"א (שומא"ת מת ו, א) החליף הלשון ל'דג'.

חותם של זהב

באותו דין עצמו). גם החו"י שכותב על הפורפור"א שהוא החילזון של תכלת מכנהו **דג הפורפור** וכפי שכינוהו מחכמי האומות. וכע"ז גבי כילבית שכ' רש"י (פסח טז): שהוא שרץ, והראשונים כתבו בשם רש"י שהוא "דג טמא". **ואדרבה יש להביא ראיה** מכל הנ"ל, שהחילזון הוא מין תולעת שבים.

יז. דמו שחור כדיו

שאלה: עוד יש מקשים דהפורפור"א דמו יוצא שקוף ורק אח"כ מתחזק מראיתו, וגם אינו נעשה אלא סגול עמוק ורק כשהוא כנוס בתוך היורה, או כשהצבע מתייבש הוא נראה שחור.

תשובה: בעיקרו של דבר, על גוון דמו של החילזון מצאנו בזה ג' דעות. דעת הרמב"ם ודעימיה, דדמו שחור כדיו. דעת רש"י (חולין פט), שמראית דמו דומה לים. ודעה שלישית היא דעת ה"חוות יאיר" שכתב במקו"ח (סי יח סי' ג) דדס חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלוי"א רק צבע פורפר. והנה במושכל ראשון נראה כי לא יתכן במציאות שיהיה כדברי כולם. ולכאוי נראה כי גוון דם החילזון הוא כדעת החוות יאיר (שגם כותב להדיא שהתכלת הוא מהפורפור"א) וסמך לדבריו בדברי הזוהר (ראה לעיל הערה 26).

אך באמת גם לדעת רש"י א"ש, דנראה שמקורו של רש"י לדבר זה הוא מסברא, דודאי גוון דמו הוא כגוון הצמר הצבוע (דס"ל דלא יתכן שיהיה מראה התכלת ע"י הסממנים וע"י הערה 83). וא"כ א"ש בפורפור"א כיון שבאמת לאחר תהליך הכנת הצבע הוא נעשה כחול. (אף שבשעת תהליך הצביעה עצמו, הדם מומס וצבעו צהוב, אח"כ חוזר לטבעו ונעשה כחול ולא סגול).

אך יש לדון אי מתיישב גם לדעת הרמב"ם, ויש לברר מקחו של צדיק מנין לקח הרמב"ם סימן זה שאין לו זכר בדברי חז"ל. וגם קשה לומר שהיה מדרש לפניו שהוכחד זכרו ולא הזכירוהו הראשונים, (אמנם כמה ראשונים העתיקו את דברי הרמב"ם הללו).

לפיכך מסתברת היא, השערת הגרי"א הרצוג זצ"ל כי דברי הרמב"ם לקוחים מכתבי אריסטו, שתיאר שם את צבע הפורפור"א שהוא שחור. והנה אריסטו עצמו בתיאור הפורפור"א, כותב שהוא יוצא שקוף בתחילה ורק אח"כ נהפך כהה. והוא כתב על צבע דמו שהוא מל"ן. וע"י בערוך (ערך אריסטו וערך מל"ן ובמספ' טז) כי פירוש מלה זו הוא דיו שחור, וכן הוא כינוי למראה שחור כדיו.

וע"י הערה 46

⁴⁶ **ואדרבה, הגרי"א הרצוג הוכיח מזה כי דעת הרמב"ם היתה כי החילזון הוא הפורפור"א** (דהיינו המורקסו ארגמון) המוזכר בכתבי אריסטו. אמנם באמת יש שתרגמוהו 'כהה' וכן נקרא ביוונית צבע הקלא אילן שהוא כחול "מ"ל" א'ינדק"ל" וא"כ הוא כינוי לכל צבע כהה מאוד ול"ד לשחרות הדיו ממש, (ולכה"פ חומר צובע כהה נקרא כן. ועוד הביא ב"לולאות תכלת" מדברי פילון האלכסנדרוני שמכנה את התכלת עצמה מל"ס). אך בתרגום הערבי של כתבי אריסטו כתוב אסואד' דהיינו שחור כדיו. ובלול"ת (עמ' 8-166) מביא עדות הרמב"ם על עצמו, שלא היה לפניו אלא תרגום אריסטו בערבית. ומ"מ כל פירוש שנפרש באריסטו שכותב להדיא מל"ן (שפשטותו שחור כדיו) ומדבר להדיא על

בענין זיהוי חילזון התכלת

ובלא"ה נמי עצם המילה שחור הוא כינוי לכל מראה כהה ואפי' מראה כעצם השמים הרמב"ם מכנה שחור (הל' לילת ז, ח). ובמקום אחר (הל' שחיטה פ"ז, יז) מצינו שהרמב"ם מחלק את השחור לבי' מיני שחרות, האחד שחור כדיו והשני שחור ככחול, (וכ"מ בלשון הגמ' בחולין מז). וא"כ כיון שאין שם נפרד לכל מראה שחרות, והרמב"ם רצה לפרש שלא נטעה בגוון דמו שהוא שחור כמראה הכחול (שהוא התוצאה הסופית בצמר), אלא שחור חזק יותר, לפיכך נקט שחור כדיו.⁴⁷ והדיו עצמו עיקר שחרותו היא כשהוא יבש ובמקום שהרמב"ם רוצה לומר שחרות גמורה ממש, כתב להדיא כדיו היבש.⁴⁸

הפורפור"א (שעליו אין שום ספק שאנו יודעים אותו), הוא יהיה פירוש הרמב"ם. ואפשר דכיון דרך החלק השחור שבדמו הוא הצובע, כי האדום המעורב בו נעלם אח"כ, אפשר דכשכתבו דמו שחור מתיחסים לדם הצובע שבו ולא לדם האדום שנעלם אח"כ בשעת הצביעה, שבתחילה אין רואים בו אלא שחרות ואדמיות ואין בו כחלות כלל. (ונמצא רמז לשינוי הגוונים הזה, בדברי זוהר. עי' לעיל הערה 26). (י"א שאולי כוונת אריסטו במ"ש מל"ן על וריד שחור העובר בבלוטה, וב"ע אם אפשר שבוריד הזה עיקר הצבע). (ואמנם בצפנת פענח על הרמב"ם, כתב מקורו מירושלמי בנדה (פ"ב ה"א) דאי' שם דדם דגים הוא שחור, ואם נכון הוא, ודאי א"ש בפורפור"א הדצבע שיש בו שחור יותר מדם דגים).

⁴⁷ ברמב"ם כתב לשון **משחירין** על קלא אילן וכן שם (הל' לילת ז, ב) אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או **בשחור**, (ש"פ לילת הל' ח והל' שחיטה ז, יע. ובהל' זכרות ד, ט, דליכא יין שחור וכמדתה שכל יין יש אדמיות כל דבר. וע"פ צב"ל סי' לב, ג' וסי' לג ד"ה הלכות) והצבע הנקרא בלשונינו כחול, הוא שם חדש בעברית של זמנינו ולא היה בשימוש של הראשונים. והרמב"ם שכתב פתוך שבכחול, כוונתו לחומר מסוים שכחלים בו העינים שקוראו כחול, [כן נקרא הכחול במקומות רבים בלשון משנה (כל"ס טז, ח) וגי' הירושלמי במתני' (פ"ה דשבת, ופ"ג דמכות) וכן הוא במקומות רבים בתוספתא (שבת ח' לג, מכות ד' טו, מקואות ו ט). ובספרא (קדושין ג' ו) וכן מכנה הרמב"ם לקחול העיניים (הל' שבת יח, י, והל' שחיטה יד, ג)]. ובכל לשונות הראשונים אין גוון הנקרא כחול, (עי' לקמן הערה 76 ב"ה גם רש"י) וכל מראה עמוק נקרא שחור, כדאמר בנדה (כז:) נשים בבחוליהם כגפנים וכו' ויש גפן שיינה שחור, ובכריתות (כג) גבי דם דקרי ליה טיפה המשחרת אף שיש בהם מראה אדמיות. וכן הלשון בכמה מקומות תאנים שחרות ולבנות, ואנן חזינן דמראה התאנים השחרות הוא מה שנקרא סגול בלשונינו.

ולפי"ז אפשר דאין כוונתו להגדיר את צבעו בדקדוק כבמראות הדמים ולאפוקי שאין בו שמץ אדמיות, אלא ר"ל איזה מין שחרות יש בו, שאינו כחול אלא שחור. (וכל מה שניטיתו לשחור כדיוהא יותר מלשחור ככחולא, מוגדר שחור כדיו). גם אפשר דכוונתו לגבי דרגת הכהות שלו, (ולפי"ז פירוש מילת שחור אצלו אינו שם לגוון מסוים אלא לכהותו של הגוון, בין יהיה זה כחול כהה מאוד ובין אם יהיה אפור כהה מאוד). ור"ל דדמו שחור כדיו שהוא כהה מאוד כדיו ולא שחור ככחול. אך לא נתכוון בזה לדייק ברמת השחרות שיהא בדיוק כדיו, לא פחות ולא יותר. (וכשהוא מרוכז מעט, או יבש, הוא שחור ממש. ראה תמונה בסוף הקונט').

ולולא כתב הרמב"ם דבריו בזה, היינו מבקשים למצוא חילזון שדמו כעין התכלת ממש ואף לא סגול.
⁴⁸ כמ"ש הרמב"ם (אסרי צ"א ה, ב). "והשחור כעין הדיו היבש". (וגם ברש"י איתא ששחרות הדיו היא בהיותו יבש (חולין מז: ד"ה דיוהא). וכל"מ בנדה (כ) שאז עיקר השחרות. ובעצם שחרותו של דיו, הנה בנדה (כ) מדמינן ליה לשחרות ענבים שיש בהם אדמיות. וביותר אמרינן שם דסתם דיו הוא בהיר טפי ורק ההם היו כחרותא דדיותא שהוא כענבים. וברא"ש (נדה ח, ט, ובהל' צמר וצי' י"ד ק"ה) הביא לדברי ר"ח דדם אברים של תרנגולת הוא השחור כדיו דנידה. וא"כ הרי דאריי' על גוון אדום עמוק מאד הנראה כשחור והוא ממש כדם הצבע של חלזון. ובודאי אם יבוא לפני המורה דם אשה בגוון זה, יאסור אותו משום צד שחור. (ואף אנו רואים כי דיו שדהה מראיתו הוא מאבד את שחרותו ונעשה סגול וא"כ יש בו איזה אדמיות). ולפי"ז יהיה ביאור הגמ' "כחרותא דדיותא" לא כלפי הגוון המדיק אלא כלפי עומק הגוון.

יח. **ובים המלח הוא מצוי**

כבר האריכו האחרונים⁴⁹, כי דבר זה, מלבד שלא נזכר בדברי חז"ל, הרי הוא נסתר מן הגמ'. כי אין ים המלח בחלקו של זבולון ולא בסולמות של צור עד חיפה. וגם הקשו דבים המלח אין שום בריה יכולה לחיות בו. וע"כ דכוונתו כמו שפי' ר"ח (פסחים כ"ח) "ים המלח" בגמ' שהוא ים הגדול⁵⁰. דהיינו הים המלוח (ולאפוקי מן הימים המתוקים). וכן דרך הרמב"ם בעוד מקומות (פי' פ"י מהל' כללים ה"א, ופי"ח כללים ט"א). לכנות לים הגדול "ים המלח", כי כן נקרא בערבית "אלבחאר אלמאלח" וים המלח נקרא אצלו ימה של סדום (שבת כ"א, כט).
(ובאמת גם זה קצת סמך לזיהוי הפורפור"א כמקור התכלת. דנראה שהרמב"ם למד דבר זה מכתבי אריסטו (כנ"ל בסעיף הקודם), שבי' שאין יכול לחיות במים מתוקים אלא במים מלוחים ולכך נקט לשון זו כלפי הים הגדול, שלא כדרכו בד"כ שמכנהו ים הגדול. דהא לא מצינו בש"ס או במדרש שמקומו בים המלח).

יט. אחרית דבר

אתה הראת לדעת, כי בכל דרכי חקירת הענין הכל הולך אל מקום אחד, כי התכלת הוא מחילזון הפורפור"א. ואף כל סימני הגמ' מתיישבים בו. ובכדי לשלול זיהוי חילזון זה, יש לסתור עיקרי הראיות ולא סגי בדחיית דקדוק אחד או שניים.
יש לציין שקביעה זו שזהו חילזון של תורה, הוזכרה גם אצל הרב הרצוג, שאף שלא מסיק כן, מ"מ כתב שרחוק הוא להניח שאין הפורפור"א החילזון של תורה. (אף שהרבה מהמצאיות הארכיאולוגיות בא"י עדיין לא התגלו בימיו). ורק משום שלא מצא אפשרות ליישב את הגוון הלבן של הקונכיה עם פירוש דומה לים דחהו (והיינו משום שלא ראהו בחייו במים). כמו"כ לא עמדה לפניו הראיה העיקרית שעליה עומד כל הבנין דהיינו שהוא צובע כחול (כקלא אילן), ואדרבה דבר זה עמד אצלו כקושיה לפי הידיעות של זמנו שציבעו סגול וה"ז נגד קבלתינו שתכלת הוא כחול, ובזמנו לא הצליחו להוציא גוון כחול טהור מהפורפור"א.⁵¹ (מאחר ורק ע"י המסת הדם במלאכת צביעתו הוא מתהפך לכחול, ועדיין לא התנסו בזמנו באומנות הצביעה ובצורת המסתו, שזה דבר מוכרח לצורך הצביעה בו אפי' בגוון הסגול). ויש מהחוקרים שר"ל מחמת כן דתכלת הוא סגול, אלא שלא קבל דבריהם נגד המסורת.
ובזה יש לדחות הטענות על ריבוי מציאות התכלת, וכביכול כל א' הוכיח

⁴⁹ עי' יעב"ץ מטפחת ספרים פ"ד [הביאו בלולאות תכלת עמ' 148].

⁵⁰ כן נקט החיד"א (מל' קדומים תחומה) וכל' בקרית מלך לגר"ק ועי' רד"ל בביאורו לפרד"א (פי"ח) והגר"ח סופר האריך בבית אהרן וישראל (ז').

⁵¹ התכלת בישראל (פי' יא), עוד אמר שאין זה עולה א' לע' שנה, (אף דס"ל שהנ"ל הוא ביטוי לנדירות גדולה, אך המורקס אינו נדיר בימינו), ועי' מש"כ בזה לקמן.

דבריו ופורך דברי חברו וחוזר חלילה. כי באמת הדיונון של ראדזין לא הובאו לו ראיות כלל אלא שטען הראדזינר שהוא מסתדר עם הסימנים שנאמרו על החילזון. (גם הנ"ל לא התבסס אלא על אדם גדול אחד והרבה דחוקים היו בו. אך תכלת הפרפור"א נבדקה ונחקרה ע"י עשרות ת"ח ומומחים, שכולם מסכימים לדעת אחת). ואף הינטינה לא הובאו ראיות כלל לזהותה עם חילזון התכלת ואף לא נאמרה מעולם כודאי, אלא כהצעה בעלמא בדרך אפשר. והמומחים טוענים שלא ניתן לצבוע בה, מחמת סוג חומר הצבע שנמצא בה. (והוא גרוע מאין עומד ביופיו, שירד הצבע בקל ואינו נתפס בצמר כלל), ומעולם לא שימשה לצביעה בפועל. ואילו חילזון זה, כל מה שלא קיבלוהו בעבר, הוא משום אי ידיעת אפשרות צביעת הכחול בו ומאז שגילו שאפשר לצבוע כחול מהפורפור"א, לא נמצא חולק מחכמי הטבע, ההיסטוריה והארכיאולוגיה, על זהותו כחילזון התכלת. הנה אף אחר כל ראיות שבעולם, אפשר לדחוק בסברא באוקימתות רחוקות ליישר הדרך לביטול המצוה. דמ"מ עדיין אין כאן ב' עדים שזהו החילזון האמיתי, (אי נימא שיש רק חילזון אחד כשר), ואין בידינו עדות שאין עוד חילזון שעונה לכל הנ"ל, שלא נשאר לו שרידים ולא תיאורו המספריים, ורק הוא החילזון הכשר. (ומכל דברי חז"ל שהוכחנו שא"א שיש עוד חילזון אחר שהוא פסול, שערי דחוקים לא ננעלו, וכמבואר בהקדמת רמב"ן לספר המלחמות). אך הא מילתא דתמיהא היא, וכי צריכים אנו ראה כדני נפשות שנאמר בהם 'והצילו עדה'. והא אפילו מצד הסימנים לחודייהו בכל מילי דאורייתא אזלינן על פיהם ואפי' אינם מובהקים ביותר, ואשה הנשאת על פיהם לא תצא. ורק בסימני עופות משום דאין בקיארן בדורס, ובסימני ביצים דאיכא דעורבא דדמי ליונה, לא סמכינן אסימנים (והתם הוא חומרא ולא קולא)⁵². ואף אי אין לנו בירור גמור להרוג את הנפש, כל שהוא מסתבר והוא הפשטות מחויבים אנו בו מדאורייתא, ומנלן להעלות צדדים בכלי האי ואולי. (ובכל הדוחקים שיאמרו בזה בעינן למימר דאפי' לכלל ספק דאורייתא לא בא⁵³)

ובודאי לא ימצאו ב' עדים שזהו חילזון שהשתמשו בו חז"ל, אך יש כאן **סברא ברורה וחזקה** ואין מקום לעורר בה ספקות ולהמלט מקיום מצוות

⁵² "א דאפשר אפילו להתיר אשת איש ע"י כמה סימנים שאינם מובהקים אעפ"י שכל א' לבדו לא הוי ס' בהצטרף כולם יחד הוי ס' מובהק דא"א שידמנו כל הסמנים יחדיו באיש א' (מכ"ח סוכה נח"מ אה"ע ח. מנ), וכ"ש בזה שהוא להחמיר. ובגמ' מספקא לן בסימן בינוני אם אפשר להתיר א"א עי"ז, והכא יש מסימניו שהם בגדר סימן מובהק בינוני שגדרו הוא כל דבר נדיר (ח"מ אה"ע ח. מד). ואפשר דדימיונו לקלא אילן הוא "סימן מובהק ביותר" דמתירין א"א לכתחילה על ידו, דגדרו הוא כל שהוא נדיר מאוד ולא ימצא אלא א' לאלף (פי' צ"ל אה"ע ח. עב). וסימנים חשיב אפי' דבר שהוא בטבעו של עולם ולא דווקא במקרה משונה, ואף כשלא נחפרשו הסימנים בתורה דהא סימני ביצים ועוברי דגים לא נחפרשו בתורה והוא בעצם טבעם וסמכינן עליהו באופנים מסיימים (פי' י"ד פ"ג ח. וז"ל היכא דלא סמכינן היינו משום דמספקא לן אי סימנים דאורייתא ומחמירים מספק.

⁵³ עי' ר"ן (סוכה כג: ד"ה אה"ר) דדין ספק דאורייתא קיים גם כשאין ודאות שיקיים המצוה, כנטילת לולב ביהש"מ ואחריו ספק מורכב כשאין לו אחר וכדו' (סוכה נצ"י תרכ"ב וי"א תרכ"ב, וע"פ א"ח ל"ג, נ. ונ"מ ע"ס ונצ"ל ל"ג, ה. ד"ה א"ח. וכן משמע צו"ד רפ"ח, ה.).

חותם של זהב

עשה דאורייתא.

וכ"מ מדברי מהרי"ל, (ש"ת החדשות סי' ה, והוצא לקמן) ומכל מי שכתב שיתכן שיתגלה באיזה זמן. (ע"ע הערה 60) דודאי לא ס"ד שיבואו ב' עדים ויספרו מסורת אבותיהם בברירות, כי הוא חילזון התכלת. גם מכל כותבי סימניו כהרמב"ם והסמ"ג ועוד רבים מהראשונים, מוכח דסגי לן לזהותו ע"פ סימנים, דודאי כתבו כן כדי למוצאו, (שהרי חלק מהסימנים שכתבו אינם ביאור דברי תורה מצד עצמם). ואי איתא דיש לנו לחוש שיש עוד חילזון כזה, מאי אהני לן סימנים. **ומעתה** ראוי לאדם שלא הגיע להוראה (ואפי' להוראה לעצמו⁵⁴), להעלות כל הראיות בפני רבו, ולכה"פ יורה המורה אם במקום כזה שנתברר לו אפשרות צביעת התכלת ומוטל לפניו חיוב מ"ע דאורייתא, אם מחויב לעשות המצוה כתיקונה על פי דעתו, או דיש איזה טעם להיפטר או דמיבעי ליה למיעבד טצדקי למפטר נפשיה מציצית כגון ע"י טלית שאולה פחות מלי יום⁵⁵. (דהא ודאי דאין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד ה', ואי מחויב במצוה איך יפטר מקיום מ"ע שלא ע"י תקני"ח שיכולים לעקור דבר מה"ת כדאי' ביבמות 5) גבי פטור סדין בציצית ונקטינן (ל"ח ט. ו) דאיירי רק לגבי פטורו מתכלת).

⁵⁴ כדאי' בהוריות (ג:) דאף כשלא הגיע להוראה לאחרים, אי גמיר אף דלא סביר או סביר אף דלא גמיר, במקום שהוברר לו ההלכה יש לו לעשות לפי דעתו. (אמנם אילו היתה הוראת סנהדרין שיש בדבר איסור, אזי אפשר דלאו עלה קיימי דברי הגמ' שם, אך בנידון דידן לא הורה חכם מעולם שיש בו שום חשש איסור).

⁵⁵ וכמבואר ברמ"א (ל"ח יד, ג). ולענין ברכה עי' מג"א (ס"ה) ובמשנ"ב (ס"ה י"ב). וע"ע במג"א (יג, ג, ס"ה ח) שם דין חשוב לגבי המקנה טליתו כדי לפוטרו מציצית. ויש לדון אם דין ה"מחזיז" שכ' שם, שייך גם לגבי תכלת בזמנינו שרוב מניין ובנין של חכמי התורה ויראי ה' לא נהגו בו. וע"ע רמב"ן שבת (ק"א.) דמוכח דלא ס"ל כסברת המג"א הנ"ל, יעו"ש.

טענות פוטרי הטלת התכלת ותשובותיהם

בעצם אפשרות החזרת מצוות התכלת

כ. **חיסרון המסורת (ובענין מסורת שלילית)**

שאלה: הגה"צ מראדזין זצ"ל מביא דברי הביה"ל כי אם היה דג זה ידוע בעולם והיתה הוצאת צבעו ידועה, אזי חשיב כאילו יש מסורת שאינו דג זה. תשובה: אכן בטענה זו נסתפק מרן פאה"ד רבינו הגר"ש אלישיב שליט"א לגבי חילזון זה, וכתב שאינו ידוע אם טענה זו שייכת כאן ולכאור' ר"ל שלא נודע לו מציאות הדברים. אכן, ע"פ מה שנודע לנו מההסטוריה של הפרפור"א לא קשיא, כיון שאף שנודע מציאותו של דג זה כבר מאות שנים מ"מ לא נודע אלא במקומות חיותו, ואומנות צביעתו ואפשרות עשיית הכחול ממנו לא נודעה עד דורנו ולפיכך לא נודע שהוא חילזון התכלת. ומאז גילויו לא ישבו על מדוכה זו גדולי הפוסקים להכריע בה (הפצתו החלה רק משנת תשנ"ג). ואמנם באמת כבר הבאנו לעיל מדברי גדולי העולם מחכמי ישראל לפני מאות שנים שידעו שהוא חילזון התכלת (ע"פ בקיאותם בספרים וכנראה לא ידעוהו במציאות).

ולעצם הדבר שהיה נודע במקומות חיותו לשימוש האכילה ולא ידעו במסורת שזהו החילזון של תורה⁵⁶, אינה טענה כלל. דאף אם נתעלם מעיני האנשים למשך דור אחד מחמת איזה סיבה, אף כשחזר אח"כ ואף דידעו שהוא ממני הפרפור"א לא ידעו שהוא חילזון של תכלת, ואף לא ידעו באיזה חלזון לנסות ובאיזה צורה. כי נשתכח תהליך צביעתו בצמר, שהוא אפשרי רק בסממנים מיוחדים ובתהליך מסוים כמבואר בגמ'⁵⁷. ומשמע נמי בגמ' בשבת (כ:) שיש מומחיות בעשיית התכלת שנמצאת רק אצל אנשי המקום הזה. וכמו שדקדק בחת"ס שם. ובגמ' בסוטה (מ:) נמי אמרינן "היא לוז שצובעין בה תכלת" משמע שיש בה מומחיות יתירה שאינה ידועה לכל. וכ"מ בזוה"ק פרשת ואתחנן (ס"ה ע"ב) (והא קמן שנתכח הפרפור"א הזה גם מן אוה"ע, אף שתמיד היה ידוע מהספרים על מציאות החילזון הזה בעולם ויקרות דמיו וביוון היו קוראים אותו

⁵⁶ איני מבין כלל איך אפשר להשתמש בטענה זו כראיה לסתור, דערבך ערבא צריך. דאף שידוע על צביעת הארגמן בתקופת הראשונים והגאונים, לא ידוע לי על שום מקור היסטורי המוכיח את הימצאותו של ה"מקדס טרונקולוס" (שהוא חילזון התכלת) בתקופה זו. וכל מה שנודע הוא רק על הפרפור"א הצובעת ארגמן דהיינו ה"חד קוצים" ו"אדומת הפה" שהיו משמשים לקיסרי ביזנטיון לצביעת ארגמן, אך באמת אפשר שחילזון התכלת "נגנז" כפשוטו, שנכחד ונעלם מעין כל. ורק לפני כת' שנה מצאו חוקר נכרי אחד באקראי ולראשונה שב והתגלה הפרפור"א הידועה כמקור התכלת.

⁵⁷ מנחות מב: הא תכלתא היכי צביעתו וכו', משמע שהיה בזה שום קושי. אך אי קאי על הסממנים לכאור' לא השיב לו, כי לא מירט הסממנים. ואפשר שהוא כמ"ש בקונט' קרסי זהב, שר"ל בזה שהשאלה היתה היאך בודקין אם הצבע טוב וראוי לצביעת הכחול ולכך תי' לו דטעמינן ליה בביעתא וכו'. והוא כפי המציאות בדם הפרפור"א שבתהליך הצביעה א"א לראות אם הצבע כבר מוכן לצביעה או לא. וע"ע משכ"ת בזה לקמן אות כט סעי' א' וג'

חותם של זהב

בשמו, מ"מ כיון שלא נודעה צורת מלאכת צביעתם לא קישרו ביניהם עד לדורות האחרונים).

ואף אם העלמותו היתה מחמת גזירה (כידוע שבתקופה זו היתה גזירה על איסור השימוש בפורפור"א), או שנשתכחה אומנות צביעתו מחמת מלחמה, (בזמן הכיבוש הערבי של א"י, בתחילת תקופת הגאונים), כיון שנשתכחה צורת צביעתו, וממילא לא היה שום נ"מ בידעתו, וגם אין נמצא כלל בבבל (שהיה עיקר יישוב ישראל בזמנם), לפיכך נשכח גם ידיעת עצם מהותו. (ואף ששימוש הארגמן נודע עד סוף התקופה הביזנטית, מ"מ התכלת נעשית מחלזון אחר ובדרכי צביעה אחרים ונגנזה כבר בתקופת הגאונים). **ואמנם אף אי היה שום מילתא דתמיהא דאף שלא היה החילזון מצוי במקומותיהם היאך לא חיזרו אחריו לעשות המצוה, מאחר ונודע גם בכל הדורות מכתבי הקדמונים שהוא ממיני הפורפור"א וכפי שהזכיר העיב"ץ וכמ"ש החוות יאיר, אפשר דכל זה בכלל גזירת גניזתו מן השמים שלא ידעו דרכי הצביעה בו, ואמאי ניחא טפי לומר שגניזתו היתה ע"י שינוי טבע בחילוף מקום חיותו של החילזון, מלומר שנשתכח מלאכת צביעתו ולא ידעו להחזירה. ומ"מ ודאי א"א להחשיב דבר כזה כמסורת שאיננו החילזון ולא על כע"ז היתה טענת הביה"ל. (ואדבריה יותר קרוב להחשיבו כמסורת שהוא החילזון כמ"ש לעיל מדברי האחרונים, מאשר להחשיבו שיש מסורת שאינו החילזון).**

אך האמת שלא נשמע בדור מהדורות שחיזרו על מצוה זו, עד הראדזינר. ואפשר דמשום שנכתב עליו שנגזר לא ס"ל שאפשר למוצאו ע"י חיפוש. (ואף אנו לא מצאנוהו ע"י חיפוש, אלא נתגלה לנו הדבר מאליו). ועוד שבדורותיהם לא נודע כ"כ על דגי הים ותכונותיהם, עד הדורות האחרונים שהתפתח ענין זה מאד, גם לא היו בקיאים בחכמת הכימיה כ"כ לנסות בכל דרכי הצביעה, ובדאי לא היו מקבלים שום זיהוי בלא שיראו שאפשר לצבוע את התכלת מן החילזון הזה.

שאלה: י"א שא"א לחדש מצוה התלויה בידעת המציאות, בלא מסורת. **תשובה:** זו מילתא דתמיהא. ומנין לנו להוסיף כללים חדשים בתורה, ואף סברא אין בהם. ולא מצינו סברא זו אלא כחומר בעלמא, גבי עוף טהור שיש בו חשש טעות, ולא להקל. ואפי' התם מעיקר הדין הוי סמכינן אסימנים.⁵⁸ (ופוק חיי בתרגול הודו שהכשירוהו אף שאין עליו מסורת).

⁵⁸ יש תולים טענה זו בשם ה"הבית הלוי". אמנם הראדזינר (שהיה בדורו של הביה"ל) כ' מה ששלח לו הביה"ל, (ופקסמו עוד בחיי הביה"ל) והוא **ממש היפך זה**, שכ' דרך אילו ידעו מלאכת צביעתו ולא השתמשו בו אז חשוב מסורת שלילית, אך אילו נודע שלא היתה ידועה הוצאת צבעו של דג זה אז **יש לחייב להטילו**, וכן נקט מרן הגר"ש בדעת ביה"ל. **ואמנם נראים הדברים כי ב' הגירסאות אמת, דודאי לא היתה כוונת ביה"ל לומר דלא סמכינן אסימנים, שהוא דין המבואר בגמ' דסמכינן אסימנים בכל דוכתי ואפי' לקולא, ואף במצוות התלויות בידעת מציאות, אך כוונתו דבאמת בד"כ בכגון דא קשה למצוא סימנים מובהקים כ"כ, וכך היה כלפי הדיונון, - שעליו היו דבריו - שהיו אלו סימנים שאינם מבררים כלל, וכמ"ש בישועות מלכו שאין דבריו אלא השערה בעלמא, משא"כ בענינינו. ומ"מ אין למדין הלכה מפי לימוד עד שיאמר לך הלכה למעשה וכיון שכלפי הדיונון לא הוי צריך לכל זה, א"כ לא**

בענין זיהוי חילזון התכלת

ומ"מ להשיב לדברי הטוענים, יש להביא ראיה מן הראשונים שאפשר למצוא אף בלא מסורת. מהא דכתב מהרי"ל (ס"ת החדש ס' ה'): "...וסברא הוא שמא יחזור דבר לקלוקלו שיהא התכלת מצוי,⁵⁹ כש"כ למאי דכתב סמ"ג דאיתו דג חלזון הוא בים המלח וכתב סימניו, בקל היה לעשות תכלת וכו'." (נ"ע הערה⁶⁰)
וואף שאין זיהוי מוכרח ע"פ הסימנים הנ"ל דווקא, מ"מ חזינן שא"צ מסורת. ומהא דכתבו הרי"ף והרא"ש להלכות תכלת אף שאין דרכם להביא ענין שאינו נוגע למעשה, משמע נמי כמהרי"ל⁶¹.

היתה טענה זו הוראה למעשה. ובלא"ה נמי איך נסמך להקל על פי שמועה כזו כנגד הגמ' וכנגד השכל וכנגד כל הנך ראשונים ואחרונים דמוכח שאינו כן. ובכגון דא ודאי קיימי דברי החזו"א "חמורה היא ההלכה ולא נתנה להקבע ע"פ סיפורים" (ל"ח ס' ט). ועי' בהערות הבאות. (והגע עצמך דהא ודאי אם ימצאו טליתות רבים גנוזות וציציתיהם מתכלת הפורפור"א, לא יאמר שום בר דעת טענה זו דאין לנו לחדש מצוה ללא מסורת. (עי' ב"י א"ח לד בשם סמ"ג מרדכי ומהר"ל שםביאים סמך לתפילין דרש"י מתפילין ישנים שנמצאו בקבר יחזקאל) וא"כ ודאי כל עיקר הטענה אינה אלא במקום שאין סברא מוכחת לידיעת המציאות).

⁵⁹ הענין איירי באיסור סדן בציצית בזה"ז ומשום דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו ליכא בזה, דהא קאי על דברי מהר"ח אר"ז (ח) דכ' דלא הוי דשב"מ, משום דלא נמנו עליו. וגם בתשו' הרא"ש (וכנ"ל נ"ב ס' ח) כ' דלא שייך ביה דשב"מ משום דבטל טעם האיסור, (וכנ"ל נ"ב ס' ז). גם אין לומר דכוונת מהרי"ל דווקא משום דאי הוי נמצא בים המלח הרי זה ראיה מכרעת ממש, כיון שאין עוד בע"ח בים המלח. חדא, דהא כבר הוכיחו האחרונים (עי' לקמן מש"כ בזה) דכוונתם לים הגדול. ועוד דאי משכח"ל שיש שום בריה בים המלח, מנ"ל דאין שום בריה נוספת שהיא גנוזה וסימניה דומים וע"כ דלא חיישנן להכי ואזלינן בחר סב'. ועוד דמה שהביא מהסמ"ג לא הוי אלא כסמך לדבריו הראשונים שכ' "שמא יחזור דבר לקלוקלו, כ"ש למאי דכ' סמ"ג וכו' " דהיינו דאף בלא דברי הסמ"ג איכא למיחש שמא ימצא החילזון. ודברי הסמ"ג אינם אלא לרווחא דמילתא דיכול להמצא בקל.

⁶⁰ עי' לעיל סוף אות יט ד"ה וכן מוכח מש"כ דמוכח מכמה ראשונים שאפשר לגלותו וכן בחמד"ש (ל"ח ט' כ"ג) ובארצות"ח להמלבי"ם (מאמר ל"ח ט' מ"א) כתבו כי גילוי החילזון אפשרי בימינו. גם הראדזינר בספרו הביא מכתב הגאון ר' עקיבא יוסף שלזינגר זצ"ל, שמעיד על דעת רשכבה"ג מהרי"ל דיסקין זצ"ל ועמו ש' סלט זצ"ל שהסכימו בכללות לענין חידוש התכלת וכן חידוש המצוה דברי רשכבה"ג ר' יצחק אלחנן זצ"ל במכתבו שאינו מתנגד לעצם ענין חידוש המצוה הזו, אלא שכתב כי מחמת חולשתו לא מצי לברר, (ואף הורה כי מי שהקפיד על כך בחייו יש לקוברו בטלית עם צביעת ראדזין). ואף מדברי הבית הלוי - שהביא הראדזינר ממה ששלח לו- מוכח שאפשר לחייב בקיום המצוה, אף כשאין מסורת חיובית אלא שלא תהיה מסורת שלילית. וכן מוכח מכל גדולי ישראל שאמרו טעמים אחרים לפסולי החילזון ולא עלה על לב לבטל מ"ע משום חסרון מסורת, כשאפשר לברר הדבר באופנים אחרים ללא המסורת. ובישועות מלכו (ל"ח ט') כתב על צביעת ראדזין "איברא שאם ה' בנמצא תכלת בבירור והי' ידוע לנו כיצד צובעין ודאי ה' ראוי לאחוז במצוה זו, אלא שאין לנו בירור גמור שזהו תכלת" (ועי' לקמן אות נח על דבר טענתו בדרך הצביעה). ומסופר שאמר מרן החזו"א על צביעת ראדזין "הלא אין שום היזק בדבר - להטיל ספק תכלת- ואילו היה צל צילו של ספק הלא היו הגדולים אז מקבלים אותו" (משנה ל"ח ט' ק"ג), וידועים כמה שמועות בשמו שעינים שאין אנו צובעים בצביעת ראדזין רק משום שאין בו אפי' צד ספק.

⁶¹ יש מי שכתב דמ"מ בעינן חכם גדול כהחזו"א בדורו, שידע להכריע ולפשוט כל הספקות בעומק דעתו ורוח קדשו ועתה חסרנו כל זאת. ואמנם אף אילו היה כדבריו, וכי בשביל כך נבטל המצוה. הגע עצמך אלמלי ירדו ה"פאת השולחן" ומרן החזו"א בדורם, ליישר הדרך למצוות התלויות בארץ, כלום לא היה עלינו לקיים המצוות כפי מה שידנו משגת.

שאלה: בספרי אי' שהחילזון גנוז לצדיקים לעת"ל ובמדרש אי' שהתכלת נגנוז. תשובה: המעיין בכל הענין בספרי (חזקת הכרזה פסקה שד) יראה, שאינו מדבר אלא על אוצרות הגנוזים בנחלת זבולון לעתיד לבוא. כמו שמאריך שם מתחילה ועד סוף בספינות של ימה של חיפה וכסף וזהב וכו' ומסיים בפרקמטיא של חילזון וטרית וזכוכית לבנה.⁶² ולא דיבר על גניזתה של המצוה, אלא על גניזתו של אוצר מסוים בימה של חיפה שהוא גנוז לצדיקים. (אף שהחלזונות הללו לא ישארו בחיותם עד לעת"ל, מ"מ הרי מתרבים והולכים במקום ההוא). נומה ששאלו מי מצוי, היינו מי מצוי כ"כ, כדי להתפרנס בו כיון דכבר נתמעט מאוד בזמננו ממה שהיה בזמן קיום ברכתו של זבולון שהיו מתפרנסים ממנו. וכע"ז פי' ר"ד פרדו בספרי דבי רב שם]. והראיה הברורה, דהא מאות שנים⁶³ אחר דורו של רבי יוסי עדיין היתה תכלת נוהגת, עד סוף זמן האמוראים⁶⁴. וכ"מ בביאור הגר"א שאף הוא פי' כך בספרי⁶⁵. ורק במד"ר ותנחומא שנחתמו בזמן רבנן סבוראי או הגאונים אחריהם⁶⁶, הוזכרה גניזת התכלת ושם לא הוזכר שתהיה הגניזה עד לעתיד לבוא. גם אין במשמעות לשונם שגנוזהו בכוונה תחילה, או שהיה זה בדרך נס, אלא שכך גילגל מסובב הסיבות. ואפשר שנתגלגל הדבר ע"י ריבוי צידתם שנתמעטו והלכו, עד שלא נמצאו יותר. [וביותר, דכיון שנצרכים לכמות גדולה של חלזונות לכל צביעה, (כ-ז' חלזונות לחוט (שזור 8* 1.5 מטר) לא היה אפשר לצודם לצביעה כבר. ומדויק הלשון 'התכלת' נגנוז ולא החילזון נגנוז, כי הצביעה היא שהופסקה ולא החילזון עצמו). גם אפשר דגניזתו היתה ע"י גזירת המלכות שהיתה בדורות אלו, שלא לצבוע מהפורפור"א אלא לצורך המלכות. ורומי שלטה אז בכל אזור הים התיכון,

⁶² ז"ל הספרי: כי שפע ימים יינקו, זה ימה של חיפה (י"ג יפו) שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא מנין אתה אומר שאין ספינה אובדת בים הגדול וצירור של כסף ושל זהב ואבנים טובות ומרגליות וכלי זכוכית וכל כלי חמדה שאין הים הגדול מקיאה לימה של חיפה שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא תלמוד לומר כי שפע ימים ינקו. אמר רבי יוסי פ"א הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד אמרתי לו פרנסתך במה אמר לי מחלזון אמרתי לו וכי מצוי הוא אמר לי השמים שיש מקום בים שמוטל בהרים וסממיות מקיפות אותו ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו אמרתי ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעת"ל וספוגי טמוני חול, ספוגי זו חלזון טמוני זו טרית חול זה זכוכית, לפי ששבטו של זבולון מתרעם לפני המקום ואומר לפניו רבש"ע לאחיי נתת ארצות ולי נתת ימים לאחיי נתת שדות וזכרמים ולי נתת חלזון אמר לו לסוף שאני מצריכם לידך על ידי חלזון זה אמר לפניו רבש"ע מי מודיעני אמר לו סימן יהא בידך שכל מי שגונב לא יהא בפרקמטיא שלו כלום.

⁶³ ר' יוסי חי בדור שאחר החורבן ורבינא נפטר בתת"א לשטרות שהוא תל"א שנים לחורבן ביהמ"ק.

⁶⁴ חולין צה: ר' נתן בר אבבי וכו'. ומנחות מב: א"ל אבבי לרשב"י וכו'. ורחוק מאוד לומר שגנוז דם חילזון במשך מאות שנים והיה להם למשמרת בכל הרפתקי דעדו עליה. ועד תקופת רבנן סבוראי, מצינו שימוש גבי מר ממשכי בשני דר' אחאי. (ד"א שהוא ר' אחאי און ו"א שהיה מאחרוני האמוראים).

⁶⁵ שכ' על מ"ש בשרש"ע "בהז' דליכא תכלת", מקורו טהור מהמ"ר פ' שלח ולא את הספרי הנ"ל (אף שדרכו לציין למקור היותר קדום). והיינו משום שמשם אין ראיה. וכמש"כ שדברי הספרי עוסקים בע"א.

⁶⁶ אף שרבי תנחומא היה באמצע תקופת האמוראים, מ"מ הוזכרו במדרש זה דברים מאוחרים יותר וע"כ שלא נחתם אלא עד תקופת רבנן סבוראי. וכבר כ' החיד"א בשה"ג וכן הוא בסה"ד כי תנחומא שבידנו אינו מדרש תנחומא שהזכירו הראשונים, אלא הוא הנקרא מדרש ילמדנו. ובמראית העין (נמחזק מנ) כתב החיד"א שמעורבים בו מכמה מדרשים מאוחרים יותר ואפי' מדברי הגאונים.

בענין זיהוי חילזון התכלת

שהוא מקום גידול החילזון וידעת מלאכת הצביעה. (עי' סנהדרין יב. ועיי' לקמן אות כד ד"ה ובפירושו) ואף כשנסתיימה הגזירה, כבר נשתכח צורתו או מלאכת צביעתו. (וגם לפי"ז, מדויק שפיר הלשון, 'התכלת' נגזר ולא החילזון) (ועיי' הערה ⁶⁷) אך מ"מ אי"צ לכל זה, כי לא נאמר מתי יצא מגניזתו, והרי ודאי יתגלה עד בנין ביהמ"ק השלישי בב"א, כי הוא נצרך לבגדי כהונה. ולא מצינו במדרש מן המדרשים שדווקא מלך המשיח יגלה אותו, ומנלן לחדש דבר זה מדעתנו. בפרט שבכמה ראשונים שכי' לעיל מוכח דס"ל שאפשר למוצאו.

כב. **דברי האר"י ז"ל**

שאלה: משמע מדברי האר"י שאינו נוהג בזמן שאין ביהמ"ק, (פ"ח שער לילית פ"ה). ולכה"פ נוכיח מדבריו שלא יכול להתגלות.

תשובה: הרי ודאי גם אחר החורבן הלכו בזה, כדמוכח בכולה הש"ס (ועיי' הערה ⁶⁴) וחזינן שאינו מוגבל דווקא לזמן ביהמ"ק. (וא"א לומר דאתא למימר מסברא זו שלא יהיה כן בעתיד, דהא כשם שהיה בזמן האמוראים אחר חורבן, כך יכול להיות בזמן אחר). וע"כ שהאר"י לא בא אלא לבאר טעם למציאות קיימת ⁶⁸ ולא לחדש הלכה. ומ"מ יש לו ביאור באופנים רבים ⁶⁹.

⁶⁷ ובאמת העץ יוסף במ"ר שם (מהחזרה וגם להדגש). פירש דנגזר היינו שנשכח והוא ע"פ רש"י בפסחים סב: ד"ה נגזר ופרש"י שם- נשתכח. (ונראה דמשמע ליה הכי משום דהלשון התכלת נגזר לא משמע דקאי על החילזון עצמו, דא"כ הו"ל החילזון נגזר, אך לשון ה'תכלת' נגזר, יותר משמע שהיה איזה מניעה לצביעתו אך על החילזון עצמו אין לנו מקור מהמדרש הזה לומר שנעלם). ולהדיא חזינן מהספרי דלעיל שקורא לשון נגזר על אותו אוצר של חלזונות שהיה משמש בפועל אלא שנקרא נגזר, מחמת שהיה קשה שימוש. וגניזתו היא לשון שמור לצדיקים. [כתרגום יב"ע עה"פ "ואשר אצרו אבותיך" (וי"צ כ, י) ודגנו אבהתך] ויש שהביאו להרמב"ן תצוה ד"ה לכבוד ולתפארת, שמשמע מיניה דהתכלת היה קיים עוד בימיהם וממילא ע"כ למד במדרש שנגזר היינו שנתמעט מאוד וכי"ב, (אך באמת לענ"ד אין כוונתו שם אלא לגוון התכלת בכללות ולא דווקא לתכלת הבא מן החילזון אך יש לדקדק מלשון המלחמות, שכתב י.ז. מדי הרי"ף, "עכשיו במקומות הללו (שאינן תכלת) וכו'" משמע דבשאר מקומות ייתכן שיהא התכלת מצוי אף בזו"ל. וכן משמעות פשוט דברי הרמב"ן (לילית ז, ג). שכתב שאינו מצוי בכל מקום ובכל זמן, ומשמע שלא הבין במדרש שהוא דבר מוחלט שלא יתכן כלל שיהיה מצוי בזמן הזה. ולשון החינוך (מלשם שם) וזה ימים רבים לישראל לא שמענו מי שזכה לתכלת בטליתו, והלשון הזו משמע שאינו דבר הנמנע בזה"ז והיינו דאין גניזתו כגניזת הארון. וגם מדברי המהר"ל חזינן כן, דכ' שאפשר לגלותו בקל וכן משמעות כל כותבי סימניו מהראשונים דודאי לא האריכו במילין דכדי אם לא בשביל שיהיה אפשר למוצאו, וא"כ הבינו בפירוש גניזתו שאינו דבר הנמנע שיוכל להמצא באיזה זמן. שאין הפי' בלשון נגזר שנשתנו סדרי בראשית ונתחלף טבעו ונשתנה מקומו, אלא כמ"ש הרדב"ן (תפ"ה), ד"אפשר שהוא מצוי היום אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעין לצודו". והיינו משום סיבה טבעית או של קושי צידתו מחמת התמעטותו או שאין יודעים אופן הצביעה וממילא אין מכירין איזהו הדג. ומ"מ כשיחול שינוי בסיבה הטבעית, אפשר דיצא מגניזתו.

⁶⁸ אף כי הדבר פשוט דהאר"י לא בא לחדש הלכה דאפי' גבי נביא אמרינן אלה המצות שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה (שם קד. ונחקמות רבים). אך יש מדמים למידרש קראי דאין תכלת נהוגת אלא בזמן ביהמ"ק, מקרא ד'לדורות' דרך לבן נוהג לדורות. והנה זה אי"צ לפנים דאין אנו דורשים דרשות שלא נזכרו בדברי חז"ל. ואמנם האוה"ה הק' (פמדר טו, נח) מביא דבר זה בתורת רמז לדברי חז"ל דאין התכלת מעכב את הלבן. וז"ל "ואמר לדורותם קודם זכרון התכלת, לומר שהלבן לדורותם, אבל תכלת כשאנו בנמצא אין חיוב ב' ולשונו מוכיח דלא אמר בזמן ביהמ"ק אלא דכשאנו בנמצא אין חיוב,

כג. ענין מין כנף

שאלה: אי איתא שהזיהוי אינו ודאי, יש לחוש דמפסיד את החומרא שבשו"ע (סי' ט) "י"א שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית והמדקדקים נוהגים כן". תשובה: כתבו הפוסקים שדין זה אינו שייך בחוטי לבן הבאים במקום התכלת.⁷⁰ ואף בלא"ה ודאי אין חומרא עוקרת הלכה, ואפילו היה חיובו רק מצד ספק דאורייתא.

ובדמו צובעין תכלת

(המקורות על הפקת תכלת מהפורפור"א)

כד. סופרי אוה"ע על התכלת

באמת דבר הנראה לעינים אי"צ ראיות כלל והכל רואים כי צובעים מדם הפורפור"א הזה את גוון התכלת ולא יתכן לומר שלא ידעוהו בעבר, אחר שהכירוהו והשתמשו בו וכמבואר לקמן באורך. אך מתוך סופרי אוה"ע ג"כ יש לזה סמך כדלהלן.⁷¹ ויש להקדים בזה, כי הסופרים הללו לא באו לתאר את מראה התכלת והארגמן, שהרי היו ידועים בזמנם. אלא את צורת עשייתם וטבע החלזונות שמהם מפיקים את הצבעים הללו. והשתמשו בשמות הידועים לחומר הצובע שמהפורפור"א. אלא שלפעמים מתוך דבריהם ניתן להוכיח על מראה הגוון. ואריסטו לא פירט

והיינו כמבואר במשנה. (וכן הוזכר בדברי תלמידי האר"י (ילקח טוב) לרבי משה נגידה פרכת של ד"ה לדורות) וגם שם כתוב כ"ל דאין המצוה אלא בזמן שהתכלת מצוי ולא דתליא בביהמ"ק, ואינו דרשה של דין אלא רמז לעתיד שלא תוכל המצוה להתקיים וכדחזינו דבאמת לא נהגה המצוה דורות רבים. ואמנם האר"י בא ולימד טעמו של דבר, דביהמ"ק הוא הטעם למציאות הזאת.

⁶⁹ וליישב דברי האר"י באופן אחד אפשר"ל דכיון דטעמו משום דאין אור החכמה מאיר על המלכות, א"כ אפשר דבזמן הגמ' משום שעדיין נשאר אור החכמה, אחר שקיעת החמה שבחורבן ביהמ"ק, אכתי לא פסק לגמרי. וה"נ משנת שש מאות באלף השישי שחזר אור החכמה להאיר, כדאי' בזה"ק פרשת וירא (קף). ובשם מה שז"ל (וכן) יכולה התכלת לחזור. וכן מוטו בשם ספר 'מחנה דן' לר' שמשון אוסטרופלער ז"ע בקרב חסידי ראדזין (שי' בית אהרן ישראל כיון תמוח ס"ח וכן הניא צ"לול"ח עמ' 48).

⁷⁰ יש"ש (ניצמט פ"ק סי' ג) ארצות"ח (א"ח ט, ה) והחזו"א (סי' ג אות כה) כתבו שאין דין מין כנף בחוטים הבאים במקום תכלת. ואי איכא מאן דס"ל דב' החוטים הללו יש להם כל דיני לבן, ע"כ ס"ל שאין דין מין כנף בצבע, כדמוכח מלשון הגמ' "לא יהא אלא לבן". וכמו שפסק הרמ"א שלא נהגו כן. וע"ע שו"ת ישועות מלכו סי' א' שכל' שלא שייך בהטלת ספק תכלת שום איסור. וכן ידוע מכמה וכמה גדולי' שלא חששו לספק זה אפי' בצביעת ראדזין (מהרש"ם, וכן מעידים על הגר"י מפוניב' ועי' לעיל הערה 60 בשם החזו"א, ועוד) וכבר הסכים לזה מרן הגר"ש בתשובה בע"פ (להגר"מ קרפ שליט"א).

ואמנם להנהיגים במנין החוטים כהתוס', אולי היה מקום להחמיר - אילו היה הדבר חומרא בעלמא - כיון שמפסידים לדעת הרמב"ם והראב"ד את ענין מין כנף דלדידהו הם מטיילים תכלת אף בחוטי הלבן. ואגב דאיידין בה בהאי סוגיא ד"לא יהא אלא לבן", מהתם מוכח נמי, דליכא למיחש משום "בל תוסיף" כשמטיל חוטים הצבועים בצבע אחר שאינו תכלת, אף אי מכוין לשם מצוה.

⁷¹ המקורות שבסעיף זה נלקחו מהספר לולאות תכלת, (עמ' 107 ובעמ' 233-5 ובעמ' 263-8) שתרגם דבריהם בהרחבה ושם צויין למקורותיהם בספרים. וכן מתרגמו מלטינית של ד"ר מאיר שש אשר פורסם לראשונה ב"ים" - קובץ לעניני ימאות של החבל הימי לישראל, נובמ' 62. (יש לציין שתרגום זה אינו מדבר לענין חידוש התכלת ושם מתרגם כל מקום שכתבנו פונחיליא, =תכלת')

כלל על הגוונים שצובעים ממנו, רק כתב בכלליות שהיו ב' מיני צבעים בדם הפורפור"א האחד אדום והשני מל"ן וע"י לעיל אות יז ד"ה לפיכך ובהערה שם. ופליניוס כתב על ב' מיני חלזונות שמפיקים מהם ב' מיני צבע, מה'בוקינוס' (חצוצרה, והוא הנקרא אדומת הפה) המצוי על הסלעים, עשו צבע פורפור"ר (שתרגומו ארגמן), והמין השני הוא הנקרא פלאגיי"א שהתחלק לכמה מינים, שהאחד הוא מורקס האבן המצוי בין הסלעים בתוך המים, וממנו עשו את צבע הכונחיליא (ויש שתירגמוהו בפירוש שהוא תכלת- כ"כ בוכרט לפני 400 שנה בהרבה ראיות מספרי פליניוס, וכ"כ עוד מתרגמים), אשר היה צבע יקר ועמיד בהרבה מהבוקינוס"ם ואף סממני הצביעה שלו שונים. ובמקום אחר כתב שאחד מגווני הפורפור"א פלאגיי"א (הפורפור"א הימי, הכולל גם את הטרונקולוס קהה-קוצים הנקרא שם מורקס האבן, וגם את ה"חד קוצים"), הוא כפרח מסוים (היליוטרופא), שכתב על פרח זה במקום אחר שצבעו כמראה הרקיע, (קאערוליוס).

ובמקו"א כתב על צבעו שהוא דומה לים סוער (אולי נקט דוגמא זו משום שהיו מסכנים נפשם בים בעבור צידתו, ודרכו במליצות על רדיפת המותרות וסיכון החיים עבורם). אשר כע"ז כתב על אבן ההיקינט"א. (נועי לקמן שהיקינט"א הוא גוון התכלת, וע"ע שם סוף הערה 73). כמ"כ כתב שהיו מצויים בו כמה דרגות של בהירות.

ומתערובת ב' הצבעים הללו (דהיינו אדום וכחול) הכינו גם את הצבע הדומה לאבן 'אמתיסט' (סגול), אלא שלא היתה איכותו כהתכלת עצמו. (ולכא"ז גם זה סמך לכך שהכונחיליא הוא כחול, כי הסגול הוא עירוב האדום והכחול. ואפשר שמה'מורקס טרונקולוס" היו רגילים בזמנם לעשות רק כחול, והסגול נעשה רק ע"י תערובת חלזונות אחרים. ואולי משום שהיה דהה מאד בקל, לא רצו לעשות סגול מהטרונקולוס).

ובלא"ה הא מן המקרא למדנו שתכלת וארגמן היו ב' גוונים שימושיים גם לאוה"ע, ובודאי י"ל דעליהו קיימי. וגם כיום אנו רואים שהצורה הטבעית הפשוטה היא להפקת אותם מיני צבע מחלזונות הפורפור"א (דהיינו כחול ואדום). ותימה הוא להפך הסברא ולומר שהם דיברו במין צבע ממני השחורים (שהתכלת כלול בהם כמ"ש לעיל) היוצא מן הפורפור"א שאנו לא ידענו זכרו, ולנו נתגלו מיני צבעים המקבילים לגוונים המוזכרים בתורה (דהיינו תכלת המופק מאותו חילזון בצורה פשוטה וגם הוא ממני השחור, וארגמן דהיינו אדום), אך חכמי אומות העולם הקדומים לא ידעוהו.

וביותר, אחר שביררנו לעיל דהתכלת היתה חשובה ומפורסמת מאוד אף בין אוה"ע ומקום צידתה ואומנות צביעתה היה באותו איזור שהם מתארים, וכל עינים שם לספר בצבעי החלזונות, זהו דבר שאי אפשר שהצבע העיקרי הזה חסר מכל הספרים המדברים בזה.

גם ויטריביוס, הזכיר שצבע דמו משתנה ממקום למקום, שיש מקום שצבעו lividum והיינו כחול⁷². וא"כ ודאי צבעו בו כחול. (כי כשהדם הוא כחול, אינו

⁷² כ"כ המתרגמים. וחיפשתי מילה זו ומצאתי שנקרא כן עקרב מסוים, שצבעו תכלת.

צובע אלא בגוון זה. אגב, גם היום ניכר שינוי בין החלונות בחוזק החומר הכחול שבהם). ובפירוש מצאנו את צביעת התכלת מהפורפור"א בחוק הקיסר הרומאי: "אין רשות לשום אדם פרטי לפרק, את הפורפור"א הפורה, הן בתוך המשי הן בתוך הצמר, הנקרא בלאט"ה (ארגמן), אוקסיבלאט"ה (ארגמן צח), וגם יקינטינ"א, ברם אם משהו בכל זאת ימכור את הגיזה של המורקס הנ"ל, שידע לו שממונו וראשו יועמדו לדין מייד". (Codex Justinianus 4:40:1) - החוק הוא מסוף תקופת האמוראים). והיאקינטינ"א הוא גוון התכלת, כפי שהוא בתרגום השבעים לגבי התכלת. וגם יוסף בן מתתיהו ופילון מכנים את התכלת יאקינטוס. וכן הביא הערוך מתרגום עקילס (ערך איירינון וערך טיינון)⁷³. גם כל האחרונים שהבאנו לעיל, דלכאוי מקורותיהם בספרי אוה"ע והיו בקינטינ"א לע"י, הבינו מדבריהם דאירי בחילון שצובעים בו תכלת, ומי יבוא להכחיש הבנתם הפשוטה בלי שום סתירה וקושיה. (וכולהו ס"ל תכלת הוא בלו"א, כמ"ש במקום אחר בשה"ג ובמוסף הערוך (שאף הוא מפרש 'פרפיר"א' - בגד תכלת). ורק החו"י הוסיף שדמו הוא בצבע פורפ"ר, וע"י הערה 18 מש"כ דשמא רק על צבע הדם עצמו דיבר ולא על צבע התכלת בצמר כלל ומ"מ גם הוא הבין בדבריהם שמהפורפור"א היה צבעו את התכלת).

ואף בתגליות ארכיאולוגיות, מצאו אריג עתיק מאוד צבוע בכחול שנבדק במעבדה שהוא מן הפורפור"א, (אף שהחומר הצובע שבחילון הוא ממש כמו בקלא אילן, יש בחילון גם שרידים מעטים של ברום שאין בקלא אילן). אך בלא כל האריכות הזאת, הרי בעינינו רואים שאין צריך סממנים מיוחדים להפקת צבע כחול מהדס הסגול, אלא בהנחתו בשמש לבדו אחר תהליך המסתו. (ואפי' באור היום בתוך הבית, יעשה כחול אחר כמה שעות (בכמות קטנה) וכ"ש בזמנים לפי המתואר בכתביהם שהיה תהליך הצביעה אורך כמה ימים. ובלא"ה נמי יש דרך לעשותו כחול ע"י הרתחת היורה על האש בתהליך המסת הדם, או לאחריה ע"י

⁷³ בקונט' אחד רוצה להטיל פקפק על סמכותם של תרגומים אלו, אך אינו מן הענין כלל, דאין אנו צריכים כאן דבר שהוא בר סמכא, דהללו לא באו להראותנו כי הפורפור הוא התכלת והם מסל'ת. וחיו בזמן שראו עדיין תכלת וא"א לומר שכולם סילפו בדבריהם ובמקרה כווננו הלשונות למ"ש סופרי האומות על הצבע המופק מן החילון. או שנפלה טעות הסופרים בכל המקומות, לכווננו ללשון זו. גם כיום הפרח יקינתון יש בו בגווני כחול ובגווני כחולסגול (במוסף הערוך ערך יקינתון כתב שהוא פרח בגוון תכלת. וראה גם מילון עברי ערך 'יקנתון שכ' שהוא כחול וכן במקומות רבים. וקראתי בכמה מקורות שהפרחים שבצבעים האחרים הם מהמינים המתורבתים של היקינתון המזרחי ותחילתם במאה 16 שרק אז הוחל בגידול ע"י אדם ונקראו יקנתון ע"ש מוצאם ואפשר שמשום כך מצוי מאד הגוון הסגול. ואמנם יתכן שלא היו מוחלקים את הסגול לכחול מהכחול כרקיע ולכולם היו מכנים יקינתון. גם אין שום הכרח להניח כי שם יקינתון הוא ע"ש הפרח ולא להפך שהוא שם הגוון ועל שם הגוון נקרא הפרח. גם הוא שם אבן טובה ואפשר שהיא בגוון הזה (ע"י ערוך ערך יקינתון). ובמחזור ויטרי (רפ"ז) מביא מדרש שהמשיל 'הדברות באבנים טובות וכינהו יקינטיא ולכא' הוא ע"ש שהלוחות היו של ספירינון. (לק"ש כי תשא 24) שהוא הספיר (כמ"ש ויח' סוכה נז: ד"ה א"ש צד"ל, וכן ח"י צמדות תלמי פ' נגשד מקומות רבים) שעליו נאמר שהוא דומה לתכלת.

בענין זיהוי חילזון התכלת

אדים) ואחר שידעו כל הסממנים המביאים אותו לידי המסת⁷⁴, שהרי רק על ידי זה אפשר לצבוע בו (גם את הצבע הסגול), קשה לומר שלא ידעו גם מאפשרות זו של צביעת הכחול. נובפרט דנראה שצביעתם היתה בחוץ, ולא היו נצרכים לשום דבר מיוחד. (עיי' אות כט סעי' ב).

ואף בימינו כל גילוי זה בא לעולם בדרך מקרה ולא בניסיונות להוציא דווקא את הכחול. (אלא שלא גילוהו עד לאחר זמן, כיון שלא היו משתמשים בו לצביעה כלל, אלא לניסויים במעבדות סגורות ובתנאים מסוימים. גם התכשירים של ימינו פועלים מהר ולא שהו בניסיונותיהם זמן רב כ"כ כמו בצביעה שבזמנם. ועד ימינו צובעי הארגמן בצביעה הטבעית, מקפידים שלא יחדרו קרני השמש ליורת הצבע כדי שלא יכחיל).

ומה שנקרא החילזון פורפור⁷⁵ וכן כינו לצבע הארגמן, אולי הוא משום שזה היה הצבע המצוי שצבעו בו. (משום שהתכלת הופקה גם מן האינדיגו, ובלא"ה נמי אולי שימוש הארגמן היה יותר עיקרי בו, כדאי' בבמד"ר (פסח יז) "שארגמן חשוב שבכולן") אך באמת הלשון פארפע"ר היתה כינוי אף לגוון התכלת (עיי' מוסף הערך ערך פריא ובתרגום ל"א שבערך ערך תכלת וכמו שהבאנו בהערה לעיל מתרגום השבעים שמתרגם כליל תכלת= הולופורפורוס).

ואשר הקשו משברי החרסים הבודדים שנשארו בבתי הצבע, שכתמיהם סגולים, אינה קושיה כלל. ואדרבה זוהי הוכחה נוספת לזהותו כחילזון התכלת. דאל"כ אמאי לא נמצאו שרידי צביעת התכלת. ואי התכלת הוא הפורפור⁷⁶ א"ש, דבזה לא נשארים שרידים כחולים על החרסים, אלא סגולים. וכי הכלים משמשים בכל התהליך מתחילתו שאז הוא סגול, (וכן הוא בעוסקי מלאכת התכלת בזמנינו שברוב כליהם הכתמים סגולים). וגם לגבי יורת הצביעה עצמה, הצבע שבירה אחר ההמסה הוא צהוב שקוף ואינו משאיר כתמים. והכתמים בד"כ הם

⁷⁴ ומה שכ' בקונ' אחד לומר שהם לא צבעו ע"י חיזור (פירוש – המסת החומר) ולכן לא הפך להם לכחול, הוא דבר שאי אפשר במציאות. ('התכלת' עמ' 301 דברי פרו' אלסנר. והיינו משום שבלא חיזור אינו אלא כתם חיצוני בלבד ולא נספג בצמר ואינו עולה יפה כלל. [אא"כ יצבעו ישירות מתוך החילזון על הצמר שבוה א"צ אפי' סממנים וגם כה"ג בד"כ יכחיל ע"י חימום הדם, או הצמר אח"כ. אך להדיא מבואר שצבעו ביורה של דם חילזון ולא מתוך החילזון עצמו]. ואף הממצאים העתיקים של הצמר הצבוע בדם חילזון, הם רק ע"י חיזור וגם צורת כתמי החרסים בחפירות מאוששת זאת). ופלינוס כ' שהיו מערבים דם החילזון במים ואם הוא בלי חיזור אין מועיל כלום עירובו במים מאחר שאינו נמס בהם. וכמ"כ כתב שהכניסו בו כמות גדולה של מי רגלים ובישלוהו, וחימומוהו עשרה ימים, ואי צבעו ללא חיזור א"צ לכולם אלא לנקותו מן הבשר ולמרוח. ואין החיזור הזה תגלית חדשה של ממצאי צביעת החלזון בימינו, שהם עצמם השתמשו בידע עתיק שישנו בעולם ליצירת חיזור באינדיגו. וכמ"כ אם לא צבעו בחיזור, לא יחלש הגוון של מראה שני (שאינו אלא משום התמעטות אחוז הצבע במים, ועיי' לעיל אות ט סעי' ד).

ומה שהקשה שאם צבעו ע"י חיזור א"כ כשירתיחוהו תמיד הוא הופך לכחול והיאך עשו ממנו סגול, אינה קושיה כלל ויתכן לעשותו יותר עמיד ואכמ"ל בהסבר לזה. ועוד דלא מצאנו בחז"ל שעשו בו סגול וארגמן אינו סגול אלא אדום (והסגול של הקהה קוצים הוא נוטה לכחול ולא דומה לאדום כלל), כדמתרגם אונקלוס (נלאשת מנ. יא) כבס ביין לבושו "יהא ארגון טב לבושוה" וע"ע בפסיקתא רבתי (פסחא כ פסחא מתן תורה) ובבראשית רבתי (פסחא ויחי עמוד 239) "כשיבא משיח יהא לבוש ארגמן טוב מראה וידמה ליו". וארגמן היו עושים מהחלזונות האחרים. ואמנם פלינוס הזכיר צבע האמתיסט (והוא סגול), אך הוא כתב שזה היה נעשה ע"י עירוב ב' מיני חלזונות.

חותם של זהב

מלפני ההמסה שעדיין היה סגול, או שהם מהשכבה העליונה ביורה שהדם בא במגע עם החמצן ואינו מומס].

כה. **השמטת מקור הארגמן מדברי חז"ל**

שאלה: מפני מה לא נזכר בחז"ל שחילזון התכלת הוא חילזון הארגמן. **תשובה:** אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר, דביחזקאל (כז, ז) משמע דתכלת וארגמן מקור אחד להם, דתרוייהו מאיי אלישה. (ומונה והולך שש ממצרים, אלונים מבשן וכו'. ומ"מ ודאי כוונת הנביא למשובחים שבכולם, דהא כל המינים הללו מצויים בעוד מקומות ואין ר"ל שנמצא התכלת רק באיי אלישה). אך בדברי חז"ל אין התיחסות למקור הארגמן כלל. אכן, המשמעות בתרגום השבעים ובפילון האלכסנדרוני ויוסף בן מתתיהו, ובכתבי חכמי אוה"ע שאף הוא מחילזון. נויש משמעות כע"ז במדרש שהובא בתוס' השלם עה"ת (נרדשית מט, ג.)

ונראה דחז"ל לא ראו לדבר על מקור הארגמן, כי אין בזה נ"מ לדינא דמהתוספתא משמע שאף לבגדי כהונה הוא כשר בכל מיני צבעונין, (ולגבי תכלת כתבו דבעינן מן החילזון ואילו בארגמן לא כתבו מידי, וכ"מ ברמב"ם (כלי המקדש ח' י"ג) ועיי"ש במל"מ, ובאמת הרמב"ם כתב שארגמן הוא ל"ך ולא הזכיר החילזון, ולתרוייהו לא מצינו מקור בחז"ל). או דנימא איפכא, שא"א להוציא אלא מן החילזון ואין לו תחליף מהצומח כמו לתכלת. אך מהתעלמות חז"ל לק"מ, שהרי לא הוזכר כלל שארגמן מהחילזון, כמש"כ ההיסטוריונים היהודים וחכמי הגויים. והרוצה לומר שאין הארגמן מהחילזון רשאי, וסמך גדול יש לו מכמה ראשונים. ומ"מ אין בזה שום קושיה על זיהוי הפורפור"א כחילזון התכלת. ובלא"ה אין כאן קושיה כלל, כי צבע ה"מוקס טרונקולוס" ("קה קוצים") הוא לתכלת לבדו ולא לארגמן. ואפשר שזהו הלשון "ובדמו צובעים תכלת" בברייתא דמנחות, שבה להבחין בין החלזון שרגילים לצבוע בו התכלת, לבין ה"חד קוצים" ו"אדומת הפה", שצבעם ארגמן. (אף שאין סברא דאתא למימר דדווקא חד מינייהו יהיה **כשר**, כי הצבען הכחול שבכולם הוא אינדיג'ו, אלא שבטרונקולוס יש הרבה אינדיג'ו, ובהם יותר ברום)

עין התכלת

כו. **לשון הרמב"ם בפיהמ"ש**

שאלה: לשון הרמב"ם בפיהמ"ש (מנחות ד, ב), "ואינו נמצא בידינו היום לפי שאין אנו יודעים לצבועו שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת **ידועה** שאי אפשר לעשותה היום ועל כן אנו עושים בלבן לבדו" (לפי התרגום ש"ס וילנא). משמע שהחילזון ידוע, אלא שאין ידוע הגוון המדויק.

תשובה: הדבר ברור דפירוש דברי הרמב"ם הוא כמ"ש בספרו בהלכות ציצית (ב, ב). "והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה **ידועה** שעומדת בידיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע"פ שהוא

בענין זיהוי חילזון התכלת

כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית.

ובפ"ב, (ה"ט) כי "שהלבן מצוי לכל והתכלת אינו מצויה בכל מקום ולא בכל זמן מפני הצבע שאמרנו". משמע שסיבת העדר מצוות תכלת הוא משום שאין הצבע הזה מצוי ולא משום שאין יודעים הגוון המדויק. ועוד שהרי הרמב"ם אומר מה הגוון שבו יש לעשותו דהיינו כעין הרקיע בטהרתו, ובמקו"א כתב (כלי המקדש ח, יג) שהוא כעצם השמים. ואין בדבריו אפי' רמז לכך שאין אנו יודעים מהו אותו גוון.

וא"כ כוונתו בפיהמ"ש, כמו בהל' ציצית שלא כל כחול הוא תכלת אלא דווקא הבא מן החילזון שאין אנו יודעין לעשות צבע זה, (כיון שאין לנו את החילזון). (ובפיהמ"ש אין לדקדק בו כ"כ בלשון, שהוא תרגום⁷⁵)

וכן משמע בלשון, דהא אם כוונתו משום אי ידיעת הגוון, לא היה לו לומר שהוא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותו היום, אלא שאין אנו יודעים לעשותו (כיון דלא ידעין מה הוא אותו תכלת).

וכ"כ ר"א בן הרמב"ם בהמספיק לעובדי ה', (הל' לולית, מהדור יוסוס דנה ענן 273), שמניעת המצוה בדורינו היא משום אי הכרת החילזון. (ולא משום שאין יודעים את הגוון המדויק). ורחוק מאוד לומר שנחלק על אביו בזה, דהרמב"ם ס"ל שאין אנו יודעים הגוון המדויק והוא ס"ל דיודעים אותו, ומצד שני נצטרך לומר דבדורו של הרמב"ם הכירו את החילזון, ובדורו של בנו נשתכח.

כז. הגוון הנצרך

שאלה: היאך נדע את הגוון המדויק.

תשובה: שאלה זו יש בה שני ענינים, א. ענין הגוון עצמו, דהיינו אם הוא כחול או ירוק או סגול וכדו'. ב. חוזק הגוון, דהיינו מידת עמקותו. ובאמת נראה פשוט דכל ששם 'תכלת' עליו, הרי הוא נכלל במה שאמרה תורה "תתיל תכלת" אלא שיש לנו לדון למה יקרא תכלת.

והנה לגבי הגוון עצמו שהוא כחול, רבו מספור הראיות לזה⁷⁶ והוסכם הדבר

⁷⁵ הגר"מ טקופצ'נסקי ב"עיה"ק והמקדש" (ח"ה פ"ק ה) מביא עדות הגר"א הרצוג שחקר את התרגום המדויק ברמב"ם ופירושו כאמור, שלא כל חומר כחול נקרא תכלת אלא חומר ידוע הבא מן החילזון. ובלא"ה אפשר, דכוונת הרמב"ם שאין יודעים איך לעשות ממנו את הצבע במציאות, כיון שלא נתחכמו בדורו ל"כ בחכמת הכימיה וגם לא היה בידם האפשרויות לעריכת ניסויים בקלות כהיום. ואף שבפועל אפשר לעשות וגם עשו זאת בדורינו אף בסממנים טבעיים, מ"מ עשיית ניסיונות בזה (כדי ללמוד דרך צביעתו) אינה אפשרית ל"כ. כי החומרים הטבעיים חלשים וכל תהליך הוא ארוך מאד.

⁷⁶ ראש לכל הוא המשמעות הפשוטה של כל המקומות (סוטה יז, מנחות מג, חולין פט) שאמרו בו דומה לים ודומה לרקיע (ובהמשך שם ספיר), שהצד השווה שבכולם הוא הכחול לבדו. ובתיקוני זוהר (תקו"א ענף דף קט ע"ב) ואית בר נש דגוון דיליה תכלת דאיהו דומה לרקיע וכו' ותלת גוונין אינן בעינא חוור אוכס תכלת. (קאי על גוון העיניים, א"כ מוכח שאינו סגול). ואף אי נימא לדחות בדברי הגמ' שאין הכוונה שהוא ממש כרקיע אלא דומה לו (ועדיין אפשר שהוא סגול או ירוק). הנה מהראשונים רבו הראיות לענין הזה שהוא גוון בל"י ונקטו דכעין הרקיע הוא הגדרתו המדויקת של הגוון (אמנם חוזק הגוון יכול

37

בענין זיהוי חילזון התכלת

וצובעות בו עיניהם" וכן אי' ברש"י בנדה (יט. ד"ה דיהא מכן) שחור ככחול, הרי דכחול הוא שם של חומר הצבע ולא של הגוון. ומ"ש רש"י בחולין שם לשון "צבע כחול" פירושו כמו שנקראת המילה 'צבע' בכל מקום בלשון תורה דקאי על חומר שצובעין בו ולא על גוון, [שהגוון נקרא עין כמו "ועינו כעין הבדולח" (נמדר יא.)], או מִקָּאָה כמו "קמִקָּאָה אבן ספיר" (יחזקאל א. טו.) ורש"י עצמו באותו דיבור בהמשך דבריו כתב כמראה לז"ר ולא צבע לז"ר. וכן משמע בגמ' שם מלשון ככחולא וכמ"ש לעיל. ומ"מ חזינן ברש"י שם דגוון הצבע הזה, (דהיינו כחול דתכלת, כמ"ש שם "כמראה לז"ר") הוא בין השחור לירוק ולכן מכנהו במקום אחר ירוק ורק שם שבאו לחלק בינו לירוק ואדום ושחור הוזקק ליתן לו דמיון בפ"ע ור"ל דאינו ירוק בתכלית ולא שחור בתכלית. וכשם שכתב שם על כחול שאינו שחור ואילו בנדה (יט. ד"ה דיהא מכן) כתב "שחור ככחול" (ויע' לעיל הערה 47 על לשון כחול שברמב"ם, שהרמב"ם מכנה לגוון התכלת בשם שחור). וכע"ז אי' בפסיקתא (כ) גבי תולעת שני שהוא לא אדום ולא ירוק. והכוונה בזה שהוא בין האדום לירוק וה"ר הכונה שהוא בין ירוק לשחור.

והאמות יורה דרכו ואסתתייע מילתא ומצאתי דרש"י עצמו מפרש דבריו בספר האורה (ח"א קנ. פסג טרפיות, ונפרסם הגדול סי' רכז) שמדבר באותה סוגיא ממש, "ריאה שהוא אדומה כדם או ירוקה אם דומה לכחול שהוא שחור ולא שחור ממש כשירה" הרי דמכנה ליה לאותו כחול גם בשם ירוק וגם בשם שחור ולהדיא כמו שנתבאר דמ"כ בחולין שהוא לא ירוק ולא שחור ר"ל דאינו ירוק ממש ואינו שחור ממש, אלא בין הירוק לשחור, ומ"מ עדיין נקרא שמו ירוק. (וכע"ז במאירי (חולין מז.) "ריאה שהיה מראה שלה ממוצע בין הירוק והשחור והוא שחרות חלוש הצבע דומה לכחול כשרה היה שחור כעין הדיו טרפה". וכבר נתקשה בתבליש (ל. סוף ס"ק ז) בפ"י דברי רש"י אלו, וכ' דכוונתו שאינו ירוק גליל, ועי' דנקט בפ"י דבריו דר"ל שהכחול הזה מעורב מן הירוק ומן השחור, וכ"כ כל הפוסקים לשון "ירוקה" על הריאה דדמיא לכחולא שהוא כמראה לז"ר). ואף בפירש"י עה"ת (סוף שלח) תולד' לדבריו דהתכלת ירוק, מדמהו לעין הרקיע המשחיר לעת ערב, שודאי לא דמי לגרין. (ואפשר דמ"ש רש"י (סוטה י.) "תכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע" כוונתו שאינו דומה לרקיע סתם שהוא באמצע היום אלא הוא כהה יותר, ויותר דומה לים שכחלותו חזק יותר מרקיע, והוא דומה לרקיע המשחיר לעת ערב שהרי שם דימהו לרקיע ובסוטה כתב דלא בעינן לדמותו לרקיע לפי שאינו דומה לרקיע כ"כ)

וכעין לשון רש"י יש במרדכי (פ"ק דנרכות רמז יט) "תכלת הוא צבע ירוק דומיא קצת לכרישין" ובמקו' א כתב להדיא דתכלת הוא בל"י (מס' שוועת הל' נדח תשל) הרי דאף שכתב דתכלת ירוק ס"ל שהוא בל"י. ואף ראב"ע (שמה כה ד) כתב "ואנו נסמך על רז"ל שאמרו שהוא ירוק" ולא מצינו שחז"ל אמרו שהוא גרין ודלא ככל הנך ראשונים דלעיל, אלא דכוונתו למה שאמרו דומה לים, והרי שנקט הלשון ירוק על התכלת אף דס"ל שהוא גוון בל"י, ולהדיא כ"כ ב"פירוש הקצר" שהוא דומה למראה הרקיע. ועי' שם דמבאר ענין תכלית המראות קרוב לדברי רמב"ן בפרשת שלח ובאופן אחר במיאורו ית.

וכיון דאשכחן לרבים מאוד בראשונים שהזכירו שהוא בל"י וכמראה הרקיע, אין לנו להרבות המחלוקות ולומר דלדעת רש"י הוא ירוק ופליג על כל הנך דלעיל. וביותר דתימה גדול הוא לומר דכל רבותינו שבאשכנז תלמידי תלמידי שהזכירו בפירוש שהוא בל"י, פליג על רש"י ולא ראו להזכיר דעתו אפילו ברמז, ואף דיש מינייהו שדנו בענין הזה ומ"מ לא ראו להביא דעת רש"י בענין הלא דבר הוא. גדולה מזו בתוס' (חולין מז. ד"ה אלא) משמע דס"ל דאף דעת רש"י שאפי' כרתי עצמו הוא צבע כחול, (וצ"ע ממקומות אחרים בדברי רש"י, ומ"מ חזינן דס"ל דדעת רש"י דתכלת הוא כחול. והסכמת כל האחרונים שפי' התכלת בלע"ז בל"י ואכמ"ל בדברי האחרונים לאין מספר, ופוק חזי דכל תשב"ר למדים כן. ואי ס"ד שהבנת דברי רש"י שהוא גרין א"א שיתעלמו מדבריו לגמרי.

גם רחוק הוא לומר דהוא דווקא גוון המעורב בירוק גרין כלשהו שלא נתפרש שיעור תערובתו בשום דוכתי, בזמן שאין לזה שום ראייה מדבריו וכדלעיל. גם אין סברא להגדיר שיש גוון מסוים כ"כ המעורב מ' מראות שלא מצינו כע"ז בשום מקום שנאמר בו דין בגוון. וגם תימה הוא א"כ איך לא ראו חז"ל להגדירו בדקדוק. ואף בספקותיהם של הראשונים על ענין גוון התכלת (שהובאו דבריהם לעיל ד"ה ואמנם) לא עלה על דעתם צד כזה שיהיה הגוון בתערובות, אלא או גרין או בל"י.

עוד יש להוכיח מרבינו יונה (נרכות ד: נדפי ה"ף) דפליג על רש"י בפירוש כרתי דאינו גוון גרין ומקשה עליו דמה ענין תכלת אצל כרתי ולכן נקט דגם כרתי הוא כחול, ואי איתא דרש"י פליג בגוון התכלת לא היה לו להקשות על גוון הכרתי אלא בגוון התכלת, דהא אי ס"ל לרש"י דתכלת הוא גרין או מעורב בגרין אין תחילה לקושיטו כלל. וחזינן לדעתיה דהא דהתכלת הוא בל"י היה אצלו מילתא דפשיטא ולא אסיק אדעתיה דאיכא מאן דפליג עלה כלל. (אף דחוס' בסוכה העלו צד כזה מ"מ לא סלקא במסק' וכמ"ש לעיל).

[וצ"ע דבמסין (ל.) פרש"י סרבלא דכרתי- צבע תכלת דומה לכרתי, ומה הכריחו לפרש שהוא תכלת והא להדיא

בפשיטות בכל הדורות, וגם אפשר לזהותו ע"פ הידוע בגוון הקלא אילן שהוא כחול נקי.⁷⁷

במחנה בברכות דכרתי אינו כתכלת ממש, ובתרגום אסתר מתרגם כרפס ותכלת כרתנין ותיכלת הרי דכרתי הוא גוון בפ"ע, ואמאי לא אמר צבע כרתי ממש. ושמא כיון דלא אשכחן בש"ס שהיו צובעין בגדיהם בזה ס"ל דמסתמא לא איירי אלא בדומה לכרתי ולא בגוון כרתי ממש, או דלא ר"ל אלא מהו דמיין הגוון הזה ממאי דאשכחן בש"ס. וצ"ע. ומכמה מקומות בזה"ק מוכח בבירור שאין התכלת גר"ן, דבז"ל (תקועס כד 3 פד) "חמש גוונין ... ואינן גוון חורר, גוון סומק, גוון ירוק, גוון תכלת, גוון אוכם" ובתיק"ז (קלג) "דאש אית ליה תלת גוונין חורר וירוק ואוכם ורביעאה תכלת ואינן דבקין בגחלת דאיהו סומקא הא תמשה" הרי להדיא דמחלק לחו בתרי גווני. [ולכל בזה כל הגוונים היסודיים, כידוע. ואין לומר שכונתו שהירוק הוא גר"ל והתכלת הוא גר"ן, כי בשלשן חז"ל בכל מקום נקרא גם הגר"ן ירוק (וכן בלשון הזהר ראה תיק"ז קמד: "בעלין ירוקין בגפנין") וא"כ לא היה משתמש בלשון ירוק כדי לחלקם בלשון זו לחרי גווי ולציין דווקא גוון שאינו גר"ן (ובל"י לא נקרא ירוק בלשון חז"ל) וכע"ז ברעיא מהימנא (של קטב) "חורר מימינא תכלת משמאלא, עמודא דאמצעיחא יחוד בין תריוהי וירוק". הרי מבואר דתכלת ירוק תרי גווני נינהו. ובתרומה (קלג) תכלת דא איהו כרסיא... וכד נהג לו אתהדר לגוון ירוק כגון כרתי, מההיא שעתא ... זמנא דק"ש דהא אשתני גוון תכלת מכמה דהוא.

עוד יש להוכיח דאין התכלת מגווני גר"ן, מעצם דברי התיק"ז דלעיל וכע"ז ברעיא מהימנא (פ"ר ל ג.) דאש יש בה גוון תכלת והכל יודעים כי פעמים שיש גוון כחול באש, אך גוון גר"ן לעולם לא יהא בה. וא"כ ודאי מה שכנה רש"י לתכלת ירוק אין כוונתו לגר"ן אלא לבלוי"א.

גם יש להוכיח מתרגום התכלת בכל התרגומים הקדמונים, (יוסף בן מתתיהו ופילון, וכן עקילס שהובא בערך [שדך עיינין ועדך אייריין] ותרגום השבעים). שחיו בזמן שנהגה תכלת בישראל וראו אותה וכולם כאחד תרגמוהו יקינטוס, אשר פירושו יתכן להיות כחול או סגול, אך בשום פנים לא ירוק ולא מעורב בירוק. (עי' הערה 73). וכמו"כ כתבו שהיה צבעו דומה לאויר, (השוה למש"כ רמב"ן כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא, דהאוייר הרחוק נראה בגוון החכלת) ובמקל"א כתב יוסף בן מתתיהו שהוא מציין לכפת השמים. (פילון- חיי משה ספר ג' ספור 3, יוסף בן מתתיהו- תולדות מלחמת היסודים ספר ה, פקד ה, ד, וקדמוניות היסודים ספר ג' בתיאור משילי של כה"ג). וזה מפקיע את הסגול. ואמנם חז"ל גם כתבו דומה לרקיע, אך בדברי חז"ל אפשר לדחוק ולתלות סוד ורמזים ודמיון רחוק, אך גבי הסופרים שבאו לתאר תיאור פשוט א"א לומר כן.

[וכן מסורת כל הדורות שהתכלת כחול. ואף בזמן הראדזינער, ואף שמענו מי שנחלק עליו בזה. ופוק חזי דמחמת דבר זה דחה ה"תפא"ר (ריש שבת, קפת תהילים, נבדק קדש) דברי גזעניוס בזהווי החילון כיון ש"ל מחמת זה שהתכלת הוא סגול וכל ה"תפא"ר שהוא נגד קבלתניו שהתכלת הוא בלוי"א. וכן הגר"א הרצוג סבר לדחות מחמת זה את זיהוי הפרופור"א (אילו לא היה אפשר לעשות ממנו כחול).

וחלילה לומר, דכיון שהראשונים לא ידעוהו כתבו דמיונות שוא ותוהו. דודאי לא הוא אמרי מידי אם לא שהיה בידם דבר הברור. וכ"ש בדברי הראשונים כהרמב"ם דכתבו פסקיהם אף בהלכתא למשיחא ודאי לא היו מוציאים הוראה שיש בה תקלה, אי לא דברירא ליה מילתא במסורת ידועה. (וזו א"צ לפנים ולא והצרכתי לכך אלמלא שמעתי מי שאומר כן).

והמפרש בדברי הרמב"ם דפתוך שבכחול הוא פתוך באדום, (שי' מהרי" קוקסם ה' כלי המקדש ח' י"ג) ודאי לא בא לחלוק אלא לפרש, והא הרמב"ם עצמו כתב שהוא כעצם השמים וכרקיע הנראה לעין. ואולי ר"ל שע"י תערוכת מעט אדום בכחול, נעשה מראהו חזק יותר, אך עדיין הוא כגוון שמים. [וא"ש טפי ע"פ מש"כ לעיל דפירוש כחול אינו על הגוון אלא הוא שם חומר שכוחלין בו העינים, (עי' לעיל ד"ה גם רש"י וכן בהערה 47) ואתא למימר שאינו בהיר כ"כ כמראה הרקיע, אלא שהאדום נותן בו יותר חוזק וכמ"ש לקמן (אות כז ד"ה ויש להוכיח) מרש"י והריטב"א, שהתכלת חזק יותר מרקיע]. ובאמת בכחול של הפרופור"א יש בו גם תערוכת אדום מעט מאוד שאינו ניכר בגוון, אך יתכן שמוסיף בחוזקו. ומ"מ ר"א בן הרמב"ם כבר פירש (המספיק לשני' ה', שמת כה, ד), דהפתוך היינו פתוך בלבן. ולדבריו 'הפתוך' אתא לאפוקי מהנוטה לשחור.

עוד יש להוסיף דאחר דנתברר לנו שהפרופור"א הוא חילון התכלת, א"כ דוחק לומר שצבע שהוא מוציא באופן הרגיל, לא יהיה צבע כשר ורק גוון היוצא לעתים רחוקות (גר"ן, ואפשר דק ע"י הסממנין נעשה), או כשעשאו באפילה (סגול) יהיה הגוון הכשר בו. (ולא נזכר בדברי חז"ל בשום מקום).

⁷⁷ דפרש"י בכל מקום "צבע הוא שדומה לתכלת" (כ"כ גם בב"ב פ"ג): דלא איירי בענין זיוף התכלת (כלל) ומקורו מהא דמשמע בגמ' דאין מכיר בו אלא הקב"ה לבדו ואנו יודעים שהקלא אילן הוא צבע האינדג'לו (לעיל הערה 13) הובא דברי הראשונים בזה. וראיתי מי שרצה לדחוק לשונות חז"ל בכל מקום ולומר דבקלא אילן ערבו גם אדום ור"ל בכונת הספרי (של קט) "הרי אני נותן צבעונים וקלא אילן והם

בענין זיהוי חילזון התכלת

אך לגבי מידת עמקותו הרי הדבר תלוי בכמות ריכוזו של החומר (ומשתנה לפי כמות המים והצמר ומשך זמן השרייתם). וכבר כתב רדב"ז (פ"ת ד"ה ס"י נח) שאין החוזק המדויק מעכב, ועיי"ש דמוכח כן מהסוגי' במנחות⁷⁸. ולא מצאנו מי שחלק עליו בזה. ומילתא דמסתברא הוא שלא נשתנה שם הגוון משום שינוי עמקותו, ובודאי עדיין כולם קרויים תכלת.

וכדברי רדב"ז עולה מדברי תוס' (מנחות מ"ג: ד"ה משום) דמפרשי הא דטעמה פסלה, דהיינו שצבע את אותו הצמר ב' פעמים, וס"ל דאפילו צבע מאה פעמים לשמה זעג"ז כשר, ואף דודאי הצבע נעשה עמוק יותר בכל צביעה וצביעה שמוסיפים עליו. (ואם נפרש דכוונתם שמשמש בירה ק' פעמים, נמי יש להוכיח כן. דהא באופן כזה משתנית הצביעה מאוד ונעשה דהוי ביותר, ובכ"ז מכשיר בין את הצביעה הראשונה ובין את הצביעה האחרונה, אף שהם שונים מאוד בחוזק הגוון).

ואף לפירש"י יש להוכיח מהא דאיכא למ"ד דמראה שני כשר⁷⁹ (מנחות מ"ג) [ואף מאן דפליג שם לא פליג אלא במראה שני, אך מראה ראשון באותו גוון, כשר]. ורחוק הדבר מאוד, שנבוא לחדש מדעתנו חומרא חדשה דאתיא לידי קולא לבטל המצוה, ונאמר שהחוזק המדויק מעכב. ולא ראו חז"ל לכתוב כן בשום

דומים לתכלת" שהוא צובע בצבעונין מעורבים בקלא אילן. אך דעת לנבון נקל דאי לשון קלא אילן כולל בו אדום לא היה צ"ל בספרי צבעונין כלל, שהרי הוא כלול בלשון קלא אילן, וא"כ ממקום שבאח מהספרי גופיה מוכח דע"כ לשון קלא אילן המוזכר בכל דוכתי הוא הכחול לבדו. ומש"כ בספרי צבעונין וקלא אילן, או או קתני. וכן משמע הלשון הריני נותן וכו' ולא הריני צובע, ופשיטא דלא אתא אלמד כאן אופני תעשיית הצבע, רק מדבר על ההטלה בטלית, שיתן אותם במקום תכלת. וא"כ הוא מדבר על חוטים צבעוניים וחוטיו קלא אילן. וכ"מ קצת מדמסיים ביה בלשון רבים 'והם' דומים לתכלת, הרי שמדבר על כמה אופני זיוף ולא על תרכובת אחת של צבע, שהינן מתערובות. גם לשון צבעונין בכ"מ בדברי חז"ל, קאי רק על הצמר הצבוע, בחוט או בבגד. ולא על חומר הצבע עצמו, שהוא נקרא בלשון חז"ל בכל מקום צבע ובלשון רבים צבעים ולא צבעוניים. ומ"מ ככולי הש"ס דלא הוזכר אלא קלא אילן לבדו א"א לומר יגיד עליו רעו ונלמד מהספרי שכוונתם ע"י עירוב צבעונים אחרים, דבשום מקום לא אשכחן כן בכע"ז שלא הוזכר כלל בש"ס. ועוד יש לדקדק מהא דמנחות (מ"א): דאסור להטיל קלא אילן במקום חוטי לבן, שמה יחליפום בתכלת. ושם לא איירי כשבא לזיוף התכלת, וא"כ לדבריהם לא היה לאסור אלא כשמשנה צבעו ע"י התערובת ולא בסתם קלא אילן שהוא האינדג'ו כמ"ש הראשונים. וכן יש להוכיח מהרמב"ם שכתב "באיסטים או בשאר משחיר" ונראים דבריו דקאי על לשון הספרי קלא אילן וצבעונין, וחזינו לדעתיה דדברי הספרי או או קתני. ובלא"ה יש להוכיח מעצם דבריו, מדפסל אף כשצבעו באיסטיס לבדו, משום שאינו מחילזון ולא משום שאינו כעין התכלת. (ובאיסטיס אין תערובת אדום כלל ולא הזכיר שום עירוב צבע אחר שמוסיפים בו).

ומה שלא הוזכר צבעונים בכ"מ שדיברו בש"ס על קלא אילן, היינו משום דלא איירי על עצם הדין דבעינן דם חילזון, אלא על הרמאים שמרמים ע"י הקלא אילן. והרמאים לא השתמשו אלא בקלא אילן שהוא דומה לתכלת גם בטבעו ולא רק בצבעו. ואילו שאר צבעונין רק צבעם דומה, אך ע"י בדיקה אפשר לגלות בקל שאינם מן החילזון ולכן לא מצי' כ"כ לרמות בהם. אך הרמב"ם מדבר בעצם הדין דבעינן מן החילזון ולכן הזכיר גם שאר צבעונים.

⁷⁸ דאמרין שם (מנחות נ"ג) "היכא דבדקנא בדבד יצחק בריה דרב יהודה לא איפרד חזותיה כשרה איפרד חזותיה בדקינן לה בדבד אדא בחמירא ארכסא אישתני למעלותא כשרה לגריעותא פסולה" הרי דאף שנשתנה צבעו בכמה פנים למעלותא ולגריעותא אכתי בכשרותו קאי.

⁷⁹ ומראה שני היינו צבע שכבר נשתמשו בו והוא צבע חלש יותר, דקרינן ליה 'מראה' שני דהיינו שהחילזוק ביניהם הוא במראהו של הצבע. וכן אי' בפירוש הגר"א לישעיה (א, יח) עה"פ אם יהיו חטאיכם כשנים, שכ' שם (לגבי תולעת שני) שמראה שני הוא חלש יותר.

מקום. לוכיון שחזק הגוון משתנה לפי יחס הצמר נגד הצבע ואף הוא משתנה מחילון לחילון פשוט שא"א לצמצם, א"כ ודאי היה שכיח גם בזמנם שיהיו כמה דרגות בחזק הצבע, וכמ"ש פליניוס. ולא מצינו שהלכו אצל חכם להראות עין הצמר אי כשר לתכלת]. ומ"מ בין לגבי הגוון ובין לגבי עמקותו, בכל מקום שיש דין גוון מדויק נתנו חז"ל את ההגדרות בו, כאדום של מראות הדמים (ספיק דדה), ולובן מראות נגעים (ריש געיס). וא"כ גם בזה היו כותבים הגדרה מדויקת, שמלבד שהוא נוגע לקיום מ"ע דציצית עוד יתכן שיהיה בו חשש שעטנז דאורייתא. ואף הראשונים שבאו להגדיר את עין הצבע לא אמרו ולא כלום אילו היה דין בהגדרה מדויקת דהא ים ורקיע גווניהם משתנים ממקום למקום ומשעה לשעה, ואף מראה הנקרא בלו"י יש בו גוונים הרבה. והמהרי"ל כתב דבקל אפשר לעשות תכלת, ולא העלה חשש שלא נדע את הגוון המדויק. ובשאר מקומות בכל התורה כולה אין דין של גוון מדויק, בכל מקום שצריך צבע מסוים. כגון באדמימות הפרה ולשון של זהורית וכן במשכן לא מצינו שנאמר גדר עמקות האודם שבארגמן ותולעת שני ועורות אלים מאדמים. ובנדה שנאמר בו דקדוקים במראה האדום שבו, אינו אלא לגלות איזה מין דם הוא, דהתורה לא אמרה דאדום מטמא, דינא דכל שהוא אדום בכלל. ובנגעים נמי לא נאמר דקדוק הגוון אלא בלבן (ומילפוטא דקרא), אך לא לגבי הירוק והאדום והשחור שבו. וכן בתפילין אף ד"א דלכתחילה יהיו שחורות כעורב עי' בבאורא"ל (ג' ד' הלשון) דכל מראה הקרוי שחור כשר ואפי' מראה בלו"י.

80

גם אין לומר דהכחול העמוק קרוי שחור והבהיר קרוי ירוק ותרי גוויני נינהו ולכן לא הוצרכו לפרש. דהא רש"י אף שנקט לגבי התכלת את דוגמת הרקיע המשחיר מ"מ קורא לו ירוק, וכן הבאנו לעיל מצבירו בספר האורה (ח' ק' פס' עריפת) בענין ריאה דדמיא לכוהל "ריאה שהוא אדומה כדם או ירוקה אם דומה לכוהל שחור ולא שחור ממש כשירה" הרי דמכנה ליה לאותו כחול גם בשם ירוק וגם בשם שחור וגם הרמב"ם דנקט הדוגמא כעצם השמים קוראהו שחור, וחזינו דהשמות שחור וירוק אינם בדקדוק (וע' לעיל הערה 76 ד"ה ג' רש"י במ"ש שם לגבי הכחול דבמקרא כ' רש"י שאינו שחור ובמקרא כתב שהוא שחור) וכל גוויני הכחול (בל"י) בין עמוק ובין דיהה הימנו קרויים בדברי הראשונים בשם תכלת.

וראית מי שכתב שאין לנו התושבע"פ בענין זה ור"ל דשמא יש דין שאינו ידוע לנו בצורת מלאכת הצביעה, או דבעינן גוון מסוים מאוד דלא ידעינן ליה. ותימה הוא מהי"ל לחשוש לדבר כזה שלא נזכר בתלמוד בבלי וירושלמי, והא רבינא ורב אשי סוף הוראה ואין מחדשים דבר אחריהם שלא נרמז בש"ס ובברייתות. [כדחזינו דאף כשגדולי העולם חידשו הלכה ע"פ קבלת אבות כגון ס' ריבוא לרה"ר צווחו בה קמאי היאך חידשו דבר שלא נזכר בש"ס] וא"כ איך נבוא לחשוש שמא יש דין חדש שלא נזכר בש"ס. ואף אם היתה טענה זו נכונה כלפי דבר כדוגמת מצוות התלויות בארץ שלא נידונו הלכותיהם לגמרי בש"ס, (וגם בזה רק לחומרא ולא להקל מקיים מ"ע) מ"מ ודאי לא שייך במצוה זו שדובר בה הרבה בש"ס שנחדש לנו פסוק מן המצוה, דשמא יש הלכה שלא הוזכרה כלל בשום מקום שיש דין מסוים בצורת הצביעה או שיש דין בגוון מדויק שלא נתברר לנו. (אמנם אילו לא ידענו מהו הגוון כלל היה בזה טענה, אך כאן הגוון כבר נדע בראיות ברורות כדלעיל, ובאנו להוסיף שיש דין מסוים בחזק הצבע, שהוא תלוי בכמות הצבע ולא במהותו).

וכן מוכח מהראשונים שתיארו הצבע בדימויים ובלשונות לע"ז וגדולה מזו לשון הרמב"ם שכתב שהוא כעצם השמים ושהוא פתוך שבכחל ופירשו ר"א בנו, שהוא פתוך בלובן ולא הגדיר כלל, כמה יהיה מן הכחול וכמה מהלבן. (עי' הל' טומאת צרעת ו', ד', כמה דקדק בדבריו להעמיד הגוון בברייתא דאין נוהג בזה"ז) ואף לא אחד מהם העלה שום ספק בענין חזון המצוה. והמהרי"ל שכתב דבקל אפשר לעשות תכלת, ולא העלה חשש שלא נדע את הגוון המדויק, וא"א לעשות תכלת.

בענין זיהוי חילזון התכלת

ועוד יש להוכיח כדברי רדב"ז, - שאין דרגת כהותו של הכחול מוכרח שיהא כעין הרקיע בדקדוק, - מהצד השווה שיש בין ים לרקיע. דבגמ' הוזכר דהתכלת דומה לים וים לרקיע, וברמב"ם הוזכר רק רקיע, (וכן יש מן המדרשים שהובא בהם כהרמב"ם שתכלת דומה לרקיע) ועל כרחך דס"ל לרמב"ם שאין זה סותר מש"כ בגמ' שהוא דומה לים, והיינו משום דגוון שניהם כחול, ומשתנים רק בדרגת הכהות שבהם. כמ"ש רש"י (סוטה דף ט) "דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע". וכע"ז כתב הריטב"א (חולין פט) "שאין תכלת דומה לרקיע ממש אלא שעל ידי שהתכלת דומה לים קצת והים דומה לרקיע קצת נראה שהתכלת דומה לרקיע". (וכעין מש"כ החכ"צ (ס' יז) דדומה אינו ממש כמותו, אלא דומה לו. ולא פליגי על כל הראשונים דס"ל שתכלת הוא בלוי"א, שהם מדברים על דרגת כהותו ולא על עצם הגוון, שזהו החילוק שבין גוון הים לגוון הרקיע, שבד"כ השינוי ביניהם הוא רק בדרגת הכהות. ורש"י עצמו הרי כתב דתכלת הוא כרקיע המשחיר לעת ערב (שהוא בלוי"א) וכן דעת הריטב"א (פסחים ט) שהוא בלוי"א).

ונקט הרמב"ם רקיע ולא ים, דבים איכא למיטעי, שפעמים הוא ירוק-גריין. ואף דגם ברקיע יש שינוי בגווניו, ע"ז כתב כרקיע בטוהרו של יום, ואף שמידת כהותו משתנה ממקום למקום, מ"מ הגוון עצמו אינו משתנה. ומ"מ אין זה ענין לזיהוי החילזון, אלא לברר היאך לעשות בו. (ואין בהעלאת צדדים אחרים בענין הזה כדי לפטור מקיום המצוה, כיון שאפשר לעשותו דיהא או עמוק הימנו⁸¹ ובכמה גוונים (כטורקז וסגול). והמסתפק יש לו לברר ענין זה ככל נושא בתורה, מדברי חז"ל והראשונים ואף אם דעתו שנחלקו בו ראשונים יש להכריעו בכללי ההלכה). והרוצה לומר כי מראה הרקיע בטוהרו הוא דהה יותר מהכחול הממוצע, יכול לעשות צבע בהיר יותר. (אי נימא שהרקיע דהה שבכחול. אך הא וודאי כל שהוא כעין הרקיע בטוהרו באיזה מקום ובכל זמן שהוא, סגי בהכי. שהרי הרמב"ם אינו מגדיר מקום וזמן מסוים דווקא, ורקיע הנקי מאבק ועשן כיום צח בימות הגשמים נמי בכלל זה (כלשון נבד' קידוש' ית. צ). ומי"מ ודאי אי"צ שיהיה בהיר כ"כ כרקיע שבמקומינו שהוא מלוכלך ביותר באבק ועשן. אך באמת נראה דאין בזה טענה כלל, כיון שמה שכתבו כמראה הרקיע הוא להסביר שהגוון הוא כחול טהור (ללא ירוק או אדום). ואין בידינו דוגמא אחרת להסביר מהו צבע כחול, אלא רקיע וים (וכמ"ש לעיל דכיון דגבי ים אפשר לטעות בו ג"כ למראה גריין, לכך נקטו לשון כעין הרקיע), ולא באו להעיד על מידת החוזק שלו.

⁸¹ והבל הוא לומר דכיון שהוא נעשה ע"י שינוי יחס צבע - צמר א"ז חשוב שהוא בהיר, שהרי כל דבר בהיר הוא משום שאין כולו צבע ומה לי אי תערובת הבהירות היא מהדם עצמו, או שהיא מן הצמר. ובכל דיני התורה אנו מתייחסים ע"פ המראה הנראה לעינים. ומ"מ בכל אופן שבעולם צבעו הטבעי של הצמר, ישפיע על הגוון הסופי שלו אחר הצביעה.

אופן הצביעה והסממנים

כח. "האי תכילתא היכי צבעיתו לה"

שאלה: מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א בתשובתו מביא מה"ישועות מלכו" דיש מחלוקת הראשונים אם הסממנים שמעריבים הם בתוך היורה או רק בצמר ואיך נכריע בזה"ז. ועוד יש לברר, מנלן אלו הם הסממנים הנצרכים לתכלת. תשובה: גם טענה זו לא שייכא אלא כלפי הדיונון שעליו דיבר ה"ישועות מלכו" ולא כלפי הפורפור"א וכמו שיבואר.

דאמרין במנחות (מב:) "א"ל אביי לר' שמואל ברבי יהודה הא תכילתא היכי צבעיתו לה א"ל מייתנין דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה ומרתחינן ליה ופרש"י "כדרך הצובעים ששורין אותו בצריף" (כג"י תוס' והגה' צ"ק שם) והק' שם בתוס' דבר תימה הוא היאך מערב שום דבר בהדי תכלת ושמא עם הסממנין נקרא תכלת ובקונטרס פ"י לשרות בהן כדרך הצובעין ששורין אותו בצריף. ויש להסתפק, אי כוונתו לדעת רש"י הסממנים הם דווקא דבר שאינו נותן בו צבע (ואז נימא דהצריף"ה הני"ל הוא חומר עזר לצביעה, אך אינו משנה הגוון⁸²), או דס"ל דדעת רש"י נמי כוותיה, דלא איכפת ליה שהסממנים יתנו בו צבע, (ואז נימא דהצריף"ה הוא חומר צובע)⁸³. ומ"מ לדעת תוס' לא איכפת לן בהכי. ולתרוייהו לא נאמר שום דין איזה סממנים רשאים ליתן בו. (אמנם גם לתוס' דלא איכפ"ל אילו הסממנים משנים הצבע, מ"מ ודאי צריך שישאר גוון תכלת ולא ישתנה). וברמב"ם (ב, ג) "ונותנין את הדם ליורה ונותנין עמו סממנין כמו הקמוניא וכיו"ב כדרך שהצבעין עושין" ולא כ' איזה סממנים, ומשמע דבכל שיעשו הצבָעים שרי, משום דענינם רק להתפיס הצבע ולא איכפ"ל צורת עשייתו. והנה בחילזון זה א"ש לכו"ע בין לרש"י, בין לתוס' ובין להרמב"ם. כיון דאין הסממנים נותנים בו את הצבע כלל, אלא מסייעים להמסת הדם ואינם נשארים בצמר כלל. (ודלא כשאר מיני הצובעין שנשאר שריד גם מהסממנים) וממילא ודאי בזה לא איכפ"ל במיני הסממנים וצורת הצביעה.

ובישועות מלכו כתב תוס' פירשו ברש"י דהסממנים ניתנים רק בבגד ולא בתוך היורה. והוא דבר תימה לומר כן דהא מפורש בגמרא מייתנין דם חלזון

⁸² אשר כע"ז כתב רש"י (כתובות עט:): "מחפורת של צריף אלו"ם בלע"ז צובעין בהן בגדים ומשי" ויש לדון אי כוונתו שצובעים על ידיהם או שהם גופייהו משמשים לצבע. וברבינו בחיי (ש"ח טו, לה) "ושורין אותו צמר תחלה בסיד ואחר כך מכבסין אותו עד שיהיה נקי ומטילין ביורה רותחת הדם ההוא והצמר עם סמנין כמו אהל וצריף כדרך שעושין הצבעין כדי שיקלוט הצמר את העין". הרי שתפקידו של הצריף הזה הוא שיקלוט העין ודרך הטלתו היא לתוך היורה. (ובודאי אין מחלוקת הראשונים מה היא דרך הצובעים, וע"כ דלא כמו שפירש הישועות מלכו בדברי תוס' בדעת רש"י דהצריף"ה ניתן רק בצמר ולא ביורה עם הצבע).

⁸³ ונראה להוכיח דעת רש"י שגוון התכלת בצמר הוא רק מהחילזון ולא מהסממנים (וכהבנת הישועות מלכו בדעתו), ממש"כ רש"י (חולין פט.) "ומראית דמו דומה לים". ולכא"ו מקורו ממה שמצאנו כלפי התכלת עצמה שמראיתה דומה לים. וא"כ חזין דס"ל דגוון דמו של החילזון הוא כמו גוון התכלת עצמה ואין הסממנים משנים בה את הגוון.

בענין זיהוי חילזון התכלת

וסמנין ורמינן להו ביורה, הרי להדיא דאף את הסממנים יהבינן ביורה. ואף לפי הבנתו בפירוש דברי התוס' אי"צ לומר כן, דאף אי נותנים הסממנים לתוך היורה (וכמש"כ בהערה 82 מדברי רבינו בחיי), מ"מ אפשר שתוס' הבינו מדבריו שהסממנים הללו אינם לצורך נתינת צבע אלא רק כדי שיקלוט העין. ונראה דמה שהביאו לבאר כך הוא הגירסא שהיתה לפניו ברש"י "דרך הצובעים לשרות בגדים בצריף", ומשמע ליה דהשריה היא רק בבגד ולא בצבע עצמו. אך באמת גירסת תוס' ברש"י אינה כן, אלא "כדרך הצבעין לשרות אותו בצריף" והיינו עם הצבע. (וכהגהות צ"ק שם). ומ"מ גם הישועות מלכו ביאר טעמו של דבר שצריכים שלא יהיו הסממנים ביורה, משום מה שכתב שם תוס', שלא יהיה הצבע מורכב מעוד דבר חוץ מדם חלזון. וא"כ בצביעת הפורפור"א אי"ש לכו"ע וכמ"ש לעיל, כיון דאין הסממנים נותנים בו את הצבע כלל אלא מסייעים בהתפסתו בצמר. וכל דבריו לא איירי אלא גבי הדיונון, שבו הגוון משתנה ע"י הסממנים.

כט. העמדת היורה בחמה

שאלה: בגמ' (מנחות מב:) לא הוזכר במלאכת עשייתו, שצריכים להניחו בשמש. תשובה: א. גם בלא העמדתו בחוץ, בכמות קטנה מספיק לו אור היום שבתוך החדר כדי להעשות כחול, אלא שהוא לוקח יותר זמן, (וכבר הוזכר בספרי היוונים שהיה תהליך הצביעה נמשך כמה ימים). ולאחרונה נתברר שיש דרך לעשותו ע"י הרתחת היורה על האש בתהליך המסת הדם. ובד"כ גם ע"י שטיפת הצמר ברותחין אח"כ (ואפי' ע"י אדים בעלמא) הופך לכחול. וא"כ היו צריכים לעשות תחבולות כדי לצבוע סגול ולא בשביל צביעת התכלת. ואפשר שזה מה שחידש רב שמואל בר יהודה שם במלאכת הצביעה, דבעי להרתיחו עם הסממנים. ואולי נתקשה בזה אב"י, כיון שהוא שונה ממלאכת צביעת הקלא אילן שאי"צ רתיחה, (כיון שאין בו אדום שצריכים להוציאו). ב. לפמש"כ סטראבו"ן על הריח הרע שהיה בצור ממלאכת הצביעה, נראה שהצביעה בזמנם היתה בחוץ, לפיכך תמיד היתה להם קרינת השמש אף בלא שכיוונו לכך. (גם שמעתי שמבתי הצביעה שנמצאו נראה שהיתה מלאכתם תחת כיפת השמים).

ג. בגמ' משמע דלא באו ללמד כל מלאכת הצביעה לְצַבְעִים. דהא לא הוזכר איזה סממנים מערבים בו, והיינו משום דאינו מעכב כמ"ש לעיל, והעיקר בזה להגיע לגוון הסופי בכל דרך שתהיה ולכך גם לא הוצרכו לכתוב פרט זה. [ולא באו אלא משום איזה פרט מסוים, אולי לענין הטעימה או לזה שעושים אותו בסממנים (או כמ"ש לעיל דבעינן להרתיחו ולא סגי בחימום כמו בקלא אילן). ואפשר דשאלתו היתה על דינים המיוחדים שצריכים להקפיד במלאכת צביעתו וכדאמרין שם ש"מ תלת וכו']

הערות מכמה סוגיות

שאלה: יש מקשים דברייטא בשבת (פס) הצד חילזון והפוצעו חייב שתיים ובגמ' אמרי' דהיינו משום צידה ולא משום חבלה. והפורפור"א שהוא עומד במקומו ולא עביד לרבווי, הו"ל כצבי חגור שאין מחייבים על צידתו (פסח קו). תשובה: אמרינן בביצה (כד) היכי דמי מחוסר צידה אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל כל שאומר הבא מצודה ונצודנו. וא"כ הפורפור"א הזה, כיון שהוא נמצא במעמקים, מקום שאין יד אדם משגת אותו ואף הוא נסתר שאין מבחינים בו בקל ואינו ניצוד רק ע"י פיתיון שמניחים לו ברשתות, הוא בכלל "הבא מצודה ונצודנו" דחשיב צידה. ולא דמי לצבי שבור או לאוויזים ותרגולים שברשותו, דהתם גם בלא צידתו היה עומד ברשותו. אבל הכא בלא צידה אינו עומד לשימוש של האדם. (כיום יש צדים אותו אפ"י בצלילה, אך בד"כ נצרכים לשם כך לאמצעי צלילה מיוחדים שלא היו בזמנם, וגם בזה אפ"י דלא חשיב מטי ליה בחד שיחיא, מחמת הסתרתו, שהוא נראה כסלעי הים ואינו ניכר).

והרי להדיא אי' בפ"י הראב"ד לספר יצירה, שהחילזון הוא עומד במקום אחד, וע"כ צריכים אנו לפרש דעת המחייבים על צידתו כנ"ל. וגדולה מזו כתב רש"י (חגיגה יא) לגבי חומט של ח' שרצים, "אומר אני שהוא מין שרץ שקורין לימצ"א הגדל בקליפה ההולכת ומעגלת תמיד כל כמה שגדל וכו' ". והיינו חילזון של יבשה, דהא חילזון של ים הוא שרץ המים, וח' שרצים הם מהשורץ על הארץ. וא"כ אפ"י חילזון של יבשה שאינו מסתתר כלל יש בו צידה, דהא אמרינן במשנה (פסח קז) "שמנה שרצים האמורים בתורה הצדן והחובל בהן חייב" ואף שהוא ניצוד ועומד. (וכן נקט הגר"ש אלשיך לנכס כדברי רש"י הובא באורחות שנת פ"ד, הערה כא) ⁸⁴. וצריך לחלק בזה בינו לבין צבי חגור, דצידה לא הוי אלא במקום ששוללים את חירותו של הבע"ח ⁸⁵, ואילו צבי חגור או חולה שכבר נשללה חירותו ממנו ע"י חוליו, תו אין מוסיף בו צידה. אך במקום כזה שהוא חי בצורתו הטבעית, אזי הבאתו לתנאי שבי, חשיבא צידה.

וא"ש טובא דלפ"ז אפשר לבאר מחלוקתם של הבבלי והירושלמי [שהביא בתוס' (פסח פה) דבירושלמי אי' שהצד חילזון פטור] בבריה כזו שהיא קצת

⁸⁴ ובאג"ט (פסח יא) "וגדולה מזה שהצד דגים מתוך הנהר אפשר דחייב". וא"כ כ"ש בזה, שיכול להלך וגם הוא נסתר ע"י צורתו הדומה לסלעי הים ובצבעו הדומה לים. אמנם התור"י (חגיגה יא) פליג על רש"י ולדידה יש לחלקו מחלזונות של יבשה כדלעיל.

⁸⁵ ובבה"ל (פי שם) כתב, דבב"י משמע דס"ל לר"ח דבצידת צבי החולה מחמת אובצנא, אף דאין יכול לזוז ממקומו, חשיבא צידה. והקשה, כיון דאין יכול לברוח מ"ש מצבי חגור. ואין לומר דמשום שעתיד להיות בריא לאחר זמן, דמ"ש מחגבים בשעת הטל דאמרינן דהצדן פטור (פסח קז). ולהאמור שמעתי ליישב (בשם הגרמ"מ קרפ שליט"א) דבע"ח שהוא בצורתו הטבעית שייך בו צידה, אף אם השתא אין יכול לברוח. ורק במקום שחל בו שינוי מצורתו הטבעית חשיב שהוא כבר ניצוד ועומד. ולכן מחמת אובצנא שהוא עייפות בעלמא, חשיב צורת חייו הטבעית יותר מחגבים בשעת הטל או צבי חולה. ויל"ע דלא א"ש עם דברי אלעזר בן מהבאי, דחגבים בשעת השרב, אם מקלחות פטור והיינו משום דצידתם פשוטה ואף דחגבים חיים בצורתם הטבעית. אך י"ל דר"ח לטעמיה דפי' שם דענין מקלחות, דמפיקם ע"י הקילוח וא"כ שוב אפ"ל דחשיבי ניצודים כיון דאינם בכחם לפי טבעם.

בענין זיהוי חילזון התכלת

ניצודת ועומדת אם תפיסתה חשיבא צידה. **ואדרבה** יש לדקדק מהא, שהוא קצת ניצוד ועומד, דלא מסתבר שנחלקו במציאות. וא"כ יש בזה סימן נוסף המתקיים בחילזון זה. (שטבע חילזון זה, שעומד בד"כ בלא תנועה).⁸⁶

לא. והפוצעו

שאלה: לדעת רבי יהודה (שבת טז.) הפוצע את החילזון חייב משום מפרק, ומפרק שיעורו גרוגרת ואילו בחילזון הזה אין בדמו גרוגרת. **תשובה:** קושיה זו אינה אלא לדעת הרמב"ם דחובל שיעורו גרוגרת. אך כבר כתב הכס"מ שם (שבת טז. ז.) דגם לדידה אין שיעור זה אלא בדם שראוי ללפת בו הפת, דבזה שיעורו כאוכלין (וכדאמרי' בגמ' בחובל וצריך לכלבו). אך לא נאמר שיעור זה אלא באוכלים ולא במיני הצובעין. ועי"ל ע"פ מה שהביאו הרבה מהאחרונים דברי מהר"ם בנעט (מגן אבות ד"ה השהט) ליישב מה שמקשים על דברי הרמב"ם, מהא דבמילה ליכא גרוגרת ואפ"ה איצטריך קרא להתירה בשבת. ועי"ז כתב מהר"ם בנעט, דמשום חשיבות המצוה שיעורו פחות. וה"נ נימא דדם חילזון חשיב, וכדאמרין לגבי הוצאה דשיעורא דארגמן בכלשהו (שבת טז.). (ושם רצה לומר דחילזון איירי דווקא בדליכא גרוגרת, ומיישב בזה קושיה אחרת שהוקשה לו בסוגי' עיי"ש סוה"ד). ועי' לעיל הערה 12 בענין סוגית הגמ' דפסי"ר דלא ניחא ליה בפציעת החילזון.

לב. מן המותר בפ"ז

שאלה: איך הותר תכלת במשכן, והא לא הוכשרו למלאכ"ש אלא עור בהמה טהורה בלבד (שבת כח.). והפורפור"א הוא שרץ המים טמא. **תשובה:** דבר זה אינו קשה על זיהוי הפורפור"א דווקא, דהא להדיא כתבו הראשונים שהחילזון הוא תולעת. (רש"י סנהדרין לא. ראב"ה שבת קלז. ר"ש וראב"ד ח"כ מלוע פסחא א', יד, וכו' דברי היטב"א (שבת טז.). גמ' הרא"ה והרמב"ן ח"ל ורשב"א ז"ל גמ' רבו רבנו הגדול ז"ל פירש דשאי חלזן שאינו צלל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שגאשפות). ומדברי כולם נלמד דאין לו סנפיר וקשקשת ואינו כשר. וכן משמעות הפשוטה בגמ' בבכורות, דחלזון הוא כצורת נחש. (בכורות לז. ורש"י ויקרא כא. טז.) וה"ה דיש להקשות כן לגבי ארגמן, (בין אם הוא מפורפור"א ובין לדעת הרמב"ם (פיה"ט כלאים ט. א.) שהוא הצמר הצבוע ב"לד"). שזה מין תולעת ידועה בהודו הנקראת Lakshedia lacca. וכן תולעת שני שהיא ודאי תולעת והיא ידועה, וכתב הרמב"ם (סע) שהיא הקרמז וכ"כ ר"ש וראב"ד (ח"כ

⁸⁶ ויש מקשים דמין דרדך צידתו ברשת כמבואר בגמ', א"כ אין חייב אלא אי בשעת פריסתו ילכוד כמבואר בתוס' (שבת טז.), ואין מצוי בפורפור"א שיהיה כן. אך אין זו קושיה של כלום דהתם לא איירי במקום שמוציא את הרשת אלא כשנשארו לכוד בתוך הרשת, אך כשצורת הצידה היא ע"י הוצאת הרשת מן הים בהא ודאי הוצאתו זו היא צידתו, ועד שאין מוציא הרשת מן המים אכתי אין צידתו גמורה. ובלא"ה נמי הו' אפשר לאוקמי הא דצד חילזון חייב, כשצד בידו. ועוד יש לחלק דתוס' כתבו דקושיתם שם משום דאינו יודע אם יצוד, אך במקום שצידתו ודאית וכמו שמצוי בצידת הפורפור"א (כשמיניו במקום שמצויים חלזונות) בהא ודאי יתחייב אפי' על פריסת המצודה.

חותם של זהב

ועוד. (ואמנם רבינו בחיי כ' שצובעים בגרגרים, שהתולעת בתוכם ולא בגוף התולעת, אך היום ידוע, כי הגרגרים הנ"ל הם הכנימות האמהות, שגם הם שרצים האסורים. וכ"כ מהר"י אברבנאל (שמות כ"א ה-ט) שהתולעת שני מתולעים ממש).

וכתבו האחרונים דדין זה אינו אלא בעור שהוא עיקר הדבר, אך צבע חזותא בעלמא הוא וחזותא לאו מילתא היא. (עי' מ"ב תנינא אר"ה ג' והת"ס יו"ד ח"ב רע"ו, ובשע"ת ל"ג, ס.) וכ"מ בלשון הברייתא "לא הוכשרו וכו' אלא **עור** בהמה טהורה", דדווקא לגבי **עור קפיד**. נוכח דקדקו התוס' והרשב"א שם, והקשו על שער דאיירי ביה התם בגמ' (שבת כח), אך רש"י תירץ דהא נמי חשיב עור, דז"ק ברש"י ד"ה אלא לנכרכות (שם כח:).

עוד יליע בעיקר הדבר, אי דס חילזון דמיפקד פקיד לא דמי למי רגלים של
 חמור דמותרין והא נמי אפשר שאינו מגופו ממש והוי כפירשא בעלמא. ואפי'
 דס שרצים ממש איצטרך קרא לריבוי, ויש לדון אי דין דס הצבע של
 החילזון הוא ממש כדס גם לגבי דין זה. (ספרד ז' כתב צאנז האל הל' בלי המקדש ב.)⁸⁷

לג. **"ים כנרת דאתי מתמן תכלת"** (זוה"ק)

שאלה: בזהו"ק אי' דחילזון עולה מים כנרת (וכ"ה בדברי האריז"ל), ואילו הפורפור"א אינו ניצוד אלא בנחלת זבולון בים הגדול ובעוד מקומות בים התיכון. ואף דלא ראינו אינה ראה (דהא אף חילזון אחר לא נתגלה שם), אך אריסט"ו כתב על הפורפור"א שאינו מצוי אלא במים מלוחים, והכנרת מימיה מתוקים. ולא מסתבר שהיה החילזון מצוי בכנרת שלא כדרך טבעו בכל העולם.

תשובה: כבר נתקשה הרמ"ק בדברי הזוה"ק הללו אחר דנקט לדבר ברור דהחילון בים הגדול הוא שרוי. ובדברי חז"ל בכ"מ משמע כן. דהא אמרי' דחילון מצוי מסולמות של צור ועד חיפה (שנת כו.) ובספרי (ברכה שד) אי' שהוא בימה של חיפה (י"ג י"ב) ועוד משמע שם שהוא מצוי בין עכו לכזיב. ועוד אמרו (מגילה ו.) שקיבל זבולון החילון בנחלתו כדי שיהיה לו מעלה שאין לנפתלי, דכולן צריכין לו ע"י חילון, ואילו הכנרת הרי היא בחלקו של נפתלי ולא עוד אלא דאף שאר שבטים יכולים לצודו שם דהא "מחכין בימה של טבריה" (ב"ב פא.). ועוד דהא הזוה"ק עצמו כ' דהחילון בנחלת זבולון ואילו כנרת היא מנחת נפתלי (פד"א) ציושט וכן הוא בגמ' ב"ב פא.). ופירש הרמ"ק דברי הזוה"ק דאין כוונתו לים כנרת הגשמי אלא לספירת המלכות הנקראת ים כנרת.⁸⁸

⁸⁷ הא ודאי אין להקשות, היאך הותר לעשות מצוה מדבר טמא, דהא ודאי דחוטי משי כשרים לציצית בבגדי משי, כדאיתא במנחות (ל:).

88 והסכים בזה החיד"א ודחה להרמ"ז החלוק על הרמ"ק. ז"ל: (מת קדומים תרס"ה) "וכל זה נעלם מעיני הרב הגדול הרמ"ז שדחה דברי הרמ"ק שהחילוק בין הגדול וכתב דהיה בים כנרת ולא זכר ספרי ופסיקתא וה"מ ואכמ"ל. (ובדאי אין כוונת החיד"א לחלוק על דברי הא"י שהביא הרמ"ז שם, אלא דס"ל שהאר"י מדבר ע"פ אותם מושגים שמדבר בהם הזה"ק). ואמנם הרב יעב"ץ (מעטפת ספרים פ"ד) רצה מכח מכוש'ו לדין להגיה הגירסאות בכל לשונות הללו שבזה"ר, אך אין נראים דבריו להגיה בכמה מקומות, וגם בדברי האר"י איתא לה.

בענין זיהוי חילזון התכלת

ד. **האם יש לו גידים ועצמות**

אי' בירושלמי (פ"ק דשבת ה"ב) חזקיה אמר ההורג כינה בשבת כהורג גמל שמואל מקטע ידה וריגלה וכו' אר"ש בן חלפתא ולא מחלזון שמענו וחלזון יש לו גידים ועצמות ולא כן תני כל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר משה חדשים דמר רבי יוסי וכו'.

ונחלקו המפרשים בביאור הירושלמי דהקרנן העדה והפני משה פ"י דר"ל דלחילזון אין גידים ועצמות אך יש שפירשו דר"ל דלחילזון יש גידים ועצמות והירושלמי מוכיח דבר זה דיש לו גידים ועצמות מדחזינן שהוא חי יותר מו' חודש וכל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר מו' חדשים. ולפי"ז יש לנו לברר אם הפרופור"א הזה יש לו גידים ועצמות.

והנה אף דבאמת אף אי לית ליה גידו"ע לק"מ, דמצין לפרש כהקרנן העדה והפני משה שם. ברם אפי' אי נימא דהירושלמי ר"ל דיש לו גידו"ע, הא מהירושלמי הזה גופיה מוכח שאין לחילזון גידים ועצמות הניכרים וידועים לכל. דהא כל ראייתו שיש לחילזון גידים ועצמות, אינו משום דחזינן כן במציאות אלא משום שהוא חי יותר מו' חודש. ואנן נמי נימא הכי דהנה הפרופור"א חי ז' שנים ויש בו את אותו הכרח דקיי"ל **"כל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר מו' חדשים"**.

אך באמת כדברי הרמ"ק משמע אף בתוך דברי הזהר"ק עצמו, גם לולא כל ההוכחות מן הש"ס. דדברי הזהר (נר"ס לג יח) קיימי עה"פ "לזבולן אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהלך" וקאמר דזבולן נפיק לאגחא קרבא וע"ז אמר "בחולקיה דזבולן ימא, וכןסת ישראל אקרי ים כנרת, והכי אתחזי, בגין דהא תכלת נפיק מתמן וכו'". הרי דאיייר באותו ים דכתיב שמח זבולן בצאתך וקאמר דנפיק ביה לאגחא קרבא, דהיינו ודאי הים הגדול, שהרי הכנרת כולו בא"י ואין מקום לצאת ממנו לחו"ל. ועוד דהוכחת הזהר דנקרא אותו ים בשם ים כנרת הוא מדבר זה עצמו שהתכלת עולה משם (וכע"ז) בזוהר שלח קעה); ואי"צ לומר כן גבי ים כנרת שבטבריה שהתורה כבר קראתו ים כנרת. גם לא משמע דענינו להוכיח גבולות הנחלות, דנחלת זבולן מגעת לכנרת. ועוד דא"כ נצטרך לומר דהוכחתו מהא דחזינן שהחילזון בחלקו ולא יתכן שיהיה החילזון רק בים כנרת לבדו. וא"כ נצטרך לומר שהחילזון לא נמצא בים הגדול כלל. וזה לא יתכן, דהא בנביאים משמע דהיה מצוי בא"י אלושה (איטליה) ובצור (יחזקאל כ"ז). דה"פ ז' ו' והיה לישראל תכלת ביציאת מצרים כדא"י בקרא (שמות ל"ב, כ"ג). ועוד דבתחילה קאמר דבחולקיה ימא, ולאחמ"כ אמר דקרי ליה ים כנרת, ומשמע דמדבר באותו ים דאיייר ביה בתחילה והיינו אותו ים שידוע שהוא בחלקו של זבולן שהוא הים הגדול דמפורש בקרא.

ובמק"א א' בזה"ק (פסל"ה מה) "והא ימא חד הוה בעדביה אלא מאי לחוף ימים, ודאי אוקמוה חברייא ברזא עלאה, וירכתו על צידון כמה דאת אמר יוצאי ירך יעקב, זבולן שוקא דימינא דגופא הוה, וים כנרת הוה בעדביה ומהכא אשתכח חלזון לתכלתא", הרי דמפרש קרא ד"וירכתו על צידון" ברזא עלאה על ים כנרת. והיינו דאי כפ"י הרמ"ק דקרי ליה לים הגדול שבחלק זבולן כנרת, שהרי כנרת שלנו אין לו שום שייכות עם צידון. ואינו בחלק זבולן כמו שהקשה המקשה בתוך דברי הזהר שם. והתרצן לא נחלק עליו אלא מירשו ברזא עלאה ולא שינה סדרי נחלות השבטים. וכמו שנתפרש בזוהר בדברים (ל). יח דקרי ליה כנרת משום דכנסת ישראל איקרי כנרת.

ועוד הק' בזוהר (פסל"ה קנ"ג) דכיון דזבולן ירית כנרת "אי הכי יהודה מה חולקא אית ביה אלא יהודה נטל מלכותא כלא ואתאחיד ביה בכל סטרי"ן והיה קשה לו מאי דחשבינן ליה לזבולן בכנרת דהיינו המלכות, דהא קי"ל דיהודה הוא במלכות. והיינו ודאי כדברי הרמ"ק דאין כוונתו אלא ללכנרת של מעלה (אמנם להרמ"ז ס"ל דכנרת של מטה היא נמי בחלקו של זבולן וצ"ע).

חותם של זהב

וא"כ לפי"ז הדבר ברור דחשיב שיש לפורפור"א הזה גידים ועצמות וכל מה שנפרש בזה לא יהיה אלא ביאור מפני מה חשיב כן. ואפש"ל דענין גידו"ע הוא כמבואר בסוכה (כ) דענין עצמות וגידים הוא להגנה וסיכוך, וא"כ קונכיתו שמשמשת לו להגנה וסיכוך חשיבא ליה כגידו"ע. ומ"מ יש להוכיח מהפירוש הזה בירושלמי ב' דברים. א. דלחילזון אין גידים ועצמות הניכרים. ב. דכל שהוא חי יותר מו' חודש יש לו גידים ועצמות. וא"כ ודאי הפורפור"א מתאים לסימן הזה כיון שהוא חי יותר מו' חודש.

מנין החוטים לה.

זאת למודעי כי לא הגעתי להוראה כלל. וכל הנראה כהכרעת הלכה בסעיף זה ובסעיף שלאחריו אינו אלא מראה מקום בעלמא.

ראיתי מי שערער שא"א לקיים המצוה כיון שנחלקו הראשונים במנין החוטים (דלהרמב"ם התכלת הוא חצי חוט ולראב"ד חוט א' ולתוס' ב' חוטים). ודבר תימה הוא וכי משו"ה ייבטל מן המצוה לגמרי, הא למה הדבר דומה למי שאינו מניח תפילין משום דאיפליגו בה רש"י ור"ת (קודם שנפסקה בזה הלכה). ואמר' (פירושין ו: ושד) "הרוצה לעשות כדברי בית שמאי עושה כדברי בית הלל עושה מקולי בית שמאי ומקולי בית הלל רשע מחומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל עליו הכתוב אומר הכסיל בחושך הולך אלא אי כבית שמאי כקוליהון וכחומריהון אי כבית הלל כקוליהון וכחומריהון" והכא גרע טפי דהא במעשה זה עצמו אינו עושה אף כחד מיניהו. ישתקע הדבר ולא יאמר, כי הרבה גופי תורה בטלין בו.

והנה יש להקדים דבכל גווני שיעשה לא גרע מעשיית לבן לבדו (כדנהוג עלמא) או תכלת לבדו, דהא כשם שאין התכלת מעכב את הלבן ה"נ אין הלבן מעכב את התכלת. ואף כשעושה המצוה לחצאין מוכחא סוגית הגמ' דלא גרע בזה ולא יהא אלא כמאן דלא עביד אלא לבן לחודיה או תכלת לחודיה.⁸⁹ וכל הנידון בזה הוא רק איך יעשה כדי לקיים גם מצוות תכלת וגם מצוות לבן.⁹⁰

⁸⁹ דאף כשאין מקיים מצוות לבן בשלימות בחוטים הבאים במקום תכלת, מ"מ לגבי הדין הזה דאמר' "אין לו תכלת מטיל לבן" יצא, כדאי' בגמ' דאף אם לא מתקיים לבן כדינו (דהיינו אפי' אי אקדמו לבן מעכב בדיעבד) מ"מ יצא "ח לרבנן דלבן אינו מעכב את התכלת, ופי' בתוס' דהיינו משום דבמצוות גדילים מהני אף בלבן שלא כדינו דקרינא ביה גדילים ד', וא"כ ה"ה אי עביד את התכלת שלא כדינו ידי גדילים יצא. וברמב"ם נמי משמע דמודה לרש"י ותוס' דאי עביד ארבעה של תכלת, ידי מצוות ציצית יצא, כמ"ש בפ' והלובש טלית שיש בה לבן או תכלת או שניהם כאחד הרי קיים מצות עשה אחת (ושם לא הזכיר גרדומין) ובסה"מ (שורש יא) נמי מבואר דהיה אפשר למנות התכלת כמצוה בפ"ע משום דאין זו צריכה לזו. ויש לדון לדעת הרמב"ם אי היה כולו תכלת דשמא קיים בזה אף מצוות לבן ולא גרע מקלא אילן (עי' הערה 93), אמנם להרמב"ם מפסיד בזה דין מין כנף וכ"כ בשו"ע (טז, עה) דהמדקדקים נוהגים כן, אמנם ברמ"א שם כ' דאין המנהג בדבר זה כרמב"ם.

⁹⁰ משום חשש "בל תוסיף" ו"בל תגרע" ליכא, דמלבד מה שהחובה עליו להכריע ההלכה וכדלעיל, עוד יש בזה כמה טעמים דלא שייכי הכא.

בענין זיהוי חילזון התכלת

והנה העושה כרמב"ם ודאי לא הפסיד בקיום מצוות לבן כלום, אך הפסיד לדעת הראב"ד והתוס' במצוות תכלת. והעושה חוט א' כראב"ד יש שר"ל דגם הרמב"ם מודה דמקיים בזה אפי' מצות לבן ואינו מפסיד כלל במצוה⁹¹. אך לדעת תוס' מפסיד במנין התכלת ולכאוי לא קיים מצות תכלת כלל.⁹² (אף

חדא דהכרעת המ"ב ע"פ הגר"א (מ"ז יא, ס"ק ט) דהיכא דלא אפשר, אין לחוש לבל תוסיף בחוטי הציצית כלל, וא"כ ה"נ ודאי אין לו להמנע מקיום המצוה לגמרי משום זה.

אך בלא"ה נמי הכא ודאי אין לחוש לזה דהא מבואר בראשונים ריש התכלת וכ"מ בגמ' (שם מ"א): דמצי למעבד כולו תכלת או כולו לבן, והיינו משום דהא השתא שיש לו רק לבן הרי מחויב בו משום מצוות גדלים. וה"נ אי אכא חוט דתכלת יתיר, הא מ"מ השתא דלא הטיל לבן אחר בעי ליה לחוש זה כדי לקיים מצוות ח' חוטים.

ומשום חששא ד"בל תגרע" מבואר ברשב"א וריטב"א (ר"ה טו. ופי' מ"ח ת"ח א"ח א') דמניעת קיום עשה נמי הרי היא בכל תגרע. וא"כ הוא סיבה גדולה וחזקה להטלת התכלת, דמלבד החיוב ב"מ דאורייתא, עוד יש לדון בזה שהיכול לקיים מצוות תכלת ואינו מקיימה לכו"ע עובר בזה משום "בל תגרע", ובתכלת חמיר טפי שמקיים בזה מצוות ציצית לחצאין וכמ"ש הבית הלוי (ש"ח ס"א, מ"ג) שבזה לכו"ע אם הולך בלבן בלא תכלת עבר משום בל תגרע. (וכ"כ נשפ"א אמת ר"ה כח.) וכ"ש כשמבטל מצוה תמיד כשבדו לקיימה שיש לו לחוש לבל תגרע. משא"כ המטיל תכלת והוא אנוס ע"י קוצר השגתו ומיעוט דעתו ואין בידו לעשות יותר, דמי להא בדבולת ליה אחרוג נוטל שאר מינים (א"ח תל"א, י"ג). ודו"ק בט"ז שם (ס"ק י) דאינו עובר דכיון דלית ליה כל ה"ד מינים לית ביה משום לא תגרע. וכדמוכח בגמ' (נמחת תל"א) דכשנקרעו חוטי הציצית בשבת ואין יכול לחקנם אין בזה אלא איסור טלטול, (ושרי ליה בכרמלית משום כבוד הבריות ולא חיישינן ל"בל תגרע" דאורייתא) וידועים דברי ר"י במדרכי (נמחת תל"א) שהתיר לילך בטלית שנקרעו חוטיה בשבת, משום דאין ביטול עשה באונס, ולא חיישינן לבל תגרע, ואע"ג דמסיק ב"ה (כ"ה) דבעידינה עבר אף כשאין מכיון לשם מצוה, (ועי' גי'א"ח ס"י ל"ד, ד"ה י"ח ד"ה ל"ג תגרע). ועי' שפת אמת (ר"ה ט"ז) שביאר טעמא. ונראה שאלו הן דברי רבי יהושע (נחמ"ס פ) "לא נאמר בל תגרע אלא כשהוא בעצמו", והיינו דכיון שגורע מחמת אונסו משום ספיקו, אין בזה "בל תגרע".

ומ"מ כשמחמתה שלא יהיה לשם מצוה אם אינו כתיקונו, ודאי אין כאן בית מיוחד כלל. (כ"מ נכ"ה ט"ז).

⁹¹ דאמר' (ש"ח ט"ז): "המוצא תכלת בשוק לשונות פסולות חוטינן כשרין מאי שנא לשונות דאמר אדעתא דגלימא צביעניה חוטינן נמי נימא אדעתא דגלימא שוינהו בשזורים שזורים נמי נימא אדעתא דשיפוחא דגלימא עייפינהו במופסקין דכולי האי ודאי לא טרחי אינש". והנה הכ"מ (ל"ה א') מביא תשו' הרמב"ם "וחכמי לוגיל שאלו מרבינו שאלה זו והשיב להם יש לטוות חוט אחד מקצתו תכלת ומקצתו לבן". ובמג"א (ש"ו, א') למד בדברי הרמב"ם הללו דאין לעשות לכתחילה חוט א' תכלת ולקשרו עם חוט דלבן. וצורת העשייה הזאת היא טורח גדול הרבה יותר משזירת חוטים, והמוצא חוט כזה בשוק אמאי יש לו לחוש, וכה"ג אמרינן בחולין (כ"ה) רב נתן בר אבבי איתבד ליה קיבורא דתכלתא וכו' ומצריכינן סימנין משום חשש קלא אילן והתם איירי בפקעת שלמה של חוטים ואי היה דרכם לעשות רק חוטין שכתב הרמב"ם הרי ודאי אין לחוש שלא עשאוהו לשם ציצית כמו דלא חיישינן בשזורים (והא לא חיישינן שזי"פם לציצית דא"כ גם שזורים לא יהיו). ואי נימא דלהרמב"ם גם ככה"ג כשר, נ"חא, דלכך היה דרכם לעשות באופן הזה כיון שמלאכת עשייתו יותר פשוטה. ומה שכ' הרמב"ם צורת העשייה היינו מה שמחויב מן הדין דפתיל א' אמר רחמנא ולא שנים ולא מצאנו דרשת חז"ל כזו בשום מקום, ובדאי לא דרש הרמב"ם דרשות מדנפשיה, אלא דר"ל דאין לנו מקור בתורה ליותר מפתיל אחד, אך מ"מ אפשר דאי רוצה לעשות כל החוט תכלת עושה. ובביאור הגר"א (א"ח י"ג) כתב מקור הרמב"ם "וטעמם מ"מ שבפרי ועשה להא ציצית שומע אני יעשה אותן אחד בפ"ע ת"ל גדיל מכמה גדיל אין פחות משלשה דברי וכו' ... ומפרש הראב"ד חוט שלם והרמב"ם מפרש חוט א' ממש". ולפי"ז אין מקור לומר לדעת הרמב"ם שאינו מקיים מצוות לבן בחוט זה, דלא מצינו שנאמר עליו דבעינן דווקא לבן. ורק בג' חוטים שלמים ילפינן מגדיל דבעינן בהו לבן. ובפרט דלכאוי ג' הרמב"ם והראב"ד בספרי "ב"ש אומרים ג' של צמר ורביעית של תכלת", ואף שאפשר ליישב הספרי בדוחק גם לדעת הרמב"ם דרביעית היינו חלק מן הרביעית, אך מ"מ ודאי אין בזה מקור לומר דבעינן בחצי השני שיהיה דווקא בדלבן.

⁹² דלכאוי אף דמסקנת התוס' (נמחת תל"א תל"א) דפתיל משמע אחד מ"מ מאי דילפינן מגדלים שהוא ד' חוטים (ומכ"מ מוקמינן חצאיו בתכלת הוא גילוי גם על מצוות פתיל תכלת שהוא ב' חוטים. אך שמה אפשר לדחוק ולומר דבאמת ב' מצוות הם כדחזינו דגבי מצות גדילים אמרי' דאין לו תכלת מטיל לבן,

דמ"מ בודאי לא גרע מהעושה כולו של לבן, כמשנ"ת בהערה 89). והעושה כתוס' יש לדון אי מפסיד בזה לדעת הרמב"ם והראב"ד במצוות לבן, דאף דהעושה כולה תכלת לכא' מפסיד בזה מצוות לבן לדעת תוס' כדמוכחא סוגי'⁹³, יש לדון אי הרמב"ם והראב"ד נמי מודו לדבר זה. ומ"מ כיון דבכל צד יש חומרא וקולא (ושיכול להפסיד או בתכלת או בלבן), הרי בכה"ג דאין ההלכה מוכרעת כתבו הרמב"ן (חולין נג:) (והרשב"א (מוד) דע"ז קאי הכלל ד"הרוצה לעשות כדברי ב"ש עושה וכדברי ב"ה עושה", ולפ"ז כיון דכל מנהג תליא באילנא רברבא ויש לו על מי לסמוך, הרוצה לעשות כן עושה, וכ"ש ההולכים אחר הוראת חכם בקביעות תמיד, דרשאין לילך בזה אחר הוראתו, כמ"ש בתשו' הרשב"א (א' נג).⁹⁴ (אמנם לגבי העושה שלא כפי מנהג מקומו,

(ואף יוצא בזה אפי' אי לא מתקיימא לא מצות תכלת ולא מצוות לבן, כדלעיל הערה 89) ומצוות פתיל תכלת ודאי א"א לקיים ע"י לבן, וא"כ ודאי אינם באותם גדרים ממש. וא"כ אפשר דמצד מצות פתיל נתקיימה המצוה אפי' בחוט א' ורק מצד מצוות גדילים בעי' לכתחילה ב' תכלת, אך במצוה זו אמר' דבדיעבד נפק בכל גווני. ולפ"ז אפשר ליישב דעת תוס' עם פשטות הכתוב ועם לשון חז"ל בכל מקום חוט תכלת (סתומת דברי חז"ל בש"ס (סוטה ה, חולין פט, תענית כג. - וס' קאי על כל הלכות ע"ש חוט התכלת) ומודרשין (מודרש אגדה צמודרש ט) חוט תכלת. ופעמים דנקטי לשון חוט א' של תכלת, (ויצ' צמודרש טז, צ וצוהר של קטב: וע"ש ואתחן רפה מדרש משלי יא). ועוד דתימה גדול הוא דלא פירשו בש"ס בשום מקום לאפקי מפשטיה דקרא שהוא חוט א', ואף כשמדברים במספר חוטי לבן לא הוזכר כלל גידון על חוטי התכלת). וכן מפורש בדברי רש"י עצמו בפרשת קרח (עז, ח) "חוט אחד של תכלת פוטר אותה" ואיהו הא ס'ל כתוס' דמצוות הציצית בב' תכלת וב' לבן. והיינו דבשביל לקיים מצוות פתיל תכלת צריך חוט א' ורק מצד מצוות גדילים צריך ב', אך לגבי מצוה זו אינו לעיכובא דנפיק בזה גם ע"י לבן. וקצת סמך לזה בדברי הסמ"ג (עשן ט) "שתים של לבן ושתים של תכלת או שלשה של לבן ואחת של תכלת" (וע"ש עה"ש ללית ט' צ' אמנם צ"י כתב דמראה דלא צ"י למהות לפתילת). ברם בתוס' כתבו דלב"ש לישנא דקרא לאו דווקא וא"כ משמע דקאי נמי אקרא דפתיל (מנחת מא: ד"ה צ"ש "והשתא סברי צ"ש...דפתיל לאו דוקא") וצ"ע.

⁹³ ולא דמי לקלא אילן דאמרינן ביה לא יהא אלא לבן, דלכא' תוס' ס'ל דתכלת כמצותו חשיב מין אחר. דהא רש"י ותוס' נקטו דהלבן אינו מעכב את התכלת היינו בעושה כולו תכלת, וחזינן דמצוות לבן אינו מקיים בזה. (והלום ראינו מי שהביא לדברי הרשב"א (פ"ה ט' ר"ס) דמפרש דלבן אינו מעכב את התכלת פ' שמקיים אף מצוות לבן ע"י תכלת. וצ"ע בדבר). אך הרמב"ם נקט דחירוק הגמ' דגרדומין הוי אף לרבנן דאינם מעכבין זא"ז, וא"כ אין ראייה דבקיום תכלת לבדו אינו מקיים לבן. ומש"כ בסמ"מ דלא נקט בעושה תכלת לבדו משום דודאי לא יצא בזה, היינו כשעושה חוט א' בלבד של תכלת, וכדמוכחא לישניה שם (ל"ה א, ד). (ואודבר מהא דלא בעי לאוקמי בעושה כולו תכלת, היה אפשר לזקק דס'ל דבכה"ג פשיטא דפטר, דהא קיים בזה גם מצוות לבן). אך מ"מ ודאי דלהרמב"ם נמי מצוה לעשות חוטי הלבן לבן ממש, ואפי' בטלית שכולה תכלת מצריך לעשות בה חוטי לבן (ב, ח) ומשמע דאיהו נמי מודה שאין מקיימין מצוות לבן ע"י תכלת כדניה, אלא דלא ברירא לי מילתא אי מעכב בדין לבן או דהוא דין דרבנן, (פי' מנחת מא: תודה א'ן סוטה). ומ"מ אי דעת הראב"ד בפירוש לבן אינו מעכב את התכלת כתוס', א"כ יתכן דכשעושה ב' חוטים תכלת מפסיד מצוות לבן בחוט הנוסף ויוצא בזה רק כדן לבן אינו מעכב את התכלת. ועוד הפסד יש בו, מצד מין כנף, דמשמע שהראב"ד מודה בזה להרמב"ם דצריך להיות לבן ומדבריו שם משמע שהוא דאורייתא, (אמנם לגבי ענין זה כבר פסק רמ"א (פ"ה ט, דלא כוונתיהו וכן משמע בש"ע שם שהוא חומרא ולא מן הדין).

⁹⁴ ומן ההכרח להביא כאן לדברי הגר"א (י"ג לור פתח רמח). ... בת יחידה תכלת שבציצית והוא חוט הרביעיית **נדעת הראב"ד** וכמ"ש ש"ה עיקר וכו' בספרי שלנו". ובאמרי נועם (צרכי ט: תודה אלא, וואל ליקוטס מדברי הגר"א פ"י תנחומי), במש"כ תוס' ד"ש ב' חוטי לבן, "ההפוסקים חולקים ע"ז וס'ל שלא היו עושים אלא חוט א' של תכלת". ויש להוסיף כי בספרי שהביאו התוס' היה הנוסח כשיטתם בין בפרשת שלח ובין בפרשת תצא ולכא' זה היה המקור שעליו נסמכו התוס' ושאר רבותינו שבאשכנז כמילתא דפשיטא בלא שום חולק ומערער שמנין חוטי התכלת ד', ולא טרחו לדון בדבר כלל בראיות מן הש"ס, (ומש"כ תוס' ריש התכלת על דברי הספרי "שחולק על הש"ס דברי ב"ה שבספרי דעלייהו קאי ור"ל דהבבלי פוסק כב"ש, וכמ"ש בבכורות (לע: ד"ה כמה) וכדברי ר' פפא במנחות (מא: וע"י

בענין זיהוי חילזון התכלת

ל"ע בזה בגדרי ב' ב"ד בעיר אחת, לענין לא תתגודדו).

ומי"מ כיון דבכל דרך שיעשה אינו מפסיד כלום יותר מהעושה לבן לבדו, בודאי אין כאן בית מיחוש לביטול המצוה לגמרי משום אותו ספק.

לו. הכריכות

אף כי לענין דיעבד ככל שיטה שיעשה יצא לדעת כולם, מ"מ לענין מצוה לכתחילה, נחלקו הראשונים כיצד יעשה.

והנה בגמ' איתא שתחילת הכריכות בלבן וסופם לבן אך לא נתברר לגבי הכריכות שבאמצע אי כורכן בתכלת או בלבן, וכמה מכל מין.

עוד הוזכר בגמ' דשיעור חוליה ג' כריכות, וא"י שם דהפוחת לא יפחות מז' ולא יוסיף על י"ג, ונקטי רוב הראשונים⁹⁵ דהיינו בחוליות דלא יפחות מז' חוליות ולא יוסיף על י"ג חוליות.

עוד נהגו ע"פ הזהור לעשות ה' קשרים בציצית. (גם בגמ' רצה רבא להוכיח דקושר על כל חוליה וחוליה ויש לדון אי נדחו דבריו בזה). וכתבו בתוס' דאנן דלית לן תכלת לא קפדינן בהא, אך מאן דאית ליה תכלת דעת תוס' (בתי ראשון) והרא"ש דכורך בתכלת ולבן לסירוגין וכשעושה ז' קושר אחר כל ב' חוליות אחת של לבן ואחת תכלת. ובעושה י"ג, סדרם ע"פ הגר"א⁹⁶ (יהל אור פניהם כח) דס"ל נמי כפירוש תוס' והרא"ש הנ"ל, דהמשובח מכולם המוסיף עד י"ג, קושר קשר אחד ואחריו חוליות (היינו ג' כריכות לחוליה) דלבן ודתכלת לסירוגין, ומסדרן באופן שיהיו ג' קשרים וד' חוליות ביניהם וקשר אחד עם חוליה אחת. (ואפשר דדווקא קשר אחרון הוא שיהיה עם חוליה אחת לבדה). ודעת הרמב"ם דהעושה י"ג חוליות אינו כורך אלא כריכה אחת של לבן בראשונה ואחריה ב' כריכות תכלת וקושר. ואח"כ קושר י"א חוליות של תכלת לבדו ע"י שמרחיק מעט בין כל ג' לג', ובחוליה אחרונה עושה ב'

תוד"ה בש"א (סכ' טעמא דב"ש וכו' כדדרשינן וכו') והיינו משום שהיה הדבר פשוט ע"פ הספרי, ואף הגר"א עצמו בביאורו משמע דעדיין לא הגיה דברי הספרי ולא היתה לו גרסא שהיא כראב"ד כדמוכח מדאית' מקור לשיטת הראב"ד מהספרי שהביאו תוס' ולא מהספרי הנ"ל. ואמנם בהג' הגר"א לספרי מגיה הספרי דפרשת כי תצא כהספרי דפרשת שלח שלפנינו (ובשלח מחליף ב"ה בב"ש) והיינו כהראב"ד. (וכמ"ש ביהל אור שהעיקר כספרי שלנו).

⁹⁵ ודעת הראב"ד דדברי הגמ' היינו במנין הכריכות שבכל חוליה וחוליה. ואף באופן הכריכות שיטה אחרת לו יעו"ש (לילת ח', ז') דבריו באורך.

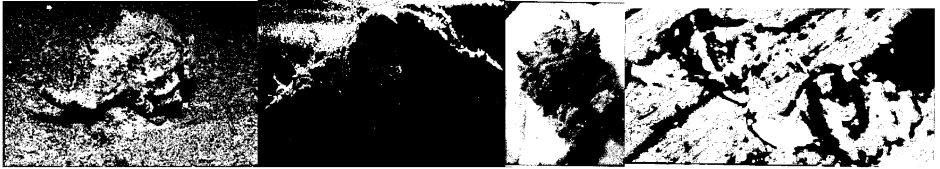
⁹⁶ סדר החוליות הזה דהיינו ד', ד', ד', ואחד, אינו מוכרח מעצם שיטת תוס', ובחינוך סדרו באופן אחד דהיינו ג', ג', ג', וד' אך הגר"א סדרו כמ"ש, וכתבנו למעלה דברי הגר"א מכמה טעמים א. כיון דהגר"א כתב דבריו בציצית של תכלת והחינוך לא איירי להדיא בתכלת, וכבר כתבו בתוס' דבלבן אינו אלא מנהגא ולא מדינא. אמנם באמת נראה שדעתו לסדרם כך בלבן משום דס"ל שכן הוא סדרו בתכלת. ב. כיון דטעמו של הגר"א הוא ע"פ הקבלה וסדרו בדווקא. ואילו החינוך כתב את הסדר היותר מתוקן במראה העינים ואין הכרח לומר דס"ל דש לסדרם דווקא ככה"ג. אמנם אפשר דטעמו משום מעלין בקודש ואזו הוי סדרו בדווקא. ועוד יש טעם ע"פ הקבלה להעדיף סדרו דהחינוך כיון דבוזוה"ק (פמ"ס רמ"ה) משמע דש בין קשר לקשר כמלא גודל, אך מ"מ החינוך לא הזכיר טעם זה, וכך דקדוקינו בזה"ק אין בו ממש נוכח דברי רבינו הגר"א. ג. דהגר"א הוא אחרון.

כריכות תכלת וכריכה אחרונה דלבן.
וברש"י יותר משמע דס"ל שבחולי ראשונה ואחרונה כורך בלבן לבדו ושאר הכריכות האמצעיות בתכלת.
ולמעשה יש שנהגו כדעת המכריע האחרון רבינו הגר"א ז"ל⁹⁷, לעשות ה' קשרים וביניהם ד' ד' חוליות דתכלת ודלבן לסירוגין, ובין קשר לקשר האחרון כורך חוליה אחת בלבן לבדו.
ויש שנהגו כרמב"ם בפרט מן העושים במנין החוטים כרמב"ם. אמנם אף להנהגים ברוב הלכותיהם כהרמב"ם יל"ע בכה"ג דמ"מ יש להם לעשות ה' קשרים. דהא אף בשל לבן לא נתקבלו דברי הרמב"ם וכבר נשתקע ברוב תפוצות ישראל לעשות ה' קשרים ע"פ השו"ע שמקורו מן הראשונים ומן הזוהר. אף דהרמב"ם לא הזכיר אלא חוליות, כיון שלא נזכר בש"ס ענין ה' קשרים. ולהרמב"ם דין אחד להם לכריכות דציצית של תכלת ולציצית בזמן דליכא תכלת. ומ"מ הא לא נהגו כדבריו אף רוב ההולכים בדעתו.
והחינוך נמי נקט לכאור' כרמב"ם דחוט הכורך הוא של תכלת (מנחה שפ' סוד"ה שו"ת הנהגות), אך מ"מ ראה לעשות ה' קשרים, וז"ל (שם ד"ה כ"ד ע"ה): וקושרן בחמשה מקומות קשר כפול, ובין קשר וקשר עושה שלש חוליות ובאמצעות הקשר האחרון עושה ארבע חוליות, שנמצאו בין כולן י"ג חוליות.
ויש מן הנהגים כתוס' והרא"ש שמסדרין אותם כסדר זה שהזכיר החינוך, והוא סדר נאה ופשוט יותר לחלקם באופן היותר שוה. אך כבר הובאו דברי הגר"א דלא נקט כן וטעמו עמו לבאים בסודו.

⁹⁷ ויש שרצו לומר דפלוגתא דכריכות תליא בפלוגתא דמנין החוטים, דלהרמב"ם דהוא חצי חוט שכל ענינו לכריכה לפיכך כורך בכולו, ולתוס' שהם שוים לפיכך שוים אף בכריכות. אמנם מ"מ יתכן לעשות חוט א' שלם, דהיינו ב' מתוך ה' ולעשות הכריכות כתוס' דהא מצינו להראב"ד דס"ל שהוא חוט א' ומ"מ לגבי הכריכות ס"ל שהם שוים. וכן דעת הגר"א ביהל אור שנקט דהעיקר כהראב"ד שהוא חוט א', וס"ל שם נמי גבי כריכות כתוס' שהם שוים בתכלת ובלבן. גם נראים הדברים בדעת רש"י דלא א"ש ע"פ הסב' הנ"ל.

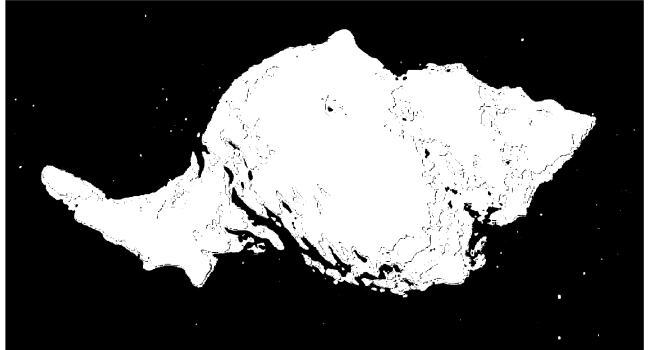
יש להדגיש כי אין מטרת התמונות לשמש כהוכחה לזיהוי, אלא להראות דא"ש עם דברי הגמ".

"גופו דומה לים" (עי' אות יג)

הפורפור"א (טרונקולוס) ארגמון קהה קוצים) בגווניו השונים כשהם בחיותם במים, או מעט אחר צידתם. (אף הירוקים חשיב דומים למראה הים וכדאי בירושלמי ים דומה לעשבים).

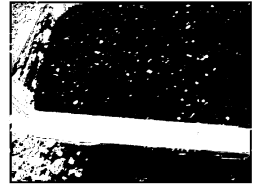
וברייתו דומה לדג (עי' אות יד)

חילזון התכלת- הפורפור"א (מלבין אחר יציאתו מהמים), -מיוחד מאוד בדימונו לדג לעומת שאר מיני חלזונות. -

וטעמינן ליה באודרא (עי' אות ט' סעי' ב)

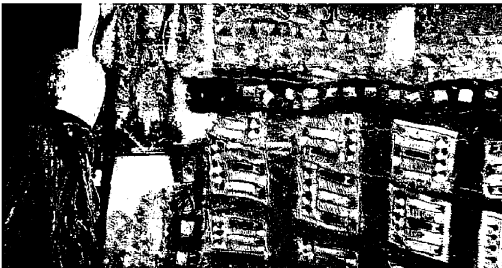
"ודמו שחור כדיו" (עי' אות יח)

היוכה אחר ההמסה (צהובה), והצמר הצבוע.
(כשהוא נחשף לאויר הופך לכחול)

תמיסת הצבע ביוכה
מעורבת במים בלבד.

גרגירי דם העומד לצביעה.

אריג עתיק מאוד (שנמצא בחפירות) צבוע
מדם הפורפור"א. (גם הסגול וגם הכחול
הם מהפורפור"א)

